

Taivaaseen liittyvien kielikuvien taustan variaatiosta

Pro gradu -työ
Suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Anna Idström

Sisältö:

1. Johdanto	5
1.1. Antropologinen lingvistiikka ja kognitiivinen semantiikka tutkimuksen teoreettisena kehyksenä	6
1.2. Kielten uhanalaisuus syynä tutkimuksen tekoon	7
1.3. Miksi tutkimuskohteena ovat juuri taivaaseen liittyvät sanat?	8
2. Käsitteiden määrittely	10
2.1. Referentti, muoto ja merkitys	10
2.1.1. Mikä on referentti?	10
2.1.2. Mitä merkitykseen sisältyy referenttiin viittauksen lisäksi?	11
2.2. Kielikuvat	12
2.2.1. Metonymia	13
2.2.2. Metafora	13
2.2.2.1. Lakoffin ja Johnsonin metaforakäsitys tutkimuksen kehyksenä	14
2.2.2.2. Kuolleet metaforat	15
2.2.3. Metaforan ja metonymian ero	17
3. Teoreettista taustaa	17
3.1. Ilmausten sisältämien kielikuvien olemassaolon syitä	17
3.2. Ilmausten sisältämien kielikuvien erilaisuuden syitä	20
3.3. Metaforan, ajattelun ja kielen keskinäisestä suhteesta	21
4. Metodina leksikkoanalyysi haastatteluihin ja kirjallisuuteen tukeutuen	23
4.1. Informanteilta kerätyn aineiston luotettavuudesta	24
4.2. Sanakirjojen luotettavuudesta	26
4.3. Kirjoitustavoista	27
4.4. Metodin riskejä ja ratkaisuja niiden välttämiseksi	28
4.5. Suomi semanttisena metakielenä	29
5. Taivaaseen liittyvien ilmausten esittely	30
5.1. Taivaaseen liittyviä sanoja	33
5.1.1. Taivaan muoto	33
5.1.1.1. Onko taivas sininen pinta, ilmasta koostuvan tilan rajaaja, mäki vai kasvot?	39

5.1.1.2. Horisontti	40
5.1.2. Yötaivas	41
5.2. Aurinkoon liittyviä sanoja	45
5.2.1. Auringon nimi	50
5.2.2. Auringon nousu	51
5.2.3. Auringon lasku	52
5.2.4. Taivaan valaistus	53
5.2.5. Aurinko ajan mittarina	55
5.3. Kuuhun liittyviä sanoja	56
5.3.1 Kuun vaiheet	56
5.3.1.1. Täysikuu	62
5.3.1.2. Sirppikuu	63
5.3.1.3. Täydenkuun vastakohta	64
5.3.1.4. Nimitysten symmetriasta	64
5.3.2. Halo	65
5.3.3. Kuunpimennys	67
5.4. Tähtiin liittyviä sanoja	69
5.4.1. Aamutähti ja iltatähti	70
5.4.2. Liikkuvia tähtiä	72
5.5. Pilviin liittyviä sanoja	76
5.5.1. Pilvisyys ja pilvettömyys	76
5.5.2. Pilvipeite rakoilee	82
5.5.2. Pilvien muodot	84
5.5.2.1. Pienten pilvien nimityksiä	86
5.5.2.2. Kumpupilven nimityksiä	87
5.5.2.3. Taivas, jossa on paljon pieniä pilviä	88
5.5.2.4. Tummiin pilvien nimityksiä	89
5.5.2.5. Muita pilvien nimityksiä	90
5.6. Sateeseen liittyviä sanoja	91
5.6.1. Tihkusade	92
5.6.2. Kaatosade	95
5.6.3. Sataa ja aurinko paistaa yhtä aikaa	101

5.6.4. Pitkäaikainen sade	102
5.6.5. Mitä taivaalta sataa?	102
5.6.5.1. Sadepisarat	102
5.6.5.2. Lumihiutaleet	103
5.6.5.3. Rakeet	104
5.6.6. Sade alkaa	105
5.6.7. Sade tuulisella säällä	107
5.6.8. Sateenkaari	108
5.7. Ukkoseen liittyviä sanoja	110
5.7.1. Ukkosen äänen ja ukonilman nimityksiä	110
5.7.1.1. Ukonilma	112
5.7.1.2. Ukkosen ääni	113
5.7.2. Salamointi	114
5.7.2.1. Salaman nimityksiä	117
5.7.2.2. Salamanisku	117
6. Mitä taulukot paljastavat taivaaseen liittyvien kielikuvien taustoista?	118
6.1. Mitä taulukoissa esitetty materiaali kertoo kielikuvien lähdedomeeneista?	119
6.1.1. Mikä kielikuvissa toistuu?	122
6.1.2. Mikä kielikuvissa ei toistu?	123
6.1.3. Kulttuurisidonnaiset ja kognitiiviset tulkinnat kielikuvien taustalla	124
6.2. Millä perusteella kielikuvat vertaavat lähde- ja kohdedomeeneja toisiinsa?	124
6.3. Kuinka Lakoffin luokittelemat syyt käsitteiden eroihin kielten välillä näyttäytyvät vertailussa?	125
6. Lopuksi	126
7.1. Kuinka kielikuvien lähdedomeenit eroavat toisistaan tapauksissa, joissa kohdedomeeni on sama?	127
7.2. Kielikuvien, ajattelun ja kulttuurin vuorovaikutuksesta	127
7.3. Kielikuolemien myötä ihmiskunnan kulttuuriperintö köyhtyy	129
Lähteet	130

Taivaaseen liittyvien kielikuvien taustan variaatiosta

1. Johdanto

Tässä tutkimuksessa vertaillaan kuuden suomalais-ugrilaisen ja kahdentoista muuhun kielikuntaan kuuluvan kielen taivaaseen tai taivaan elementteihin viittaavia sanoja ja idiomaattisia ilmauksia niiden sisältämien metaforien ja metonymioiden osalta.¹ Tämän tarkoituksena on osoittaa, että eri kielillä täysin samaan tarkoitteeseen viitataan sanoilla, joiden merkitykseen sisältyy erilaista, usein kulttuurisidonnaista, tietoa: toisistaan poikkeavia näkökulmia tarkoitteeseen ja omintakeisia tapoja kuvata tarkoite. Tavallisessa arkipäivän kielenkäyttötilanteessa tätä ei yleensä tiedosteta. Esimerkiksi suomenkieliset ihmiset eivät voi puhua ukonilmasta mainitsematta ukkoa. Unkariksi sen sijaan ukonilma on 'taivaan sota'²:

ég-i háború

taivas-DER sota

Turkiksi ukonilma on vastaavasti 'taivaan karjunta', japaniksi 'jumalan sointi'. Esittelen näitäkin ukonilmaan viittaavien sanojen sisältämiä metaforia ja metonymioita tarkemmin kohdassa 5.7, jota ennen esittelen monia muita taivaaseen, aurinkoon, kuuhun, tähtiin, pilviin ja sateeseen liittyviä ilmauksia ja niihin sisältyviä metaforia ja metonymioita eli

---

¹Tämän tutkimuksen teko on onnistunut monen tukijan ansiosta. Kiitän kielimateriaalin keräämisestä, analysoinnista ja tarkastamisesta englannin informanttejani Kimberli Mäkäräistä ja Oxana Iduozeeta, ersän informanttejani Natalia Devjatkinää, Mihail Mosinia ja Svetlana Mishinaa, italian informanttiani Pia Rosellia, japanin informanttejani Kenji Mitsuita ja Sachiko Toguchia, kikujun informanttejani Wanjiku Ng'ang'aa ja Richard Wamaita, komin informanttejani Svetlana Aksjonovaa ja Galina Misharinaa, korean informanttejani Shin-Eun Parkia ja Jeong Young Kimiä, oshiwambon informanttejani Emma Noongoa ja Lahja Lehosta, ranskan informanttiani Dominique Pelouta, saamelaiskielten informanttiani Hans Morottajaa, tamilin informanttiani Sivalingam Ramalingamia, tiibetin informanttiani Lhundrub Dorjia, tongan informanttiani Samiuela Elonea, turkin informanttejani Tülin Özeniä, Yonca Ermutlua ja Murat Ermutlua, unkarin informanttejani Tamara Halasia, Éva Gerevich-Kopteffia ja Magdolna Kovácsia sekä venäjän informanttejani Ekaterina Gruzdevaa ja Oksana Zorinaa. Kiitokset hyvistä neuvoista, huolellisesta ohjauksesta ja kannustuksesta kuuluvat Ulla-Maija Kuloselle, Riho Grünthalille, Kari Pitkäselle, Orvokki Heinämäelle, Fred Karlssonille ja Tapani Salmiselle.

² Käytän tässä tutkimuksessa 'puolilainausmerkkejä' merkitäkseni kirjaimellisia suomennoksia erotukseksi varsinaisesta referenttiin viittaavasta merkityksestä. Tämä merkintätapa poikkeaa muualla vakiintuneesta käytännöstä erottaen referenttiin viittaava merkitys heittomerkein, mutta valitsemani merkintätapa on tämän tutkimuksen luettavuuden kannalta selkein.

*kielikuvia*³. Tämän aineiston avulla pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

1. Kuinka kieliin sisältyvien metaforien ja metonymioiden lähdedomeenit eroavat toisistaan tapauksissa, joissa kohdedomeeni on mahdollisimman yksiselitteisesti sama?

2. Kuinka kielikuvien erot selittyvät?

1.1. Antropologinen lingvistiikka ja kognitiivinen semantiikka tutkimuksen teoreettisena kehyksenä

Koska tämä tutkimus koskee kielen ja kulttuurin vuorovaikutusta, se kuuluu antropologisen lingvistiikan alaan. Foley (2001: 5) määrittelee antropologisen lingvistiikan tutkimukseksi, joka “etsii merkityksiä kielellisissä käytännöissä, laajempien kulttuuristen käytäntöjen puitteissa”. Jo senkin vuoksi, että yllä mainitussa antropologisen lingvistiikan määrittelyssä itsessään käytetään sanaa *merkitys*, työni teoreettisena taustana on lisäksi kognitiivinen semantiikka, erityisesti Lakoffin ja Johnsonin ajattelutavat, joita esittelen myöhemmin. Antropologinen lingvistiikka pyrkii vastaamaan kulttuurisen kontekstin näkökulmasta kysymyksiin, joita kumpuaa sosiolingvistikista havainnoista (Foley 2001: 3-5). Nykyisin sosiolingvistiikan eräs keskeisistä tutkimuskohteista on kielten uhanalaisuus, kielellisen diversiteetin köyhtyminen. Tämä on myös suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alaan kuuluva ongelma, sillä suomalais-ugrilaisista kielistä valtaosa on uhanalaisessa asemassa.

---

3 Tämän tutkimuksen kannalta metaforien ja metonymioiden erotteleminen toisistaan on tarpeetonta. Ratkaisu käyttää niiden yhteisnimityksenä sanaa *kielikuva* perustuu Leinon (1993: 48) esimerkkiin sekä esimerkiksi Foley (2001: 365) ja monen muun käyttämään metaforien ja metonymioiden yhteisnimitykseen *figurative language*. Professori Lea Laitinen (tiedonanto sähköpostitse) pitää *kielikuva*-sanan käyttöä mahdollisena ratkaisuna. Toinen mahdollisuus olisi ehkä ollut käyttää Goossensin (1995) ehdottamaa metaforan ja metonymian käsitteiden keskinäistä yhteyttä korostavaa termiä *metaphonymy*, mutta nimitys *kielikuva* sopii paremmin suomenkieliseen tekstiin. Lisäksi Goossensin *metaphonymy*-käsite tarkastelee metaforan ja metonymian suhdetta ensisijaisesti niiden keskinäisen hierarkian ja vuorovaikutuksen näkökulmasta, mikä ei ole tämän tutkimuksen päämääränä. Metaforien ja metonymioiden eroista sekä niiden keskinäisestä hierarkiasta on kirjoitettu perusteellisesti esimerkiksi teoksessa Barcelona et al. 2000. Määrittelen metaforan ja metonymian käsitteet kohdassa 2.2.

1.2. Kielten uhanalaisuus syynä tutkimuksen tekoon

Syy tämän tutkimuksen tekoon on nimenomaan se, että maailman kielet ovat vähenemässä (Hale et al. 1992: 1-42, Nettle & Romaine 2000, Crystal 2000). Jotta ymmärrettäisiin, mitä kielten mukana kadotetaan ihmiskunnan kulttuuriperinnöstä, kieliä täytyy vertailla niiden sisältämien kulttuurisidonnaisten ajattelutapojen näkökulmasta. Tämä tutkimus pyrkii omalta osaltaan valaisemaan sitä ajattelutapojen diversiteettiä, joka maailman tuhansissa kielissä vielä on. Mühlhäusler (1995: 282) muistuttaa, että aidosti eurooppalaisista poikkeavien semanttisten systeemien määrä on nopeasti laskemassa: ei-länsimaisten kielten semanttisten systeemien intensiivinen tutkimus tulisi hänen mukaansa nostaa yhdeksi kielitieteen kiireellisimmistä työtehtävistä.

Kielten katoaminen liittyy tyypillisesti laajempaan globalisoitumiseen, kulttuurin muutokseen. Ongelma on akuutti esimerkiksi arktisten, uralilaisia kieliä puhuvien kansojen⁴ keskuudessa (Avdeeva 2000, Seurujärvi-Kari 2000: 198-199, Golovnev & Osherenko 1999, Shoji & Janhunen 1997), mutta myös muualla maailmassa. Esimerkiksi Sudanissa ja Etiopiassa asuvien paimentolaisten, anuakien, luontoa kunnioittavan kulttuurin muuttuessa kielen rikas karjatermistö samalla hupenee, ja nykyajan ylikansalliseen massakulttuuriin ja tekniikkaan liittyvät sanat lisääntyvät. (Nida 2001: 26.)

Usean alkuperäiskansan kohdalla kulttuurin murros on vääjäämätön perinteisten elinkeinojen muuttuessa mahdottomiksi harjoittaa yhteiskunnallisten muutosten tai elinympäristön luonnon tuhoutumisen vuoksi. Kulttuurisidonnaisiin referentteihin viittaavat sanat katoavat, koska referentit (tarkennan referentin käsitettä kohdassa 2.1.) katoavat tai niistä puhuminen tulee tarpeettomaksi kulttuurin muutoksen myötä. Kielen omintakeiset ajattelutavat eivät kuitenkaan rajoitu kulttuurispesifeihin sanoihin. Tämä tutkimukseni osoittaa, että kaupungistuneiden ja ulkoisesti kulttuurillisesti assimiloituneidenkin kielivähemmistöjen kieliin sisältyy elimellisenä osana ajatuksia, joita muissa kielissä ei esiinny, vaikka kyseisillä kielillä sitten puhuttaisiin niin arkipäiväisestä aiheesta kuin säästä.

Kielet, joita tässä tutkimuksessa vertaillaan, eivät suomalais-ugrilaiseen kielikuntaan kuuluvia vähemmistökieliä lukuunottamatta ole akuutisti uhanalaisia, mutta ne ovat joka tapauksessa esimerkkejä maailman noin kuudesta tuhannesta kielestä. Tämän tutkimuksen

---

⁴ Käytän yksinkertaisuuden vuoksi tässä termiä *kansa*, vaikka se on käsitteenä ongelmallinen (Sjöberg 1999: 62-63).

suomalais-ugrilaisista kielistä saamelaiskielet, ersä ja komi ovat vaarassa kadota.

1.3. Miksi tutkimuskohteena ovat juuri taivaaseen liittyvät sanat?

Taivas on läsnä kaikkialla maailmassa. Lisäksi se on kaikkialla suhteellisen samanlainen, joten kaikissa kielissä täytyy olla ainakin joitakin ilmauksia, jotka viittaavat taivaaseen sekä esimerkiksi aurinkoon ja kuuhun. Taivaalla havaittavat asiat ovat yksiselitteisiä ja konkreettisia referenttejä, joten niihin viittaavien ilmausten vertailu on helppoa ja luotettavaa: kaikki puhuvat mahdollisimman varmasti samasta asiasta.

Taivaaseen liittyvissä sanoissa ei näytä metaforien ja metonymioiden osalta olevan mitään poikkeuksellista. Yhtä hyvin tutkimuskohteeksi olisi voinut valita vaikka ruumiinosat. Nekin ovat kaikkialla maailmassa samanlaisia, ja niidenkin nimityksissä on metaforien ja metonymioiden eroja. Esimerkiksi länsiafrikkalaisessa bambaran kielessä oikean käden nimitys on 'riisikäsi', vasemman käden nimitys on 'nenäkäsi', kun taas kongolaisessa kiyakan kielessä oikea käsi on 'isän käsi', vasen käsi on 'äidin käsi' (Nida 1964: 214). *Aatamin omena* on ruumiinosan nimitys, joka sisältää selkeän metaforan suomessa. Udukissa saman ruumiinosan nimitys sisältää toisenlaisen metaforan: 'asia joka tahtoo olutta' (Nida 1964: 219). Ruumiintoimintoihin tai esimerkiksi kuolemaan liittyvät sanat voivat yhtä lailla sisältää erilaisia metaforia eri kielissä: keskenmenoon viitataan inarinsaamessa verbillä *cuovkkâniđ*, 'särkyä', kuten esimerkiksi lauseessa

(1) *Mun kuullim, et tot eemeed lâi cuovkkânâm.*

'Minä kuulin, että se emäntä oli särkynyt.'

Minä kuulin, että sille emännälle oli tullut keskenmeno.

Turkissa sen sijaan keskenmenoon viitataan 'pudottaa'-verbistä muodostetulla johdoksella *düşürme*, 'pudottaminen'.

Taivaaseen liittyvien sanojen sijaan vertailuni olisi voinut käsitellä abstraktimpiakin yleismaailmallisia asioita. Tutkimuksia, joissa vertaillaan psyykkisten, sosiaalisten tai moraalisten käsitteiden semanttiseen kenttään kuuluvia ilmauksia niiden sisältämien kielikuvien osalta, on tehty jonkin verran. Lakoff ja Johnson (1980) ovat alan uranuurtaja. Kövecses on Lakoffin ja Johnsonin lailla analysoinut englanninkielen tunteisiin viittaavia

ilmauksia (Kövecses 1986), mutta tehnyt myös vertailuja kielten välillä (Kövecses 1995: 181-196, 2000: 139-181). Matsuki (1995) on vertaillut japania ja englantia vihaan viittaavien sanojen sisältämien metaforien osalta. Ukonsakul (2003) on analysoinut thain kielen perusmerkityksessään kasvoja tarkoittavan sanan metaforisia ekstensioita ja sen liittymistä kunnian käsitteeseen. Yu (2003) on vastaavasti tutkinut kiinan kättä tarkoittavan sanan metaforisia ekstensioita, jotka tyypillisesti liittyvät ihmisen henkisiin tai sosiaalisiin ominaisuuksiin. Kahdessa viimeksi mainitussa tutkimuksessa lähtökohtana on erilaisten metaforien yhteinen lähdedomeeni, minun tutkimuksessani sen sijaan näkökulmana on yhteinen kohdedomeeni. Wierzbicka (1992) on tutkinut eri kielten lähinnä toisiaan vastaavien, tunteisiin ja moraalisiin käsitteisiin viittaavien sanojen kulttuurisidonnaisuutta ja yksilöllisyyttä referentiaalisuuden näkökulmasta.

Taivaan sijaan analysoinnin kohteena olevana semanttisena kenttänä olisi voinut olla vaikkapa auto. Läntisessä apaššissa auton osiin viitataan sanoilla, jotka perusmerkityksessään tarkoittavat hevosen anatomisia osia (Nida 1979: 128):⁵

- (2) ’olkapää’ = lokasuoja
- ’käsivarsi’ = eturenkaat
- ’alaleuka’ = etupuskuri
- ’nenä’ = konepelti
- ’silmä’ = ajovalo
- ’suonet’ = sähköjohdot
- ’sisälmykset’ = moottori
- ’maksa’ = akku
- ’maha’ = bensatankki
- ’sydän’ = virranjakaja
- ’keuhko’ = jäähdytin

Suomessakin auton osiin viittaavissa sanoissa on kielikuvia: *pakoputki*, *konepelti* vs. *takaluukku*, *tuulilasi* vs. *takaiikkuna*, *ryyppy*, tuulilasinpyyhkijän *kumisulka*, *pölykapseli*.

Taivaaseen liittyvissä sanoissa ei siis näytä olevan mitään poikkeuksellista

---

5 Nida lainaa tässä lähdetä Basso 1990[1967], jota en ole voinut tarkastaa, mutta jota myös Palmer (1996: 224) lainaa vastaavalla tavalla.

verrattuna mihin tahansa muuhun aihepiiriin liittyviin sanoihin. Tutkimusaineistoni on suppea esimerkki kaikkien maailman kielten kaikista sanoista, eikä mikään viittaa siihen, että tämä esimerkki olisi jollakin tavalla erikoinen.

2. Käsitteiden määrittely

Seuraavaksi määrittelen ne käsitteet, joiden avulla analysoin taivaaseen liittyviä sanoja. Tärkeimpiä ovat referentti, metafora, metonymia ja kielikuva kahden viimeksi mainitun yläkäsitteenä.

2.1. Referentti, muoto ja merkitys

Sanalla on muoto ja merkitys. Muoto on kielellinen symboli: vakiintunut, tiettyjen morfosyntaktisten lakien mukaan käyttäytyvä äänneyhdistelmä, jolla viitataan johonkin kielenulkoisen maailman tarkoitteeseen eli referenttiin. Onomatopoeettisia sanoja lukuunottamatta tämä äänneyhdistelmä on referenttiin viittaamisen kannalta arbitraarinen: on samantekevää, kutsutaanko tiettyä maailman entiteettiä nimellä *soeur* vai *sister* (Saussure 1960: 67-68). Sanan merkitys on kuitenkin enemmän kuin viittaus tarkoitteeseen (Saeed 2002: 32). Moniin sanoihin sisältyy jotakin sellaista, mitä sana itsessään sanoo tarkoitteestaan. Tässä tutkimuksessa käsittelen sanoissa sananmuodostuksen seurauksena olevia metaforia ja metonymioita, joista käytän yhteisnimitystä *kielikuvat*. Kaikissa sanoissa tällaisia kielikuvia ei ole, mutta ilmiö on kuitenkin aivan yleinen. Tämän tutkimuksen perusteella näyttäisi siltä, että kielikuvia on suorastaan massoittain.

2.1.1. Mikä on referentti?

Tarkentaakseni vielä referenttiin viittaamisen osuutta sanan merkityksessä otan kantaa Gottlob Fregen (1952: 57) klassiseen sanojen *aamutähti* ja *iltatähti* välisen suhteen ongelmaan. Kummankin sanan referentti on kielestä riippumattomassa, fyysisessä todellisuudessa Venus-planeetta. Sanat *aamutähti* ja *iltatähti* ilmaisevat eri näkökulman tarkoitteeseensa: sana *aamutähti* kertoo sen, että referentti näkyy aamulla, sana *iltatähti* kertoo sen, että referentti näkyy illalla. Fregeläisessä ajattelutavassa sanoilla *aamutähti* ja

iltatähti on näin ollen eri merkitys, mutta suhde samaan tarkoitteeseen. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että sanoilla *aamutähti* ja *iltatähti* on eri merkityksen lisäksi eri tarkoite: sanalla *aamutähti* viitataan aamuisella taivaalla matalalla näkyvään valopilkkuun, sanalla *iltatähti* vastaavasti iltataivaan matalalla näkyvään valopilkkuun. Tämän ajattelutavan mukaan sanojen *aamutähti* ja *iltatähti* käyttäjät eivät puhu planeetasta vaan visuaalisesta näkymästä. (McCawley 1993: 398, Lyons 1978: 198.) Nidan (1975a: 14) mukaan verbaalisen merkin referentti ei ole käytännön maailman todellinen objekti, vaan se on sellainen käsite tai käsitteiden joukko, joka ihmisillä on objekteista. Jos näin ei olisi, ei voisi olla sellaisia sanoja kuten *merenneito* tai *yksisarvinen*. Useissa kielissä – esimerkiksi oshiwambossa, ersässä ja komissa – on erilliset nimitykset aamutähdelle ja iltatähdelle. Näiden kielten tutkimisen kannalta on siis samantekevää, että tutkija tietää sekä aamu- että iltatähden olevan todellisuudessa Venus. Monissa kielissä on selvästikin nimetty se näkymä, jonka voi ihmissilmillä havaita kaikkialla maailmassa: valopilkku taivaalla. Siksi tässä tutkimuksessa omaksun sen ajattelutavan, jonka mukaan aamutähdellä ja iltatähdellä on eri merkityksen lisäksi eri referentti. Kaikessa yksinkertaisuudessaan nimitän referentiksi sitä, mitä ihminen voi aisteillaan havaita ja kysyä: “Mikä tuo on?”

2.1.2. Mitä merkitykseen sisältyy referenttiin viittauksen lisäksi?

Jatkan käsitteiden määrittelyä Fregen esimerkkiä käyttäen. Jos joku osoittaa aamutähteä ja kysyy: “Mikä tuo on?”, hän saa erilaisen vastauksen riippuen siitä, millä kielellä keskustelu käydään, koska eri kielissä samaan referenttiin viittaavilla sanoilla voi olla erilainen merkitys. Aamutähteä kutsutaan turkiksi nimellä *çoban yıldızı*, ’paimenen tähti’:

çoban yıldızı

paimen tähti-SG3

Tongaksi samainen aamutähti on nimeltään *tapukitea*, ’ilmestyvä pyhä’. Koreaksi aamutähti *kum seng* eli ’kultatähti’ ja unkariksi *hajnalcsillag* eli ’aamuhämäräntähti’. (Analysoin nämä ilmaukset tarkemmin kohdassa 5.4.1, mutta tässä ne ovat vain esimerkkeinä.) Näillä sanoilla on siis sama referentti, mutta erilainen merkitys sisältämiensä kielikuvien vuoksi. (Tarkennan kielikuvan käsitettä kohdassa 2.2.)

Suomeksi aamutähteen voidaan viitata sanalla *aamutähti* tai sanalla *Venus*.

- (3) Katso, aamutähti näkyy!
- (4) Katso, Venus näkyy!

Näihin sanoihin liittyy hieman erilaiset assosiaatiot: *Venus*-sana liittyy tähtitieteeseen, astrologiaan tai ylipäänsä avaruuteen toisin kuin sana *aamutähti*:

- (5) Aurinkokuntaan kuuluu Merkurius, Venus, Maa, Mars...
- (6) ?Aurinkokuntaan kuuluu Merkurius, Aamutähti, Maa, Mars...

Tässä tutkimuksessa en tarkastele sanojen merkitykseen liittyviä assosiaatioita, konnotaatioita, semanttisia kenttiä tai käyttökonteksteja. Tutkin ainoastaan sanojen ja muiden vakiintuneiden ilmausten sisältämiä metaforia ja metonymioita, jotka muodostavat referentin nimen. Olen ottanut vertailuun mukaan perussanat, johdokset, yhdyssanat ja lisäksi idiomit, eli useamman sanan kattavat vakiintuneet, koherenttiin tarkoitteeseen viittaavat ilmaukset, selvittääkseni sen, minkälaisia ilmauksia kussakin kielessä todellisuudessa käytetään, kun puhutaan taivaasta. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten metaforien ja metonymioiden lähdedomeenit eroavat toisistaan tapauksissa, joissa kohdedomeeni on sama. On tärkeää saada taivaaseen ja taivaalla näkyviin asioihin viittaavista ilmauksista yhtä sanatyyppiä kattavampi kuva, jotta ymmärretään, mitä katoaa, kun kieliä katoaa.

2.2. Kielikuvat

Seuraavaksi määrittelen termit *metonymia* ja *metafora*, jotka siis tässä tutkimuksessa käyttämässäni termistössä ovat *kielikuva*-käsitteen alakäsitteitä. Sivuan myös kuolleen metaforan käsitettä, jonka suhteen on tosin hyvä pitää mielessä, että kirjallisuudessa ilmauksella *kuollut metafora* saatetaan viitata myös kuolleisiin metonymioihin, koska metonymiaa on ylipäänsä pidetty metaforan lajina. (Tarkennan näiden toisilleen läheisten käsitteiden eron kohdassa 2.2.3.)

2.2.1. Metonymia

Metonymia tarkoittaa sitä, että referenttiin viitataan ilmauksella, joka perusmerkityksessään tarkoittaa jotakin referenttiin liittyvää (Saeed 2002: 78). Lakoff ja Johnson (1980: 38-39) antavat esimerkkejä metonymiasta englannin kielessä (minun suomennokseni):

- (7) Me emme palkkaa *pitkätukkia*. (pitkätukkaisia ihmisiä)
Vihaan lukea *Heideggeria*. (Heideggerin kirjoittamia tekstejä)
Bussit ovat lakossa. (bussien kuljettajat)
Nixon pommitti Hanoita. (Nixonin käskystä toimivat henkilöt)
Wall Street on paniikissa. (Wall Streetillä pörssissä työskentelevät henkilöt)

Lakoff (1987: 78) antaa esimerkin Keski-Kanadassa puhutulle ojibwan kielelle tyypillisestä metonymiasta, jonka avulla matkantekotapaan voidaan viitata puhumalla vain matkan aloituksesta seuraavankaltaisilla tavoilla:

- (8) 'Aloin tulla.' (Tulin.)
'Astuin kanoottiin.' (Tulin kanootilla.)
'Nousin autoon.' (Tulin autolla.)

Aineistossani, jota esittelen kohdassa 5. monet ilmaukset ovat metonymisiä: entiteettiä nimitetään jonkin siihen liittyvän ominaisuuden perusteella. Kielten välillä on eroja siinä, mikä ominaisuus on valittu nimeämisperusteeksi.

2.2.2. Metafora

Koski (1992: 13) nimittää seuraavaa lausetta "metaforan semanttiseksi kaavaksi"⁶:

X on ikään kuin Y, suhteessa Z.

---

6 Tämä ajatus esiintyy myös esimerkiksi Lipkalla (1988: 358). Se lienee peräisin Leechiltä (1969: 151, tarkastamaton lähde), jota Koski lainaa.

Metafora on siis keino viitata johonkin tarkoitteeseen vertaamalla sitä johonkin muuhun asiaan mielekkäällä, osuvalla tavalla. Jokainen kulttuuri määrittelee omilla perusteillaan sen, mikä katsotaan mielekkääksi tavaksi verrata asioita keskenään.

2.2.2.1. Lakoffin ja Johnsonin metaforakäsitys tutkimuksen kehyksenä

Lakoff ja Johnson (1999: 119-124) kyseenalaistavat länsimaisen filosofian perinteisen, aristoteelisen metaforakäsityksen, ja tässä tutkimuksessa noudattelen heidän näkemystään. Perinteisen teorian keskeisiin oppeihin kuuluvat muun muassa seuraavat ajattelutavat:

1. Metafora on sanojen, ei ajatusten asia.
2. Metaforinen kieli ei ole osa tavanomaista kielenkäyttöä, vaan metafora on uudenlainen ajatus, joka tyypillisesti tulee esiin esimerkiksi runouden yhteydessä, retoriikassa tai tieteen tulosten myötä.
3. Konventionaaliset metaforiset ilmaukset tavallisessa jokapäiväisessä kielenkäytössä ovat “kuolleita metaforia”, eli ilmauksia, jotka joskus ovat olleet metaforisia, mutta ovat kivistyneet kirjaimellisiksi ilmauksiksi.

Ensimmäinen oletus on sikäli väärässä, että idiomien taustalla on usein sellaisia metaforia, jotka ilmenevät idiomien välityksellä, mutta joita ei sellaisenaan varsinaisesti sanota suoraan missään idiomissa. Ne ovat siis olemassa ainoastaan niissä idiomien taustalla olevissa ajattelutavoissa, joista idiomit kumpuavat. Esimerkiksi Lakoffin ja Johnsonin (1980: 44–45) havaitsema *Love Is A Journey* on tällainen käsitteellinen metafora. Sen olemassaolo tulee esiin sellaisten todellisessa kielenkäytössä esiintyvien idiomien välityksellä, kuten

- (9) *This relationship isn't going anywhere.*
Tämä suhde ei ole menossa minnekään.
We're at a crossroads in our relationship.
Olemme risteyksessä suhteessamme.

Look how far we've come.

Katso, miten kauas olemme tulleet.

Metaforinen kielenkäyttö on siis heijastusta metaforisesta ajattelusta. Palaan metaforisen ajattelun aihepiiriin tarkemmin kohdassa 3.3.

Toinenkin perinteisen teorian oletus on Lakoffin ja Johnsonin näkökulmasta katsottuna virheellinen. Sellaiset ilmaukset, kuten edellisessä esimerkissä (9) luetellut idiomit, ovat täysin arkipäiväisiä ilmauksia – eivät runollisia tai retorisia. Metaforinen ajattelu on normaalia, ei poikkeavaa. Rakkauden käsitteellistäminen matkana on englanninkielisten ihmisten normaali tapa käsitteellistää rakkaus. (Lakoff ja Johnson 1999: 123.)

Tutkimusaineistossani esittelen mittavan määrän havaittavissa olevia, vaikkakin usein tiedostamattomia, metaforia sisältäviä ilmauksia, jotka kuuluvat jokapäiväiseen kielenkäyttöön. Suuri osa aineistoni ilmauksista on jopa ainoita kyseisen kielen tapoja viitata tarkoitettuun referenttiin: kuten johdannossa jo mainitsin, suomalaisten on erittäin vaikeaa puhua ukonilmasta normaalia arkikieltä käyttäen mainitsematta ukkoa.

Kolmaskin perinteisen metaforateorian näkemys on vastoin Lakoffin ja Johnsonin näkemyksiä. Tähän paneudun tarkemmin kohdassa 2.2.2.2.

2.2.2.2. Kuolleet metaforat

Termillä *kuollut metafora* tarkoitetaan joskus (esim. Cooper 1986:123,139,179, Traugott 1985) sellaista metaforaa, joka ei ole enää tuore ja sävyttävä, vaan josta on tullut fraasi. Tämän ajattelutavan mukaan todellisiksi, “eläviksi” metaforiksi lasketaan vain sellaiset uudet ja odottamattomat ilmaukset, kuten tähän havainnollistaviksi esimerkeiksi keksimäni *harmaa kuin maailman rumin huulipuna* tai *harmaa kuin varjo lumella*, mutta ei sellaisia käytössä kuluneita metaforia, kuten *hiirenharmaa* tai *tuhkanharmaa*. Lakoffin ja Johnsonin käsitys poikkeaa tästä luokittelusta. Heidän mukaansa konventionaaliset metaforiset ilmaukset ovat hyvinkin “eläviä”, kognitiivisesti todellisia. Sen sijaan he nimittävät *kuolleiksi metaforiksi* sellaisia kielellisiä ilmauksia, jotka ovat tulleet kieleen ajat sitten normaaleina metaforina siten, että jokin käsite on nimetty vertaamalla sitä johonkin muuhun. Sittemmin tämän alunperin metaforisen ilmauksen lähdedomeeni on vanhennut ja

lakannut olemasta osa käsitejärjestelmää. Sen merkityksestä on jäljellä vain metaforan alkuperäinen kohdedomeeni. Lakoffin ja Johnsonin esimerkkinä on englannin sana *pedigree* eli 'sukupuu'. Se on lainattu ranskan ilmauksesta *ped de gris*, joka on kirjaimellisesti käännettynä 'metson jalka'. Sukupuun muotoa on siis alunperin verrattu linnun jalan muotoon. Ilmaus on yleistynyt sukupuun merkityksessä ja se on alettu kirjoittaa englannille tyypillisellä tavalla. Alkuperäinen merkitys on sittemmin kadonnut. Englannin puhujat eivät enää kutsu metson jalkaa nimellä *ped de gris*, joten *pedigree*-sanan alunperin tuottanut metafora on kuollut. (Lakoff & Johnson 1999: 124.)

Tämän Lakoffin ja Johnsonin jaottelun valitseminen sopivimmaksi lähestymistavaksi tutkia metaforien ja metonymioiden olemusta tässä yhteydessä saa tukea tutkimuksen edetessä tekemistäni käytännön havainnoista. Tutkimusmetodini keskeisen osan on muodostanut informanttien haastattelu, jonka päämääränä on ollut kielikuvien tunnistaminen ja analysointi. Tämä tehtävä on ollut poikkeuksetta jokaiselle informantille erittäin helppo ja yksiselitteinen. Tässä tutkimuksessa esitellyt kielikuvat ovat siis kognitiivisesti todellisia.

Kuolleen ja elävän metaforan raja ei ole aina täysin selvä. Esimerkiksi suomen verbi *saivarrella* on johdos sanasta *saivare* (Kulonen 1998: 252). Monille suomenkielisille ihmisille tain toukkaa tarkoittava sana *saivare* on nykyään vieras, mutta jotkut tuntevat sen. Ne, jotka sen tuntevat, saattavat havaita sanassa *saivarrella* metaforan, mutta muille tämä metafora on kuollut, ja tietääkseen *saivarrella*-sanan alkuperän heidän on turvauduttava etymologiseen sanakirjaan. Kielelliset metaforat häipyvät näkyvistä vähitellen kielen ja sitä ympäröivän kulttuurin hitaasti muuttuessa.

Näyttää siltä, että koko kieli on pitkälti rakentunut muinaisista kielikuvista, jotka ovat aikaa myöten muuttuneet tunnistamattomiksi, kuolleet. Kielikuvien alkuperäinen lähdedomeeni on unohtunut, ja ne ovat redusoituneet äänteellisesti. Etymologiset sanakirjat ovat täynnä esimerkkejä tästä. Myös kielen morfologiset elementit ovat usein olleet alunperin semanttisesti motivoituja sanoja. Englannin adjektiivi- ja adverbijohdin *-ly*, kuten sanoissa *friendly* eli 'ystävällinen' ja *oddly* eli 'oudosti', on redusoitunut sanasta *like*, jota käytetään sellaisissa muodosteissa kuten *phantom-like* eli 'aaveen kaltainen' (Bybee 1985: 106). Dirvenin (1985: 94) mukaan metaforia esiintyy kielen jokaisella tasolla: äännetason onomatopoeettisuuskin on eräänlainen metafora.

2.2.3. Metaforan ja metonymian ero

Onikki (1992: 40) toteaa, että metafora eroaa metonymiasta siinä, että se koskee yhden käsitteistetyn alan sisäisiä suhteita, kun taas metafora kytkee yhteen kahta eri käsitteistyksen alaa. Näiden käsitteiden välinen raja on liukuva (Radden 2000: 93-108). Edellämämainituista aamutähteen viittaavista nimityksistä sanat 'aamutähti' ja 'aamuhämärätähti' edustavat metonymiaa. Tongan 'ilmestyvä pyhä' on myös metonymian edustaja, koska tongalaiset ovat ilmeisesti todella ajatelleet aamutähden olevan jotakin pyhää, joka ilmestyy: referenttiä nimitetään sen oletettujen ominaisuuksien perusteella. Korean 'kultatähti' edustaa selkeimmin metaforaa: tähteä verrataan kultaan. Metaforan lähdedomeeninä on metalli, kohdedomeeninä taivaankappale.

3. Teoreettista taustaa

Seuraavaksi pohdin ilmausten sisältämien kielikuvien olemassaolon ja erojen syitä. Sen jälkeen käsitteelen hyvin suppeasti kielen, ajattelun ja metaforan keskinäistä suhdetta tämän tutkimuksen kannalta olennaisesta näkökulmasta.

3.1. Ilmausten sisältämien kielikuvien olemassaolon syitä

Edward Sapir (1921: 17) toteaa uusien kielellisten käsitteiden syntyvän niin, että kielen vanhaa materiaalia otetaan uuteen käyttöön. Näin syntyy kielikuvia. Uusien käsitteiden nimitykset ovat tyypillisesti jollakin perusteella motivoituja, ja eri kielissä nimeämisen perusteet poikkeavat toisistaan: referenttiä kommentoidaan eri kielten nimityksissä eri tavoin. Tutkimuksessani selvitän sitä, millaisilla tavoilla toisistaan poikkeavat kielikuvat kommentoivat referenttejä: etsin kielikuvien erojen kulttuurisidonnaisia ja kognitiivisia syitä.

Ihmiset eivät keksi metaforisia tai metonymisiä nimityksiä vain uusille käsitteille, vaan korvaavat niillä myös olemassaolevia sanoja. Tällainen on tyypillistä tapauksissa, joissa tabuihin tai häveliäisiin asioihin viittaavia sanoja korvataan peitenimillä. Englannin kieli on tuottanut seuraavanlaisia vessaa tarkoittavia eufemismeja (Nida & Taber 1974: 91, minun suomennokseni):

- (10) *washroom* = 'pesuhuone'
comfort station = 'mukavuusasema'
lounge = 'oleskeluhuone'
powder room = 'puuterihuone'

Vietnamin sodan aikana yhdysvaltalaiset viittasivat tappamiseen esimerkeiksi seuraavilla kiertoilmauksilla (Newmark 1985: 323, minun suomennokseni):

- (11) *take out* = 'poistaa'
neutralize = 'neutraloida'
eliminate = 'eliminoida'
pacify = 'rauhottaa'

Myös pelottavia tai kunnioitettuja referenttejä on usein nimetty vastaavalla tavalla uudestaan. Karhu on ennen vanhaan pohjoisella pallonpuoliskolla koettu niin kunnioitettavaksi olenoksi, että sille on keksitty peitenimiä, ja karhunmetsästyistä varten on kehitetty jopa rituaalisia salakieliä. Tällainen on ollut tavallista useille Pohjois-Amerikan ja pohjoisen Euraasian kansoille (Hallowell 1926, Nirvi 1944). Saamelaisilla on ollut muunmuassa seuraavanlaisia karhun peitenimiä:

- (12) *Bassi váisi* = 'pyhä riista'
Buolddacuoppu = 'mäkisammakko'
Buolddaáddjá = 'mäkiäijä' (Laestadius 2000: 177, kirjoitusasu minun nykyaikaistamani.)
Buolddagužži = 'mäelläpissijä'
Luoduid eadni = 'luonnon äiti'
Stuormuoddá = 'isoturkkinen' (Gaski 1985: 22-23.)
Hámeheapme = 'hahmoton, ruma'
Muorjegálgu = 'marjaeukko'
Hearrásgánda = 'herraspoika' (Itkonen 1948: 362-363, kirjoitusasu minun nykyaikaistamani.)

Tällaiset peitennimet ovat toisinaan vakiintuneet neutraaleiksi karhun nimityksiksi: germaanisten kielten karhua merkitsevät sanat, kuten englannin *bear* ja ruotsin *björn*, ovat alunperin tarkoittaneet ruskeaa, liettuan *lokys* karvaista ja venäjän *medved* hunajansyöjää. Suomen sana *karhu* on liittynyt karkeakarvaisuuteen. (Bakró-Nagy 1979: 14-15.) Muillekin eläimille, muunmuassa sudelle (Grünthal 2004: 87-88), on keksitty peitenimiä. Yhteistä edellä esiteltyjen eufemismien tarkoitteille on se, että ne aiheuttavat voimakkaita, epämiellyttäviä tunteita: petoeläimiä pelätään, vessassa käyntiä ja tappamista hävetään. Mahdollisesti ainakin jotkut taivaaseen tai taivaan elementteihin viittaavien ilmausten sisältämät kielikuvat ovat samaa tyyppiä kuin karhuun tai tappamiseen viittaavat kiertoilmaukset: taivas on ikivanha, joten siihen viittaavia ilmauksia on varmasti ollut niin kauan kuin ihmisillä on ollut kieliä. Toisaalta havaittavissa olevat kielikuvat saattavat myös olla ikivanhoja, sillä jotkut aineiston metaforat ja metonymiat toistuvat sukukielittäin. Taivas aiheuttaa voimakkaita tunteita: sää määrää ihmisten elämää. Siihen liittyy monia toiveita ja pelkoja etenkin luonnosta riippuvaisissa kulttuureissa. Se, että sanojen sisältämät metaforat ovat tunnistettavissa eivätkä vielä kuolleita, viittaa siihen, että sanat saattavat olla suhteellisen uusia. Niillä lienee siis korvattu vanhempia sanoja. Monissa kulttuureissa taivasta ja taivaan elementtejä pidetään pyhinä tai jumalallisina, taivashan on ihmisen ulottumattomissa ja ihmisen hallitsemattomissa. Siikala (1992: 157-160) mainitseekin arktisilla metsästyskansoilla esiintyneen shamaanilauluissaan taivaan ilmiöihin viittaavia kiertoilmauksia: ukkosta on kuvattu rautasiipiseksi linnuksi, salamaa sen jaloista säkenöiväksi kirkkaanpunaiseksi tuleksi.

Uusia ilmauksia keksitään toki myös huvin vuoksi. Ihmisillä on tarve kauniiseen, vitsikkääseen tai ylipäänsä viihdyttävään ilmaisuun. Esimerkiksi suomen kaatosadetta tarkoittava idiom *sataa kuin Esterin perseestä* näyttäisi olevan olemassa pelkästään hauskuuden ja värikkään ilmaisun takia.

Eräs tapa, jolla kielikuvia muodostuu, on olemassaolevan kielikuvan tulkitseminen uudelleen tai peräti ymmärtäminen väärin. Vanhassa suomessa on ollut pitkäaikaiseen, tasaiseen, satojen kilometrien levyisestä sadepilvestä satavaan sateeseen viittava termi *maakuntasade*, jonka voi ajatella tarkoittavan sellaista sadetta, joka kastelee kokonaisia maakuntia. Sen taustalla on kuitenkin vielä vanhempi sana *maaduntasade*, jossa sana *maadunta* on merkinnyt maahan putoamista tai mahdollisesti taivaan muuttumista maan väriksi pilvien vaikutuksesta. Kun tätä merkitystä ei ole ymmärretty, sana on tulkittu

uudestaan ja korvattu äänteellisesti samantapaisella sanalla *maakuntasade*, joka sisältää toisen kielikuvan. (Peltonen: 1998: 133, Vuorela 1981: 260.) Palaan näihin kysymyksiin vielä kohdassa 4.4.

3.2. Ilmausten sisältämien kielikuvien erilaisuuden syitä

Lakoff (1987: 310) toteaa, että käsitteellinen systeemi ja käsitteellistämiskyky ovat kaksi eri asiaa. Samanlainen käsitteellistämiskyky saa aikaan erilaisia systeemejä seuraavilla tavoilla (id.):

1. Vahvasti rakenteelliset esikäsitteelliset kokemukset voivat olla erilaisia. Esimerkiksi Meksikon corat asuvat vuoristoalueella, jossa maiseman muoto koostuu rinteestä, huipusta ja laaksosta. Tämä maiseman muoto edustaa heidän jokapäiväisen kokemuksensa rakenteellista perustekijää. Se ei siis ole vain käsitteellistynyt vaan tullut peräti osaksi coran kielen kielioppia. Coran puhujilla on siis sama käsitteellistämiskyky kuin meillä, mutta perustavalaatuisesti erilainen kokemus tilasta.
2. Koska kokemus ei määrää käsitteellistä systeemiä, vaan ainoastaan motivoi sitä, sama kokemus voi tuottaa kaksi yhtä loogista, mutta erilaista näkökulmaa kahdessa erilaisessa käsitteellisessä systeemissä. Esimerkiksi *edessä*-käsite peruserkityksessään viittaa puhujan edessä olevaan asiaan. Sekundaarinen merkitys on saman käsitteen laajennus muihin esineisiin, joiden edessä on jotakin. Eri kielissä on eroja sen suhteen, missä tämä *edessä* on näihin esineisiin nähden. Englannissa se käsitetään niin, että jos puhuja katsoo vaikkapa pensasta ja toteaa sen edessä olevan jonkin esineen, kyseinen esine on silloin sillä puolella pensasta, joka on puhujaan päin. Hausassa ajattelutapa on päinvastainen. Pensaajattellaan ikäänkuin katsovan samaan suuntaan puhujan kanssa, joten puheena oleva esine on vastakkaisella puolella pensasta kuin puhuja, kun se on pensaajattella *edessä*. Tässä esimerkissä sama käsitteellistämiskyky ja sama kokemus tuottavat kaksi erilaista tulkintaa. (id.) Joissakin kielissä menneisyys käsitetään edessä olevaksi ja tulevaisuus takana olevaksi. Aymara, jota puhutaan Chilessä Andeilla, on tällainen kieli. Tämän perusteena on kokemus siitä, että ihminen voi nähdä edessään tekemisiensä tuloksen. “Mennyt aika” on aymaraksi *mayra pacha*, jossa esiintyvän sanan *mayra* merkitys on ’silmä’, ’näkö’ tai ’edessä’ ja sanan *pacha* merkitys on ’aika’. “Tuleva aika” on aymaraksi *q’ipa pacha*, jossa sanan *q’ipa* merkitys on ’takana’. (Lakoff & Johnson 1999:

141).

3. On mahdollista, että sama peruskokemus ja sama käsitteellistämiskyky tuottavat kaksi systeemiä, joista toisessa on tietty peruskäsite ja toisesta se puuttuu. On väitetty, että tahitilaisilla ei ole surua tarkoittavaa sanaa, eikä myöskään käsitettä surulle. Heillä ei niinkään ole ritualisoituneita käyttäytymistapoja masennuksen tai murheen käsittelyyn. He näyttävät kokevan surua ja masennusta, mutta he yhdistävät surun sairauteen tai väsymykseen, tai pahan hengen hyökkäykseen. (Lakoff 1987: 310.)

Tässä tutkimuksessa ilmenneitä eroja taivaaseen liittyvien ilmausten välillä eri kielissä voi luokitella Lakoffin mallin mukaisesti. Palaan tähän asiaan luvussa 6.3, jossa tarkastelen taivaaseen liittyviä sanoja siltä kannalta, mitä tyyppiä kielten väliset erot enimmäkseen ovat: käsitteen puuttumista havaittavan referentin puuttuessa, kulttuurisidonnaisia tulkintoja havaitusta referentistä vai havaittavissa olevan asian jättämistä käsitteellistämättä.

3.3. Metaforan, ajattelun ja kielen keskinäisestä suhteesta

Lakoffin ja Johnsonin (1980) mukaan arkiajattelumme perustuu pitkälti metaforiin. Kaikki ei kuitenkaan voi olla metaforaa eli asioita, jotka ymmärretään vertaamalla niitä johonkin muuhun. Wierzbicka (1992: 17) toteaa, että jos mitään ei ymmärretä sellaisenaan, mitään ei ylipäänsä voida ymmärtää. Lakoff ja Johnson (1999: 59) ajattelevat, että kaikki sensorimotoriset, suoraan ruumiilliseen havainnointikykyymme perustuvat yksinkertaiset käsitteet ovat ei-metaforisia, kirjaimellisia. Metafora mahdollistaa sen, että sensorimotorisen domeenin mielikuvia käytetään subjektiivisen kokemuksen tulkitsemiseen (Lakoff & Johnson 1999: 45). Yksinkertaisten ja helppotajuisten asioiden avulla ymmärretään abstraktimpia ja monimutkaisempia asioita, tuttujen asioiden perusteella ymmärretään uusia asioita. Tämä kuulune ihmisen perusluonteeseen, sillä jo aivan pienet lapsetkin käyttävät spontaanisti metaforia (Dowker 2003).

Se, minkälaisen metaforan keinoin jokin abstrakti asia ymmärretään, vaikuttaa kyseisen asian ymmärtämiseen. Gentner & Gentner (1983) ovat tutkineet kokeellisesti sitä, kuinka ihmiset käsitteellistävät sähkön mielikuvien avulla. Heidän tekemänsä tutkimukseen osallistuneista koehenkilöistä osa ajatteli sähköä virtana, osa liikkuvana ihmisjoukkona. Ne, jotka kuvittelivat sähkön virraksi, selviytyivät Gentnereiden

järjestämässä kokeessa paremmin niistä tehtävistä, joiden ratkaisemisessa korostuu sähköön virtamaisten piirteiden ymmärtäminen, ja vastaavasti toinen ryhmä ymmärsi kokeessa paremmin sähköön niitä ominaisuuksia, joissa sähkö käyttäytyy yksilöistä muodostuvan ryhmän tavoin. Lucy (1992: 155-157) on vastaavasti kokeellisesti osoittanut, että kielen kieliopilliset elementit ohjaavat eri kielten puhujia kiinnittämään huomiota saman objektin eri piirteisiin. Fairclough (2001: 99-100, 2000: 32-33, 1992: 194-198) on havainnut, että metaforan keinoin ohjaillaan ihmismassojen käsityksiä, mielipiteitä ja asenteita julkisessa, poliittisessa retoriikassa. Metaforien taustalla olevat näkökulmat siis vaikuttavat ajattelumme. Pidän näin ollen mahdollisena, että myös taivaalla havaittavia asioita tulkitaan ja sitä kautta ymmärretään erilaisten kielikuvien vuoksi ainakin jossakin määrin eri tavoin etenkin, jos tällaisia kielikuvia ei tiedosteta saati peilata muiden kielten vastaavaan referenttiin viittaavien ilmausten sisältämiin kielikuviin. Tämän asian todistaminen vaatisi kuitenkin erillisen tutkimuksensa, joten en paneudu tähän kysymykseen tässä tämän enempää.

Toisaalta referenttien nimittäminen kielikuvan sisältävällä nimityksellä on kuitenkin nähtävä eri asiana kuin käsitteiden ymmärtäminen metaforan avulla. Nida (1975b: 13) mainitsee anuakin kielen esimerkkinä tavasta viitata psykologisiin tunnetiloihin tai luonteeseen sellaisilla vakiintuneilla ilmauksilla, jotka monesti sisältävät maksaa tarkoittavan sanan *cwiny*:

- (13) 'Hänellä on maksa.' = Hän on hyvä.
'Hänen maksansa on hyvä.' = Hän on antelias.
'Hänen maksansa on huono.' = Hän on epäystävällinen.
'Hänen maksansa on matala.' = Hän suuttuu nopeasti.
'Hänen maksansa on raskas.' = Hän on surullinen.
'Hänen maksansa on sinnikäs.' = Hän on urhea.
'Hänen maksansa on valkoinen.' = Hän on lempeä.
'Hänen maksansa on palanut.' = Hän on ärtyisä.
'Hänen maksansa on makea.' = Hän on onnellinen.

Nida (id.) painottaa, että anuakit tuskin ovat sen naiivimpia idiomiensa suhteen kuin englantilaisetkaan, joilla on sellaisia idiomeja kuten *dead tired*. Anuakit, kuten

englantilaiset ja suomalaisetkin, ymmärtävät eron kirjaimellisen ja metaforisen välillä. Myös Goddard (1996: 149) toteaa, että vaikka australialaisessa yankunytjatjaran kielessä perusmerkityksessään vatsaa tarkoittavaa sanaa *tjuni* käytetään viittaamaan myös tunnetiloihin sentyyppisissä lauseissa, kuten *Ngayulu tjuni palya* 'Minusta tuntuu hyvältä' ja *Ngayulu tjuni kura* 'Minusta tuntuu pahalta', sana on polyseeminen ja tarkoittaa tämäntyyppisissä konstruktioissa pelkästään tunnetiloja, ei vatsaa. Näin ollen tämänkään tutkimuksen aineistoa ei tule ajatella eri kielten puhujien konkreettisina taivaskäsityksinä, vaan ainoastaan vakiintuneina tapoina nimittää referenttejä sopiviksi katsotuilla nimityksillä.

4. Metodina leksikkoanalyysi haastatteluihin ja kirjallisuuteen tukeutuen

Tutkimusaineisto on kerätty siten, että äidinkielistä informanttia on haastateltu valmiin kysymyskaavakkeen avulla. Informanttia on pyydetty luettelemaan oman äidinkieltensä vastineita kaavakkeessa luetelluille suomen- tai englanninkielisille sanoille – riippuen informantin kanssa käytetystä haastattelukielestä. Monessa tapauksessa informantti aloitti sähköpostitse toimitetun kaavakkeen täyttämisen jo ennen haastattelua, ja minä tahollani esitäytin vastaavaa kaavaketta sanakirjan avulla. Tämän syynä oli se, että muodollisessa haastattelutilanteessa informantille ei kenties tule kaikkia mahdollisia sanoja mieleen, mutta hän saattaa tunnistaa ne nähdessään ne esitäytetyssä kaavakkeessa. Se, että myös informantti mietti sanoja etukäteen jo ennen haastattelutilannetta, mahdollisti sellaisten sanojen löytymisen, joita sanakirjoissa ei ollut. Lisäksi kahta esitäytettyä kaavaketta vertailemalla saatoin varmistaa niiden yhtäpitävyyden: sekä informantin että sanakirjan luotettavuuden. Lopuksi vielä lähes jokaisen kielen kohdalla onnistuin hankkimaan toisen äidinkielisten informantin tarkastamaan tutkimustulokset. Tällöin tämä toinen informantti yleensä muisti vielä lisää ilmauksia, jotka puuttuivat kokoelmasta. Näin ollen ilmausten ja niiden sisältämien kielikuvien analyysi on varmistettu useaa lähdettä käyttämällä. Kun sama tieto löytyy sanakirjoista ja kahdelta informantilta, se on luotettavaa.

4.1. Informanteilta kerätyn aineiston luotettavuudesta

Joidenkin kielten kohdalla minulla ei ollut mahdollisuutta edellä kuvaillun kaltaiseen perusteellisuuteen tietojen varmistamisessa. Tiibetin aineiston keräämisessä minulla oli vain yksi informantti avustamassa. Informanttini Lhundrub Dorji kuitenkin opettaa tiibetia Helsingin yliopistossa, eikä hänen haastattelussaan ilmennyt mitään sellaista, mikä antaisi aiheita epäillä häneltä saatujen tietojen paikkansapitävyyttä. Myös tarkastuksessa käyttämäni sanakirjat tukevat häneltä saatujen tietojen luotettavuutta. Saamelaiskielet ja tamili ovat samoin yhden informantin ja sanakirjojen perusteella koottuja, mutta kummassakin tapauksissa informantti on kielensä huippuasiantuntija: molemmat ovat oman kielensä ja kirjallisuuden iäkkäitä harrastajia. Tamilin informanttina toiminut Sivalingam Ramalingam on kääntänyt Kalevalan tamiliksi ja toiminut kirjailijana, saamen informantti Hans Morottaja on kirjallisuuden ansioitunut harrastaja. Molemmat toimivat oman kielensä opettajina Helsingin yliopistossa. Italian sanat ovat peräisin yhdeltä informantilta, Pia Rosellilta, mutta italian sanakirjat ovat säännönmukaisesti tukeneet kaikkea häneltä kuultua, ja samat ilmaukset esiintyvät usein myös ranskassa. Niiden olemassaolossa ei siis liene mitään kyseenalaista. Tongankaan aineistoa en ole voinut tarkastuttaa toisella informantilla, koska haastattelemani Samiuela Elone on Suomen ainoa tongan puhuja. Kattava ja perusteellinen sanakirja kuitenkin tukee häneltä saatuja tietoja, ja muutenkin pitäisin häntä erinomaisen luotettavana informanttina: hän on kulttuurinsa aktiivinen harrastaja – Suomen Tyynenmeren saarten ystävyysseuran johtaja. Oshiwambon kielen ensimmäinen informantti Emma Noongo puhui eri murretta kuin tarkastuksen suorittanut, noin 30 vuotta Namibiassa lähetystyötä tehnyt ja laajan, huolellisesti laaditun sanakirjan toimittanut Lahja Lehtonen. Jotkut laskevat nämä murteet jopa eri kieliksi ja niitä varten on eri sanakirjat, mutta ne näyttäisivät olevan keskenään ymmärrettävissä. Siksi nimitän niitä murteiksi. Emma Noongon murre on nimeltään oshikwanyama, Lahja Lehtosen tuntemaa murretta nimitetään oshindongaksi. Näiden informanttien haastatteluissa ilmeni enemmän epätarkkuutta sanojen keskinäisissä vastaavuuksissa kuin muiden kielten kohdalla. Todennäköinen selitys tälle lienee murre-erot, mutta on myös mahdollista, että Emma Noongon haastattelussa jotakin jäi epäselväksi. Kuten Lahja Lehtonen muotoili: ihmiset eivät ole tottuneet ajattelemaan kieltään tällaisesta näkökulmasta. On myös muistettava, että Lahja Lehtonen ei ole loistavasta kielitaidostaan huolimatta äidinkielen oshiwambon

puhujia. Tämän kielen kohdalla olen hyväksynyt mukaan vertailuun ensisijaisesti sellaisia sanoja, jotka on voitu varmistaa vähintään yhdestä sanakirjasta ja joiden kohdalla Lahja Lehtonen on ollut varma tulkinnastaan. Yksi oshikwanyaman sana, joka on kuultu ainoastaan Emma Noongolta, on hyväksytty mukaan: linnunradan nimitys 'aaveiden polku'. Tästä Emma Noongo oli hyvin varma, ja se tuli hänelle mieleen välittömästi asiaa kysyttäessä. Ambojen perinteinen uskonto tukee tämän sanan todenperäisyyttä. Ambot ovat perinteisesti ajatelleet, että ihmisen kuollessa henki lähtee hänen nenästään ja ilmenee myöhemmin tuulena.

Taulukoissa on muidenkin kielten kohdalla muutamia yksittäisiä ilmauksia, joilla on vain yksi lähde. Olen hyväksynyt ne mukaan, koska ne kuuluvat kokonaisuuteen, jonka luotettavuus on muiden ilmausten osalta voitu varmistaa kahden tai jopa useamman lähteen avulla. Englannin pienten pilvien täyttämää taivasta tarkoittava ilmaus *mackerel sky* eli 'makrillitaivas' esiintyy vain sanakirjoissa (esim. Hawkins 1990), mutta informanttini eivät tunteneet sitä. Samoin komin pyrstötähteä tarkoittava sana *bözha kodzuv* on peräisin sanakirjoista – informanttini eivät muistaneet kominkielistä nimitystä pyrstötähdelle. Korean ensimmäinen informanttini Shin-Eun Park muisti sellaiset sanakirjoissa esiintymättömät, kaatosadetta tarkoittavat ilmaukset kuin 'tiikeri menee naimisiin' ja 'kettu menee naimisiin', joita tarkastuksen suorittanut informantti Jeong-Young Kim ei tuntenut, mutta joihin verrannollinen ajatus esiintyy japanissa. Shin-Eun Parkin luotettavuutta tukee se, että hän muisti myös aamutähden nimityksen *kum seng*, 'kultatähti', jota Jeong-Young Kim ei tuntenut, mutta joka esiintyy sanakirjassa (Martin et. al. 1975). Shin-Eun Parkin mukaan edellä mainittuja kaatosateeseen viittaavia ilmauksia käyttävät lähinnä iäkkäät ihmiset: värikkäät sääilmaukset näyttäisivät olevan katoavaa kansanperinnettä modernin ihmiselämän siirtyessä yhä enemmän sisätiloihin pois säiden armoilta. Myös muissa kielissä esiintyi joitakin tämäntyyppisiä eroja ilmausten tunnistamisessa informanttien välillä, ja olettaisin syyn olevan sama: aluemurteiden ja sosiolektien erot harvinaisempien ilmausten esiintymisessä.

Ongelmallisempia olivat kaksi tapausta, joissa kaksi informanttia antoi samalle ilmaukselle ristiriitaiset merkitykset. Unkarissa esiintyy idiomi *veri az ördög a feleségét*, 'piru lyö puolisoaan'. Informanttina toiminut Tamara Halas täysin spontaanisti ilmoitti sen tarkoittavan kovaa salamointia. Éva Gerevich-Kopteff sen sijaan oli sitä mieltä, että ilmaus tarkoittaa sateen ja auringonpaisteen tapahtumista samaan aikaan. Taulukoissa ilmaus

esiintyy Éva Gerevich-Kopteffin tulkinnan mukaisena: hän toimii unkarin opettajana Helsingin yliopistossa ja on siis kielen huippuasiantuntija. Toinen erikoinen tapaus sattui oshiwambon kieltä tutkiessani. Alkuperäiseen tutkimussuunnitelmaani kuului ilmansuuntien nimitysten tutkiminen, sillä monissa kielissä ne näyttäisivät liittyvän taivaaseen, joskaan tämä ei ole universaalialia. Lopullisesta työstä jätin ne pois. Ensimmäinen oshiwambon informantti Emma Noongo ilmoitti sanan *koumbanganhu* etelän nimitykseksi. Toinen oshiwambon informantti, Lahja Lehtonen, tunsu sanan yksiselitteisesti täysin päinvastaisessa merkityksessä, pohjoisen nimityksenä. Ristiriidan selityksenä on se, että sana on johdos sanasta *Ombalantu*, joka on Angolan ja Namibian rajaseudulla olevan heimoalueen nimi. Ilmansuuntaa tarkoittavan sanan suomennos olisi lähinnä 'Ombalantun suunta'. Emma Noongo on kotoisin Angolan puolelta, kun taas Lahja Lehtonen on viettänyt suuren osan elämänsä Namibiassa, joten he ovat asuneet eri puolilla Ombalantua. Kyseistä aluetta on pidetty ilmansuunnan nimeämisperusteena sen molemmilla puolilla. Muiden kielten kohdalla tällaisia ristiriitoja ei ilmennyt.

4.2. Sanakirjojen luotettavuudesta

Sanakirjoissa on tämän tutkimuksen kannalta kaksi riskiä. Ensimmäinen liittyy lähinnä Mihail Mosinin ersän sanakirjoihin ja Pekka Sammallahten saamen sanakirjoihin. Niiden tarkoituksena on kielen kuvaamisen lisäksi kielen huoltaminen, uusien sanojen luominen. Siksi niissä voi olla sellaisia uudissanoja, joita ei varsinaisesti käytetä kovin laajalti, ja jotka siis eivät kuulu tämän tutkimuksen alaan: todellisuudessa käytettyyn nykykieleen. Ensisijaisesti informanttien haastatteluihin tukeutumalla olen pyrkinyt eliminoimaan tällaisten uudissanojen päätyminen tutkimusaineistooni. Myös Mihail Mosin itse on toiminut informanttinani. Toisaalta olen hyväksynyt tutkimukseni osaksi myös sellaisia ilmauksia, jotka esiintyvät vain sanakirjoissa, mutta joita informantit eivät tunnista nykykieleen kuuluviksi, koska kukin informantti edustaa vain yhden ihmisen kielellistä kompetenssia. Tyypillisesti tällaiset ilmaukset ovat kirjakielisiä tai jopa vanhentuneita. Esimerkiksi tongan aamutähteä tarkoittava sana *tapukitea* esiintyy nykytongassa nimenä, mutta informantti Samiuela Elone ei tunnistanut sitä tämänhetkiseen puhekieleen kuuluvaksi. Tällaisesta ilmausten vanhahtavuudesta tai kirjakielisyydestä on maininta kunkin tapauksen kohdalla erikseen.

Toinen sanakirjoihin sisältyvä riski liittyy siihen, että osa sanakirjoista on lähetystyön tekijöiden laatimia. Työn jälki saattaa siis olla jossakin määrin kielitieteen kannalta amatöörimäistä, koska sanakirjojen tekijöillä on ollut työhönsä toinen motivaatio kuin asiaa varten koulutetuilla tieteenharjoittajilla. Lahja Lehtonen kertoi havainnollistavan esimerkin oshindongan sanakirjaa laadittaessa sattuneesta tapauksesta. Oshindongaksi pohjoista tarkoittava sana, *olundume*, on johdos sanasta *ondume*, 'mies'. Etelää tarkoittava sana *olukadhi* on vastaavasti johdettu naista tarkoittavasta sanasta *kadhi*. Sanakirjantekotyöryhmä oli vähällä jättää nämä sanat kokonaan sanakirjasta pois, koska ne heidän mielestään edustivat menneen ajan pakanallista maailmankatsomusta viitaten seksitapoihin: pohjoinenhan on päällä kuten mies, etelä alla kuten nainen. Sanakirjantekijät eivät tulleet ajatelleeksi, ettei ambojen seksuaalisessa käyttäytymisessä kyseinen asetelma, jossa mies on päällä ja nainen alla, ole välttämättä itsestäänselvyys, ja lisäksi pohjoinen on yllä ja etelä alla ainoastaan länsimaisessa kartanpiirtämistavassa. Lahja Lehtosen toimesta sanat *olukadhi* ja *olundume* päätyivät osaksi sanakirjaa, mutta muiden sanakirjojen kohdalla minulla ei ole mahdollisuutta tällaiseen asioiden henkilökohtaiseen varmistamiseen sanakirjan tekijää haastatteleamalla.

4.3. Kirjoitustavoista

Osaa tutkimusaineiston kielistä kirjoitetaan muilla kuin latinalaisilla kirjaimilla. Ersän kirjoitus latinalaisilla kirjaimilla on professori Mihail Mosinin suosittelman mallin mukaista, komin kohdalla olen noudattanut informanttieni neuvoja: ensimmäinen informanttini Svetlana Aksjonova on toiminut Helsingin yliopistossa komin opettajana. Venäjän kielen translitteraatiossa olen käyttänyt kirjainyhdistelmiä *ch*, *sh* ja *zh*. Oshiwambon sanojen kirjoitusasu olen yhdenmukaistanut oshindongan kirjoitustavan mukaiseksi Lahja Lehtosen neuvojen perusteella. Tiibetin ja tamilin kirjoitusasu latinalaisin kirjaimin on informanttien suunnittelema, sillä he lienevät alan parhaita asiantuntijoita Suomessa. Tiibetin kirjoitustapa noudattelee pääpiirteissään lähteenä käytetyssä sanakirjassa (Jäschke 1972) esiintyvää mallia. Japanin kirjoitustapa latinalaisin aakkosin vaihtelee sanakirjoissa lähinnä siinä, kirjoitetaanko pitkät vokaalit kahdella kirjaimella, kuten *oo*, vai yhdellä kirjaimella ja erikoismerkillä, kuten *ô*. Olen valinnut ensinmainitun tavan. Korean kirjoitusasuna on yleisesti käytössä oleva *Yale romanization*, jonka käytössä

Jeong-Young Kim ystävällisesti auttoi.

4.4. Metodien riskejä ja ratkaisuja niiden välttämiseksi

Tämänkaltaisen tutkimuksen teko edellyttää sitä, että sekä informantti että haastateltava puhuvat suhteellisen hyvin jotakin yhteistä kieltä. Kielimuuri ei tähän tutkimukseen osallistuneiden informanttien kohdalla tuottanut ylitsepääsemättömiä ongelmia.

Toinen ongelma liittyy siihen, että informantin on ymmärrettävä eri homonymian ja polysemian välillä. Tämän ongelman ratkaisuna oli asian selittäminen informanteille.

Eräs tällaisen tutkimuksen riski on kuvitella kielikuvia etymologioiksi, joita ne eivät ole. Esimerkiksi suomen sana *ukonilma* sisältää sanan *ukko*. Nykysuomessa sana *ukko* tarkoittaa vanhaa miestä. Se, että kyseinen sana on myös muinaisen jumalan nimi, kuuluu mielestäni suomen nykypuhujan näkökulmasta ensyklopediseen tietoon, ei kielelliseen. Sanassa *ukonilma* *ukko*-sana on alunperin tarkoittanut nimenomaan sitä muinaista jumalaa. Jos joku ei tiedä tätä, hän saattaa ajatella, että *ukonilma* on vanhan miehen ilma, ja siinä hän on tämän tutkimuksen näkökulmasta oikeassa. *Ukko*-sanan semanttisen kentän muuttuminen vaikuttaa myös *ukonilma*-sanan kielikuvaan. Turkin kielen informanttina toiminut Yonca Ermutlu epäili, että samantyyppinen “vale-etymologia” esiintyisi turkin sateenkaarta tarkoittavassa sanassa *ebemkuşağı*, ’kättilönvyö’. Hän arveli, että sana olisi alunperin ollut *ebedi kuşağı*, ’ikuisuuden vyö’. Toinen informantti, Helsingin yliopiston turkinopettaja Tülin Özen, havaitsi sanassa vain kättilöön liittyvän kielikuvan. Tällainen kielikuvien ja etymologioiden mahdollisen sekoittamisen ongelma on ehkäistävissä pitämällä tarkasti mielessä, että tutkimuksessa etsitään kielikuvia, ei oteta kantaa ilmausten etymologiaan. Tarkastelen siis kieliä vain synkroniselta kannalta. Jos tutkimus kattaisi myös etymologian ja kuolleet metaforat, työn kokoluokka olisi toinen, ja tällaisen kielimäärän käsittely olisi erittäin hankalaa.

Luonnollisestikin tämän tyyppiseen tutkimusmetodiin liittyy se riski, että informantit eivät muista kaikkia oman kielensä erikoisia murreilmauksia jännittävässä haastattelutilanteessa, joten ilmauksia jää puuttumaan. Tämä ei kuitenkaan haittaa tutkimuksen tekoa, sillä vaikka jokainen löytynyt ilmaus rikastuttaa kokoelmaa, kielikuvien vertailu onnistuu suppeammallakin aineistolla.

On vielä olemassa sekin teoreettinen mahdollisuus, että informantit valehtelevat.

Tämä on kuitenkin tässä tutkimuksessa äärimmäisen epätodennäköistä: tarkastus on tehty sanakirjojen ja toisen informantin avulla, ja lisäksi informanteiksi valikoituneista ihmisistä jokainen on joko tekemisissä yliopistomaailman kanssa tai harrastaa vakavasti omaa kulttuuriaan.

Yhteenvetona metodin esittelyyn totean, että epätarkkuuksien tai peräti virheiden esiintyminen aineistossa on mahdollista, mutta huolellisen työskentelyn ja mahdollisimman perusteellisen tarkastuksen ansiosta olettaisin niiden olevan harvassa. Yksittäisten virheiden mahdollinen olemassaolo ei muuta sitä aineistosta paljastuvaa tosiasiaa, että kieliin kätkeytyy toisistaan poikkeavien kielikuvien massiivinen moninaisuus.

4.5. Suomi semanttisena metakielenä

Käytän tutkielmassani semanttisena metakielenä yksinkertaisuuden vuoksi suomea, koska tutkielmani on muutenkin kirjoitettu suomen kielellä. Toisin sanoen määrittelen tarkoitteen suomeksi, en vaikkapa Wierzbickan *Natural Semantic Metalanguage*'a (tästä eteenpäin käytän lyhennettä NSM) käyttäen, vaikka kyseistä metakieltä on kokeiltu taivaan, auringon ja pilven määrittelyyn (Wierzbicka 1996: 220). Tästä aiheutuu epätarkkuutta sen vuoksi, että eri kielissä sanojen semanttiset kentät ovat suomeen verrattuna eri suuruisia ja sanoilla on erilaisia konnotaatioita. Esimerkiksi suomessa sana *taivas* tarkoittaa sekä konkreettista, sinistä aluetta yläpuolellamme, että sitä paikkaa, jonne ihmisten uskotaan menevän kuolemansa jälkeen. Tongassa taivasta tarkoittavan *langi*-sanan semanttinen kenttä on erityyppinen: tongalaiset ovat perinteisesti uskoneet, että kuolemansa jälkeen ihmiset menevät Samoalle. *Langi*-sana on sen sijaan polyseeminen sillä tavalla, että se tarkoittaa myös tongalaista musiikkia (Churchward 1959, Samiuela Elonen suullinen tiedonanto). Lukijan on siis hyvä muistaa, että analyysiosan taulukoissa esittämäni kirjaimelliset käännökset ovat karkeita. Ne ovat kuitenkin riittäviä tutkimani aihepiirin valaisemiseen: kielikuvien selvät erot tulevat tällä menetelmällä näkyviin. Sanalla *taivas* ja sanalla *langi* on tämän tutkimuksen kannalta riittävän tarkasti sama merkitys: molemmat tarkoittavat konkreettista taivasta yläpuolellamme, molemmat ovat vastauksia sormi ylöspäin osoittaen lausuttuun kysymykseen: "Mikä tuo on?"

Suomen käyttö metakielenä NSM:n sijaan on perusteltavissa silläkin, että myös NSM:ssä on semanttisiin kenttiin liittyviä ongelmia. NSM:n keskeinen ajatus on määrittellä

minkä tahansa kielen mikä tahansa ilmaus käyttämällä vain muutamaa kymmentä universaaliksi todettua, yksinkertaista sanaa: semanttista primitiiviä. Näin kaikkia maailman ilmauksia voitaisiin vertailla yhteismitallisesti. Tutkijat ovat kuitenkin huomanneet, että eri kielissä lähinnä toisiaan vastaavien, NSM:ssä keskeisten semanttisten primitiivien semanttinen kenttä on eri laajuinen (esim. FEEL-primitiivistä katso Bugenhagen 1994: 92, Goddard & Wierzbicka 1994: 35). Alkeellisimmatkaan perussanat eivät ole maailmanlaajuisesti toisiaan vastaavia. Esimerkiksi monissa Kaakkois-Aasian kielissä semanttisesti kaikkein yksinkertaisimmat persoonapronominit 'sinä' ja 'minä' sisältävät arvolatauksen: ne ovat epäkunnioittavia. Todellisissa puhetilanteissa ne tyypillisesti korvataan jollakin vakiintuneella kiertoilmauksella. (Wierzbicka 1991: 12-14.) NSM ei siis ratkaise semanttisten kenttien erojen ongelmaa.

Tutkimusaineistoni ilmaukset ovat kuitenkin käytännössä vertailukelpoisia keskenään. Nida toteaa (1969: 490), että kielet kylläkin segmentoivat kokemusta eri tavalla, mutta hierarkkisen strukturoinnin alemmilla tasoilla kielten erot eivät ole niin suuria kuin ylempänä, sillä alempana kielen distinktiot ovat riippuvaisempia havainnoinnista kuin klassifioinnista. Kielissä siis näyttäisi olevan samankaltaisuutta niillä sanaston osa-alueilla, joilla ympäristöstä omaksi käsitteekseen erotettu referentti on käsitteellistetty mahdollisimman suoraan havainnon perusteella, mutta erilaisuutta siellä, missä asioita nimettäessä on nojaututtu monimutkaisempiin tulkintoihin. Kaikkialla ihmiset havaitsevat samat asiat, mikäli ne ovat fyysisesti olemassa, mutta ne tulkitaan ja kategorisoidaan eri tavalla. Tutkimusaineistoni ilmaukset viittaavat hyvin konkreettisiin referentteihin, joten suomen käyttö metakielenä on käytännössä toiminut hyvin.

5. Taivaaseen liittyvien ilmausten esittely

Seuraavaksi esittelen materiaalini taulukoiden muodossa ja kommentoin sitä edellä esittelemiäni termejä käyttäen. Jokaisessa luvun 5. alaluvussa erittelen taulukoiden jälkeen sen, millaiset asiat taulukoissa toistuvat referenttien nimeämisperusteina. Kuten edellä mainittiin, metafora perustuu siihen, että "X on ikään kuin Y, suhteessa Z". Kaavan muuttujat X ja Y edustavat metaforan kohde- ja lähdedomeenia, ja Z on se ominaisuus, jonka perusteella asioita verrataan toisiinsa. Kunkin taulukon perässä siis seuraa taulukon aineiston yksityiskohtainen käsittely, ja vasta koko luvun 5. jälkeen analysoin koko

aineiston siitä näkökulmasta, millaiset lähdedomeenit ovat läsnä kielikuvissa, joiden kohdedomeeninä on taivas, ja millä perusteilla lähde- ja kohdedomeenia verrataan toisiinsa.

Taulukoihin on merkitty jokainen ilmaus ensin alkuperäiskielellä *kursivoituna*, minkä jälkeen seuraa ilmauksen karkeahko morfologinen analyysi. Sen perässä on **lihavoituna** informanttien hyväksymä ja monesti myös spontaanisti itse muotoilema ilmauksen kirjaimellinen suomennos, jonka tarkoituksena on havainnollistaa mahdollisimman selvästi ja konkreettisesti ilmaukseen sisältyvää metaforaa tai metonymiaa. Tarvittaessa ilmausten yhteyteen on lisätty (sulkumerkeissä) tarkentavaa tietoa sanan muodostavista johdoksista tai semanttisesta kentästä. Joidenkin sanojen morfologinen analyysi on sopiva havainnollistavaksi, kirjaimelliseksi suomennokseksi sellaisenaan. Näiden kohdalla toiston välttämiseksi se on lihavoitu sellaisenaan.

Käytän lyhenteinä Miestamon (2003, 2004: 384) mallin mukaisia kirjainyhdistelmiä seuraavalla tavalla:

ABL	ablatiivi
AKK	akkusatiivi
ART	artikkeli
ASP	aspekti (lyhenne esiintyy taulukossa esiintyy lähinnä tiibetin <i>bzhin vdug</i> -ilmauksen kohdalla. <i>Bzhin vdug</i> ilmaisee jatkuvaa tekemistä.)
CL	klassifikaattori
DAT	datiivi
DEF	määräinen
DIM	deminutiivi
EMF	emfaattinen
FOC	fokus (kikujussa)
GEN	genetiivi
GER	gerundi
INF	infinitiivi
INSTR	instrumentaali (sija venäjässä ja turkissa)
KLT	kliitti (tässä aineistossa lähinnä tiibetissä ja koreassa esiintyvä ilmauksen lopettava partikkeli)

LOC	lokatiivi
MOD	modus
MON	monikko
PREF	prefiksi (merkitys ei tiedossa tai ei relevantti)
PRS	preesens
PTP	partisiippi
REFL	refleksiivi
SG3	yksikön kolmas persoona
SFX	suffiksi (merkitys ei tiedossa tai ei relevantti)

Lisäksi käytän seuraavia lyhenteitä:

A	adjektiivi
DEF.K	määräinen konjugaatio (unkarissa)
DEF.SFX	määräisyyttä ilmaiseva suffiksi (ersässä)
DER	johdin
FT	funktori (japanissa subjektia tai objektia osoittava apusana)
KOMP	komparatiivi
KOLL	kollektiivinen partikkeli (tamilissa, vastaa suomen <i>ja</i> -sanaa)
MASK	maskuliini
PC	prepositionaali (sijamuoto venäjässä)
PEJ	pejoratiivinen
PREP	prepositio
RES	resiprookki
S	substantiivi
SC	subjektiivi (sijamuoto koreassa)
SUPL	superlatiivi
TEMP	tempus
V	verbi
~	suurin piirtein, vaikeaa kääntää kirjaimellisesti tarkemmin

5.1. Taivaaseen liittyviä sanoja

Aloitin taivaaseen liittyvien sanojen käsittelyn tarkastelemalla taivasta, taivaan muotoa ja rajausta kuvaavia sanoja. Käsittelen myös yötaivaaseen liittyen avaruutta tarkoittavia sanoja sekä linnunradan nimityksiä.

5.1.1. Taivaan muoto

Eri kielten puhuma-alueilla taivaan muotoa ollaan pyritty kuvaamaan vertaamalla sitä johonkin muuhun muotoon: suomalaisessa kirjallisuudessa puhutaan “taivaankannesta”. Taivaalla näyttää maasta katsottuna olevan korkein kohtansa, zeniitti. Taivas rajautuu horisonttiin. Vertailen seuraavassa näihin referentteihin viittaavia sanoja.

Taulukko 1: Taivaan muoto

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
suomi	<i>taivas</i>	taivaankansi	- taivaannapa - taivaanlaki - keskitaivas - lakipiste	- taivaanranta - <i>horisontti</i>
pohjois-saame	<i>albmi</i>	<i>almmi-goavdi</i> taivas.GEN-katos taivaankatos		<i>almmi-ravda</i> taivas.GEN-reuna taivaan reuna
ersä	<i>menel'</i>		<i>menel' djoksh</i> taivas huippu taivaan huippu	- <i>menel' jonks</i> taivas suunta taivaan suunta - <i>menel' chire</i> taivas reuna taivaan reuna

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
ersä				- <i>menel'gir'ks</i> taivas vanne taivaan vanne - <i>menel'bramo</i> taivas putoaminen taivaan putoaminen
komi	- <i>jen-ezh</i> jumala- peitto jumalan peitto - <i>jen-vevt</i> jumala- katto jumalan katto - <i>jen-ku</i> jumala- nahka/ turkki jumalan nahka - <i>jen-yb</i> jumala- mäki jumalan mäki			- <i>jenezh-tas</i> taivas poikkipuu taivaan poikkipuu - <i>jen-tas</i> jumala-poikkipuu jumalan poikkipuu - <i>vör-tas</i> metsä poikkipuu metsän poikkipuu - <i>vör-jyv</i> metsä huippu metsän huippu

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
unkari	- <i>ég</i> - <i>menny</i>	- <i>ég-bolt</i> taivas-holvi taivaan holvi - <i>menny-bolt</i> taivas-holvi	- <i>zenit</i> - <i>csúcs-pont</i> laki-piste - <i>tető-pont</i> huippu-piste	- <i>lát-ó-határ</i> nähdä-PTP.PRS-raja näkevän raja - <i>szem-határ</i> silmä-raja silmän raja - <i>ég-alj-a</i> taivas-alareuna-SG3 taivaan alareuna
englanti	- <i>sky</i> - <i>heaven</i> (uskon- nollinen konno- taatio)	- <i>vault of heaven</i> holvi PREP taivas taivaan holvi - <i>dome of heaven</i> kupoli PREP taivas taivaan kupoli	<i>zenith</i>	- <i>horizon</i> - <i>sky-line</i> taivas-linja
italia	<i>cielo</i>	- <i>firmamento</i> - <i>volta celeste</i> holvi taivaallinen taivaallinen holvi - <i>manto celeste</i> viitta taivaallinen taivaallinen viitta - <i>manto del</i> <i>firmamento</i> viitta PREP taivas firmamenton viitta	<i>zenit</i>	<i>orizzonte</i>
venäjä	<i>nebo</i>	- <i>nebo-svod</i> taivas-holvi - <i>nebesnyj svod</i> taivaallinen holvi	<i>zenit</i>	- <i>gorizon</i> - <i>nebo-sklon</i> taivas-rinne taivaan rinne

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
turkki	- <i>gök</i> - <i>sema</i> - <i>gök-yüz-ü</i> taivas- kasvot-SG3 taivaan kasvot	- <i>gökyüzü</i> taivaan kasvot - <i>gök kubbe</i> taivas kupoli taivaan kupoli	- <i>baş-uc-u</i> pää-kärki-SG3 pään kärki - <i>semtürreis</i> - <i>en yüksek nokta</i> SUPL korkea piste korkein piste - <i>zirve</i> - <i>doruk</i> - <i>tepe</i> - <i>baş-uc-u nokta-sı</i> pää-kärki-SG3 piste- SG3 päänkärjen piste	- <i>ufuk</i> - <i>göz-er-im-i</i> silmä-ylettyä-S.DER- SG3 silmän kantama - <i>çevren</i>
korea	<i>hanul</i>		<i>chen-ceng</i> taivas- otsan. keskikohta / kolmannen. silmän. paikka taivaan otsan keskikohta	<i>ci-phyeng-sen</i> maa-litteä. pinta-viiva maan litteä viiva

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
japani	- <i>sora</i> - <i>ten</i> - <i>tenkuu</i>	- <i>ten-gai</i> taivas-ulkona - <i>ten-pyo</i> taivas-edessä (<i>pyo</i> viittaa nimenomaan ihmisen etupuoleen) taivaan etupuoli	<i>ten-cho-ten</i> taivas-korkein- kohta taivaan korkein kohta	- <i>chi-hei-sen</i> maa-taso-viiva maan tason viiva (ilmaus tarkoittaa horisonttia maalla) - <i>sui-hei-sen</i> vesi-taso-viiva veden tason viiva (ilmaus tarkoittaa horisonttia merellä)
tiibet	<i>snam</i>	<i>snam ngo</i> taivas kasvot taivaan kasvot		<i>snam-sa thuntsam</i> taivas-maa niin. kaukana.kuin.voi. nähdä
tamili	- <i>vaan</i> - <i>vaanam</i> - <i>aagaayam</i> - <i>vin</i> (kirjakiellesä käytetty)		<i>uchchi</i> huippu	- <i>adi-vaanam</i> alhaalla-taivas taivaan alaosa - <i>thodu-vaanam</i> koskettaminen-taivas taivaan koskettaminen
kikuju	- <i>igürũ</i> ylhäällä - <i>matu-ini</i> pilvi-LOC pilvessä		<i>igürũ mũno</i> ylhäällä paljon hyvin ylhäällä	<i>rũkiriri</i> viiva (johdos verbistä <i>kiririria</i> 'vetää viiva')

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
oshi-wambo	<i>e-ulu</i> CL-taivas	<i>pombada</i> (sanan merkitykseen liittyy yhteys Jumalaan)	- <i>oshanga</i> - zeniitissä: <i>pokati k-omutue</i> yläpuolella GEN-pää pään yläpuolella	- <i>edu</i> maa (monimerkityksinen sana, joka tarkoittaa maata, maa-ainesta, maapalloa, horisonttia) - <i>ongenge-g-ulu</i> reuna-GEN-taivas taivaan reuna - <i>esakaneko l-eulu n-edu</i> kohtaamispaikka PREF-taivas PREF-maa taivaan ja maan kohtaamispaikka
tonga	<i>langi</i>		- <i>tumutumu</i> huippu - <i>tumutumu-'i langi</i> huippu-GEN taivas taivaan huippu - <i>tumutumu e langi</i> huippu PREP taivas taivaan huippu	- <i>tafatafa-'i langi</i> vieri / mäen.alkamiskohta- GEN taivas taivaan vier

	<i>taivas</i>	<i>taivaankansi</i>	<i>zeniitti</i>	<i>horisontti</i>
tonga			- <i>langi taupotu</i> taivas viimeinen.kerros taivaan viimeinen kerros - <i>taupotu</i> viimeinen.kerros - <i>ma'olunga taupotu</i> korkeus viimeinen.kerros korkeuden viimeinen kerros	- <i>kamata'anga e langi</i> alkupiste PREP taivas taivaan alkupiste - <i>kamata'anga alkupiste</i> - <i>tafa-'aki-langi</i> reuna-GEN-taivas taivaan reuna

5.1.1.1. Onko taivas sininen pinta, ilmasta koostuvan tilan rajaaja, mäki vai kasvat?

Taulukosta näkyy, että komissa ja kikujussa taivasta tarkoittavat sanat sisältävät kielikuvan, vaikka taivaaseen viittaava sana on yksiselitteisesti keskeinen kielen perussana, josta muodostetaan monimutkaisempia sanoja johtamalla tai yhdistämällä. Kikujussa on kaksi polyseemistä sanaa, joista 'ylhäällä' kiinnittää huomion taivaan spatiaaliseen ulottuvuuteen, 'pilvessä' nimittää metonymian keinoin koko taivasta yhden taivaan piirteen eli pilvien mukaan. Komin taivaaseen viittaavat sanat yhdistävät taivaan jumalaan. Komin sanojen välillä on näkökulmaeroja: 'jumalan peitto' ja 'jumalan nahka' kuvaavat taivaan jonkinlaisena pintana, 'jumalan katto' kattaa eli rajaa ihmisten elämänpiirin tilan, 'jumalan mäki' kuvaa taivaan horisontista korkeuksiin kohoavana muodostumana. Myös turkissa taivaaseen voidaan viitata sanalla, joka sisältää metaforan: kasvat.

Taivaankansi on useassa eurooppalaisessa kielessä mielletty jonkinlaiseksi holviksi tai kupoliksi – tämä on tyypillistä kielille, joiden puhuma-alueella rakennustyyliin kuuluvat uljaat kupolit etenkin arvokkaimmissa rakennuksissa. Euroopan kieliin näyttää vaikuttavan kaupungistumisen pitkä historia Euroopassa. Suomen sana 'taivaankansi' ja saamen 'taivaankatos' noudattelevat samantyyppistä ajatuskuviota kuvaten maailmaa jonkinlaisena

katettuna tilana, mutta pienemmässä mittakaavassa ja kumpikin erilaisen mielikuvan sisältäen. Taivasta tai taivaankantta tarkoittavissa sanoissa huomiota on yleensä kiinnitetty siis joko siihen, että se näyttää kattavan tilan, jossa olemme, tai siihen, että se näyttää jonkinlaiselta pinnalta. Kolmas näkökulma, joka tämän vertailun kielissä esiintyy, on taivaan korkea ulottuvuus: kikujun 'ylhäällä' ja komin 'jumalan mäki' edustavat tätä näkökulmaa. Turkin ja tiibetin 'taivaan kasvot' esittää neljännen näkökulman: taivasta inhimillistävän metaforan.

Zeniitin nimitykset tässä tutkituissa kielissä sisältävät joko ajatuksen zeniitistä taivaan pinnan keskikohtana, kuten koreassa, tai taivaan kattaman tilan korkeimpana kohtana, kuten japanissa. Tongassa esiintyy ajatus taivaasta kerroksellisena. Monissa kielissä – ersässä, suomessa, tongassa ja unkarissa – taivas näyttäisi esiintyvän jonkinlaisena vuorena tai mäkenä, jolla on huippunsa.

5.1.1.2. Horisontti

Horisonttiin viittaavissa sanoissa esiintyy huomattavan paljon erilaisia näkökulmia tarkoitteeseensa. Monet kielet kuvaavat horisontin jonkinlaiseksi taivaan ja maan rajaksi, mutta eivät kaikki: turkki, unkari ja tiibet kiinnittävät huomiota siihen, ettei horisontin taakse voi nähdä.

Horisontin muotoon ollaan eri kielissä kiinnitetty erilaisella tarkkuudella huomiota. Tongan 'taivaan alkupiste' sisältää oletuksen, että horisontin yhtä kohtaa katsotaan. Sen sijaan kikujun 'viiva' ilmaisee, ettei taivaan ja maan raja ole piste, vaan jatkumo. Ersän 'taivaanvanne'-ilmaukseen sisältyy ajatus horisontin jatkumisesta koko näkyvän alueen ympäri: vannehan on ympyriäinen, pyöreän kokonaisuuden kiertävä asia.

Kielet eroavat toisistaan siinä, kuvataanko horisontti osaksi maata vai osaksi taivasta. Japanin 'maan taso' ja 'veden taso', korean 'maan litteä viiva', komin 'metsän poikkipuu' ja 'metsän huippu' ja oshiwambon 'maa' tulkitsevat horisontin kuuluvaksi maahan, muissa kielissä horisontin nimityksessä mainitaan taivas. Kikujun 'viiva' ei ota tähän kysymykseen kantaa.

Joissakin ilmauksissa horisonttia verrataan metaforan keinoin johonkin konkreettiseen asiaan ja se näin ollen ilmeisestikin mielletään itsenäiseksi asiaksi. Ersässä on ilmaus, joka kuvaa horisonttia vanteeksi, komissa horisonttia nimitetään poikkipuuksi.

Toisaalta horisontin nimitykset voivat olla hyvinkin abstrakteja: ersän 'taivaan suunta' ja englannin 'taivaslinja' ovat esimerkkejä tästä.

Jotkut nimitykset mainitsevat sen, että horisontissa taivas näyttää tulevan alas maata kohti. Ersän 'taivaan putoaminen', unkarin 'taivaan alareuna', venäjän 'taivaan rinne' ja tamilin 'taivaan alaosa' (informanttina toiminut kirjailija-kääntäjä Sivalingam Ramalingam käänsi sanan kirjaimellisesti sanoilla *the bottom of the sky*) ovat esimerkkejä tästä. Näiden ilmausten metaforat perustuvat taivaan vertikaaliseen ulottuvuuteen. Venäjän ilmauksessa on maan muodon eli jonkinlaisen mäen metafora. Myös tongan ilmauksessa *tafatafa'i langi* eli 'taivaan vierä' esiintyvä sana *tafatafa* muissa yhteyksissä tyypillisesti viittaa nimenomaan rinteeseen, mäen alkupisteeseen. *Tafatafa* on reduplikaatiolla tuotettu johdos reunaa tarkoittavasta sanasta *tafa*.

Tongassa, saamessa, ersässä ja oshiwambossa puhutaan taivaan reunasta. Suomen sana *taivaanranta* lisää reunan metaforaan vielä konkreettisemmän rannan vertauksen. Ranta on horisontin metaforana varsin onnistunut: horisonttihan on rannan lailla paikka, jossa yksi aineen olomuoto alkaa ja toinen päättyy. Rannalla maa rajautuu veteen, horisontissa ilmaan. Ilmaukset 'taivaan reuna' ja 'taivaan ranta' rajaavat taivaan. Tamilin 'taivaan koskettaminen' luo hieman erilaisen näkökulman horisonttiin: taivas ei rajaudu maahan, vaan koskettaa maata. Oshiwambossa esiintyvä, mahdollisesti vanhennut, 'taivaan ja maan kohtaamispaikka' ei myöskään kuvaa horisonttia rajana, joka erottaa, vaan kohtaamispaikkana, joka yhdistää.

5.1.2. Yötaivas

Monelle nykyajan koulutetulle eurooppalaiselle tähtitaivaaseen liittynee ajatus avaruudesta: yötaivashan ei todellisuudessa ole musta, tähdin täplitetty pinta, vaikka se maasta katsottuna näyttääkin siltä. Sen sijaan esimerkiksi kikujussa ei ole avaruutta tarkoittavaa sanaa (korkeintaan jokin tuntemattomaksi jäänyt uudissana), koska kikujut eivät ole perinteisesti ajatelleet, että taivaan takana olisi jotakin. Seuraava taulukko esittelee eri kielten avaruutta tarkoittavia sanoja, ja samalla vertaillaan kotigalaksimme nimityksiä.

Taulukko 2: Yötaivas

	<i>avaruus</i>	<i>linnunrata</i>
suomi	- avaruus - ulkoavaruus	- linnunrata - talvenselkä (vanhahtava)
pohjois- saame	- <i>gomu-vuohta</i> kumollaan.oleva-S.DER ~ kumollaan olevuus - <i>máilmmi-ávus</i> maailma.GEN-avaruus maailmanavaruus	- <i>lodde-ráidalas</i> lintu-tikapuut linnun tikapuut - <i>muohta-bálggis</i> lumi-polku lumipolku
ersä	- <i>kosmos</i> - <i>menel'-usho</i> taivas-ulko taivaanulko - <i>menel'-potmaks</i> taivas-pohja taivaanpohja - <i>menel'-t-mastoi-t</i> taivas-MON-maa-MON taivaat-maat	<i>kargon'-gy</i> kurki-tie
unkari	- <i>űr tyhjiö</i> - <i>világ-űr</i> maailma-tyhjiö maailmantyhjiö - <i>messze-ség</i> kaukana-S.DER kaukaisuus	<i>tej-út</i> maito-tie
englanti	- <i>space tila</i> - <i>out-er space</i> ulkona-KOMP tila ulompi tila	- <i>milk-y way</i> maito-A.DER tie maitoinen tie - <i>galaxy</i>

	<i>avaruus</i>	<i>lennunrata</i>
italia	<i>spazio</i> tila	<i>via lattea</i> tie maitoinen maitoinen tie
venäjä	- <i>kosmos</i> - <i>prostranstvo</i> tila	<i>mlechnyj put'</i> maitiais tie
turkki	- <i>uzay</i> - <i>uzay boş-luğ-u</i> uzay tyhjä-S.DER-SG3 uzayn tyhjiys - <i>feza</i>	- <i>saman-yol-u</i> olki-tie-SG3 olkitie - <i>saman-uğrus-u</i> (vanhennut sana) olki-varas-SG3 olkivaras - <i>hacı-lar-yol-u</i> (vanhennut sana) pyhiinvaeltaja-MON-tie-SG3 pyhiinvaeltajien tie - <i>gök-ada</i> taivas-saari taivaan saari
korea	<i>kong-kan</i> tyhjä-väli	- <i>un-ha-swu</i> hopea-vesivirta-vesi hopeinen vesivirta - <i>mirine</i>
japani	- <i>u-chuu</i> monta-kelluu (sana on verbikantainen substantiivi) - <i>oo-sora</i> iso-taivas	<i>ama no gawa</i> taivas GEN joki taivaan joki
tiibet	<i>kham</i>	<i>dgu tshigs</i> yhdeksän nivel yhdeksän niveltä

	<i>avaruus</i>	<i>linnunrata</i>
tamili	- <i>andam</i> - <i>pirapancham</i>	- <i>paal-viithi-mandalam</i> maito-tie-paikka / avaruus avaruuden maitotie - <i>aagaasa-kangkai</i> taivas-joki taivaan Ganges / taivaan joki (Sana <i>kangkai</i> viittaa joko yleisesti mihin tahansa jokeen tai nimenomaan Gangesiin, hindujen pyhään jokeen. Sanaa <i>aagaasakangkai</i> käytetään tamilien perinteisissä tarinoissa.) - <i>naaga-viithi</i> käärme-tie käärmeiden tie (käytetty mytologiassa, vanhennut)
oshi-wambo	<i>ounjuni ause</i> maailma koko koko maailma	- <i>ondjila y-oilulu</i> polku PREF-aave aaveiden polku - <i>omulalawili</i> - <i>ekaladhidhi</i>

Avaruutta tarkoittavat sanat kuvaavat tarkoitteensa tilaksi englannissa, italiassa, venäjässä. Tyhjiys mainitaan korean, turkin ja unkarin avaruutta tarkoittavissa sanoissa. Suomen ja saamen 'avaruus' on versio tyhjyyden ja tilan teemasta. Ersän 'taivaanulko' samoin kuin suomen 'ulkoavaruus' ja englannin 'ulompi tila' kiinnittävät huomion siihen, että avaruus on taivaaseen rajoittuvan maailmamme ulkopuolella. Unkarin 'kaukaisuus' lisää vertailuun hieman erilaisen näkemyksen avaruuden sijainnista. Ersän 'taivaanpohja' toteaa metaforan keinoin avaruuden olevan taivaan takana: pohja on jotakin, joka tulee viimeisenä vastaan. Pekka Sammallahden (tiedonanto sähköpostitse) mukaan saamen *gomuvuohta* kuvaa avaruuden asiana, joka on kumollaan maailman yllä, samaan tapaan kuin suomen

taivaankansi. Japanin 'iso taivas' yhdistää avaruuden maan päältä näkyvään taivaaseen: näkemämme taivas on vain pieni osa avaruutta. Ersän 'taivaat-maat' ja oshiwambon 'koko maailma' eroaa edellä esitetyistä kielikuvista sisällyttämällä myös maailman avaruuteen samaan tapaan kuin suomen sana *maailmankaikeus*. Poikkeava on myös japanin 'monta kelluu', jossa huomiota ei kiinnitetä avaruuden sijaintiin paremmin kuin tyhjyyteenkään, vaan painottomuuteen, kappaleiden kellumiseen tyhjiydessä.

Linnunradan pitkulainen muoto näyttää olevan sellainen salientti piirre, jonka perusteella linnunrataa monessa kielessä verrataan johonkin ihmistä ympäröivän maailman pitkulaiseen muotoon. Tie on usein galaksimme nimeämisen motiivina. Englannin, italian, tamilin, unkarin ja venäjän 'maitotie', turkin 'olkitie' ja 'pyhiinvaeltajien tie', ersän 'kurkitie', oshiwambon 'aaveiden polku', saamen 'lumipolku' ja tamilin 'käärmeiden tie' ovat versioita tieteenmasta. Kulkureittejä ovat myös saamen 'linnun tikapuut' ja suomen 'linnunrata'. Nämä voi vielä ryhmitellä sen mukaan, puhutaanko tien materiaalista, kuten ilmauksissa 'maitotie', 'olkitie' ja 'lumipolku', vai puhutaanko tien kulkijasta. Tutkimusaineiston esimerkeissä kulkija voi olla joko kurki tai ylipäänsä lintu, pyhiinvaeltaja, aave tai käärme.

Toinen toistuva teema on linnunradan vertaaminen jokeen, kuten japanissa, koreassa ja tamilissa. Edellämainituista poikkeavat tiibetin 'yhdeksän niveltä' ja suomessa aiemmin esiintynyt linnunradan nimitys *talvenselkä* (Vilkuna 1995: 43), jotka vertaavat linnunrataa elollisen olennon ruumiinosaan. Kokonaan erilaisia ja linnunradan pitkulaista muotoa huomioimattomia ovat turkin 'taivaan saari' ja vanhennut nimitys 'olkivaras'.

5.2. Aurinkoon liittyviä sanoja

Seuraava taulukko vertailee aurinkoon ja auringon kiertoon viittaavia sanoja. Auringonnousun ja auringonlaskun sarakkeissa on vähäistä epätarkkuutta referentin suhteen: samaan sarakkeeseen on luetteloitu ilmauksia, jotka tarkoittavat auringonnousun prosessia samoin kuin ilmauksia, jotka tarkoittavat auringonnousun hetkeä. Lisäksi joidenkin kielten kohdalla taulukossa on lause: "aurinko nousee". Auringon laskun kohdalla esiintyy samanlaista epätarkkuutta. Tämä johtuu tutkimuksessa käytetystä metodista ja tutkimuksen tavoitteista: olen kerännyt tietoja ensisijaisesti haastatteleamalla informantteja ja pyrkinyt tutkimaan sitä, mitä referenteistä, tässä tapauksessa auringon noususta ja

laskusta, todellisuudessa sanotaan. Joillekin informanteille tuli haastattelutilanteessa spontaanisti mieleen lause “aurinko nousee”, mutta substantiivi, joka tarkoittaisi auringonnousua, vaikutti hankalalta muodostaa. En ole etsinyt keinotekoisia laboratorioilmauksia saadakseni tarkan taulukon, vaan tutkin sitä, miten auringonnousuun käytännössä viitataan, joten olen koonnut taulukkoon mahdollisimman autenttisia, luontevia ilmauksia informanttien näkemyksiä kuunnellen. Näin saadaan joka tapauksessa esiin auringon nousuun ja laskuun liitetyt metaforat ja metonymiat, ja samalla pysytään uskollisina sille kysymykselle, mitä kielen mukana katoaa – katoamisvaarassa ovat tietenkin ne asiat, mitä kullakin kielellä todellisuudessa sanotaan.

Taulukko 3: Aurinko ja auringon liikkeet

	<i>Aurinko</i>	<i>Auringonnousu</i>	<i>Auringonlasku</i>
suomi	- <i>aurinko</i> - päivä	- auringonnousu - päivännousu	- auringonlasku - päivänlasku
pohjois- saame	- <i>beaivi</i> päivä - <i>beaivvá-š</i> päivä-DIM	<i>beaive-badján-eapmi</i> aurinko.GEN-nousta- S.DER auringonnousu	<i>beaive-luoitin</i> aurinko.GEN-lasku (johdos <i>luoitit-</i> eli laskea- verbistä) auringon lasku
ersä	- <i>chipaj</i> - <i>chi</i> päivä	- <i>chi-lisem-a</i> aurinko-ulos.mennä-S.DER auringon ulos meneminen - <i>chipae-s' sti</i> aurinko-DEF.SFX nousee (<i>Sti</i> viittaa vain ihmisen nousemiseen, ei esimerkiksi hissin.) aurinko nousee seisomaan - <i>chi-s' kusi</i> aurinko-DEF.SFX nousee aurinko nousee	- <i>chipae-n' valgom-a</i> aurinko-GEN laskeutua-S.DER auringon laskeminen - <i>chi-n ozam-o</i> aurinko-GEN istua-S.DER auringon istuminen - <i>chipae-s' ozi</i> aurinko-DEF.SFX istuu aurinko istuu - <i>chi-s' valgi</i> aurinko-DEF.SFX laskee aurinko laskee

	<i>Aurinko</i>	<i>Auringonnousu</i>	<i>Auringonlasku</i>
komi	<i>shondi</i>	- <i>shondi chechch-ö</i> aurinko nousta-PRS - <i>shondi kaj-ö</i> aurinko nousta-PRS aurinko nousee	- <i>shondi puks'-ö</i> aurinko istua-PRS aurinko istuu - <i>shondi dzebs'-ö</i> aurinko piiloutua-PRS aurinko piiloutuu
unkari	<i>nap</i> päivä	<i>a nap fel-kel</i> DEF.ART aurinko ylös- nousee aurinko nousee ylös	- <i>a nap le-megy</i> DEF.ART aurinko alas-menee aurinko menee alas - <i>a nap le-nyugszik</i> DEF.ART aurinko alas-levähtää aurinko levähtää
englanti	<i>sun</i>	- <i>sun-rise</i> aurinko-nousu - <i>dawn</i> Auringonnousun hetki: - <i>break of the day</i> murros PREP DEF.ART päivä päivän murros	<i>sunset</i> aurinko-asettaa (<i>Set</i> -verbi tarkoittaa laskemista, mutta 'asettaa'-verbillä suomentaminen korostaa <i>set</i> - verbin perusmerkitystä: jotakin lasketaan johonkin.)
ranska	<i>soleil</i>	- <i>lever du soleil</i> nousu PREP aurinko auringon nousu Auringonnousun hetki: - <i>point du jour</i> piste PREP päivä päivän piste	<i>coucher du soleil</i> maatameno PREP aurinko auringon maatameno

	<i>Aurinko</i>	<i>Auringonnousu</i>	<i>Auringonlasku</i>
venäjä	- <i>solntse</i> - <i>solnyshko</i> (deminutiivi)	<i>vozhod solnts-a</i> nousu aurinko-GEN auringon nousu	- <i>za-kat solnts-a</i> alle-vieriminen aurinko-GEN auringon vieriminen alle - <i>za-hod solnts-a</i> pois-meno aurinko-GEN auringon poismeno
turkki	<i>güneş</i>	- <i>gün-doğ-um-u</i> päivä-syntyä-S.DER-SG3 päivän syntymä - <i>güneş-in doğ-uş-u</i> aurinko-GEN syntyä-S.DER-SG3 auringon syntymä	- <i>güneş bat-ma-sı</i> aurinko upota-INF-SG3 auringon uppoaminen - <i>gurup</i>
korea	- <i>hay</i> - <i>thay-yang</i> valtava-yang	- <i>il-chwul</i> se-nousee - <i>Hay-ka ttu-n-ta.</i> aurinko-SC nousta-TEMP-KLT Aurinko nousee.	- <i>il-mol</i> se-laskee - <i>Hay-ka ci-n-ta.</i> aurinko-SC menehtyä-TEMP-KLT Aurinko menehtyy.
japani	<i>tai-yoo</i> paksu-valo	<i>hi no de</i> aurinko GEN ulos auringon ulos(tulo)	- <i>hi no iri</i> aurinko GEN sisään auringon sisään(meno) - <i>nichi-botsu</i> aurinko-uppoaminen auringon uppoaminen - <i>hi ga shizumu</i> aurinko FT upota aurinko upposi
tiibet	- <i>nyi</i> - <i>nyima</i>	<i>Nyima vchar bzhin vdug.</i> aurinko ilmestyä ASP Aurinko on ilmestymässä.	<i>Nyima nub bzhin vdug.</i> aurinko hukkuu ASP Aurinko on hukkumassa.

	<i>Aurinko</i>	<i>Auringonnousu</i>	<i>Auringonlasku</i>
tamili	- <i>suuriyan</i> - <i>aathiththan</i> - <i>arukkan</i> - <i>iravi</i> - <i>ñjaayiru</i> - <i>paruthi</i> Kirjallisuudessa käytettyjä sanoja: <i>cen-kathir-oon</i> punainen-nousta-hän hän joka nousee punaisena - <i>kathir-avan</i> nousta-hän hän joka nousee - <i>pakal-oon</i> päiväsaika-hän päiväsajan hän - <i>thina-karan</i> päivittain-hän päivittäinen hän - <i>uthayan</i> nousija	- <i>suuriyo-othayam</i> aurinko-nousu auringon nousu (Sana on muodostettu sanasta <i>uthayam</i> 'nousu', jota käytetään jumalallisista asioista, mutta ei ihmisistä tai eläimistä, ja joka on johdos verbistä <i>udi</i> 'nousta'.) - <i>aruno-othayam</i> aurinko-nousu auringon nousu (käytetään kirjallisuudessa)	- <i>asthamanam</i> vähenevä (laina sanskritista) - <i>anthi</i> hämärä - <i>suuriya-maraivu</i> aurinko-kadota auringon katoaminen (Nuoret tamilit käyttävät tätä sanaa, koska sanskritinkielisistä lainoista halutaan päästä eroon.)

	<i>Aurinko</i>	<i>Auringonnousu</i>	<i>Auringonlasku</i>
kikuju	<i>riüa</i>	<i>irathïro</i> ampuminen	- <i>tuka</i> (verbi, tarkoittaa taivaan tummumista) - <i>ithüïro</i> (polyseeminen verbi, jonka merkitykset ovat 'laskea' [auringosta] ja 'raapaista'. Toinen informantti Richard Wamai ei tuntenut sanalla raapaisun merkitystä.)
oshi-wambo	- <i>e-tango</i> CL- ensimmäinen (<i>e-</i> on suureen kokoon viittaava klassifikaattori) suuri ensimmäinen - <i>amusha</i>	- <i>ota-li piti</i> se-on ilmestyä ilmestyminen - <i>e-pito-tango</i> CL-esiintulo-aurinko auringon esiintulo	<i>la-wiwila</i> se-hämärtynyt
tonga	<i>la'a</i>	<i>hopo e la'a</i> hyppy GEN aurinko auringon hyppy	<i>to e la'a</i> putoaminen GEN aurinko auringon putoaminen

5.2.1. Auringon nimi

Perussana, joka viittaa aurinkoon, on joissakin kielissä metaforinen. Tässä vertailussa esiintyville suomalais-ugrilaisille kielille näyttää olevan tyypillistä aurinkoa tarkoittavan sanan polysemia: saamessa, suomessa, unkarissa ja ersässä se tarkoittaa myös päivää. Turkissakin aurinkoa tarkoittava *güneş* ja päivää tarkoittava *gün* ovat selvästi etymologisesti tekemisissä keskenään. Ersän *chi* vastaa suomen sanaa *kehä* (Ulla-Maija

Kulosen suullinen tiedonanto).

Koreassa aurinkoa kutsutaan nimellä 'valtava yang' kuun edustaessa tietysti *yang*'in vastakohtaa, *yin*'iä. Oshiwambon aurinkoa tarkoittavan 'suuri ensimmäinen'-sanat taustana lienee ambojen perinteinen uskomus, jonka mukaan joka aamu nousee uusi aurinko, joka illalla putoaa alas (Lahja Lehtosen suullinen tiedonanto). Tamilin kirjallisuudessa käytetyt ilmaukset 'hän, joka nousee', 'hän, joka nousee punaisena' ja 'päivittäinen hän' elollistavat ja jumalallistavat auringon. Tätä auringon jumalallistavaa ajattelutapaa myötäilee auringon noususta käytettävän tamilinkielisen 'nousta'-verbin semanttinen kenttä, joka rajoittaa verbin käytön jumalallisiin asioihin.

Korean-, oshiwambon- ja tamilinkieliset aurinkoa tarkoittavat sanat heijastavat puhuma-alueidensa perinteistä uskontoa, kun taas suomalais-ugrilaisissa kielissä ja japanissa on aurinko nimetty valonsa perusteella. Nämä näkökulmat aurinkoon poikkeavat toisistaan merkittävästi.

5.2.2. Auringon nousu

Eri puolilla maailmaa monet kielet toisistaan riippumatta nimittävät auringon nousua vain 'nousuksi'. Tapahtumaa siis kuvataan verbillä, joka tarkoittaa ylöspäin suuntautuvaa liikettä. Joidenkin kielten auringon nousuun viittaavassa ilmauksessa ei mainita liikkeen suuntaa ylöspäin. Ersässä ja japanissa esiintyvien ilmausten mukaan auringon liike ei suuntaudu ylös, vaan ulos. Japanissa tätä 'auringon ulostulo'-ilmausta vastaa auringon laskua tarkoittava ilmaus 'auringon sisäänmeno' samoin kuin auringonnousuun 'nousta'-verbillä viittaavissa kielissä auringonlaskuun viitataan vastaavasti 'laskea'-verbillä. Japanissa koko auringon kierto siis kuvataan johdonmukaisesti eri tavalla kuin esimerkiksi suomessa.

Nousemisen ja laskemisen teemasta poikkeavat myös tiibetin ja oshiwambon ilmaukset, joissa auringonnousu kuvataan auringon esiintulona tai ilmestymisenä. Tässä metonymiassa kiinnitetään huomiota siihen, että ennen auringonnousua aurinko ei näy, auringonnousun jälkeen näkyy: mainitaan siis näköhavainnon mahdollisuus, ei auringon liikettä. Samantyyppinen ajattelutapa on turkin ilmauksen 'auringon syntymä' taustalla. Syntymässähän jokin elävä tulee olemassaolevaksi tähän maailmaan. Aurinko siis lisäksi elollistetaan metaforan avulla. Turkin 'päivän syntymä' on metonymian avulla laajennettu

versio edellisestä, mutta sen merkitykseen sisältyy vuorokauden ajan vaihtuminen. Vielä enemmän nousemisen teemasta poikkeavat englannin 'päivän murros' ja ranskan 'päivän piste', jotka tarkoittavat auringonnousun hetkeä, vuorokauden ajan vaihtumista.

Jotkut sellaiset kielet, joissa auringonnousua kuvataan perusmerkityksessään ylöspäin suuntautuvaa liikettä tarkoittavalla verbillä, vertaavat auringon nousua johonkin inhimillisestä elämästä tuttuun nousevaan liikkeeseen. Kikujussa puhutaan auringon ampumisesta. Metaforan lähdedomeenina on siis ase. Ersässä aurinko nousee seisomaan: metaforan lähdedomeenina on ihmisen liikkuminen. Vastaavasti ersässä auringon laskuun voidaan viitata sanalla, joka tarkoittaa perusmerkityksessään istumista. Tongakin hyödyntää ihmisen liikkumista lähdedomeenina, mutta näkökulma on toinen: aurinko hyppää. Vastaavasti illalla auringonlasku kuvataan tongan kielessä auringon putoamiseksi. Tongassa auringon päivittäinen liikerata on siis loogisesti auringon valtava hyppy idästä länteen.

5.2.3. Auringon lasku

Monessa kielessä, kuten suomessa ja saamessa, auringon laskua kuvataan verbillä, joka tarkoittaa vain alaspäin suuntautuvaa liikettä, tai kyseisestä verbistä muodostetulla johdoksella. Joissakin kielissä laskevaa liikettä on verrattu johonkin arkipäiväisestä elämästä tuttuun laskevaan liikkeeseen. Ersässä ja komissa aurinko istuu, venäjässä se vierii jonkin alle, turkissa ja japanissa se uppoaa, tiibetissä se hukkuu, tongassa se putoaa, koreassa se kiipeää vuoren yli.

Osa auringonlaskua tarkoittavista ilmauksista ei mainitse auringon liikkeen suuntautumista alaspäin. Venäjän 'auringon poismo' on yksinkertainen, metonyminen esimerkki tästä. Jotkut ilmaukset esittävät elollistavan tai peräti älyllistävän selityksen auringon laskulle: komissa aurinko piiloutuu, unkarissa ja ranskassa se menee lepäämään, koreassa se menehtyy.

Tamilin 'aurinko katoaa' ei kommentoi auringon liikettä, vaan mainitsee muutoksen auringon näkymisessä. Tamilin muut auringonlaskuun viittaavat ilmaukset 'vähenevä' ja 'hämärä', kuten myös oshiwambon 'hämärtynyt', perustuvat valon määrän muutokseen auringonlaskun myötä.

Tämä vertailu osoittaa, että eri kielillä auringonlaskuun viitataan ilmauksilla, joihin

elimellisenä osana kuuluvat metaforat tai metonymiat kiinnittävät referentissä huomion täysin eri asioihin, ja kuvaavat referentin toisistaan ratkaisevasti poikkeavilla tavoilla.

5.2.4. Taivaan valaistus

Auringon nousun ja laskun merkitys ihmisten elämälle on valtava: valon ja pimeyden ero määrää ihmisille yhteisen vuorokausirytmän. Valon ja pimeyden välissä on kuitenkin sekä aamulla että illalla hämärän hetki, jonka aikana tapahtuu valaistuksen dramaattinen muutos. Tämä hetki tai sen aikana vallitseva himmeä valo on nimetty useassa kielessä jollakin erityisellä tavalla. Esitän taulukon, jossa näitä nimityksiä vertaillaan. Taulukosta on jätetty pois sellaiset ilmaukset, kuten suomen 'aamuhämärä' tai tiibetin *char kha* eli 'ennen auringonnousua', jotka sisältävät täysin ennalta-arvattavan metonymian. Taulukon ilmausten referentti saattaa olla jossakin määrin epätarkka, koska eri puolilla maailmaa hämärän hetki on erilainen: suomen kesässä hämärän hetki on huomattavasti pidempi kuin tropiikissa. Myös kasvillisuus saattaa vaikuttaa kokemukseen hämärästä.

Taulukko 4: Hämärän hetki

	<i>Aamuhämärä</i>	<i>Iltahämärä</i>
suomi	sininen hetki	sininen hetki
ersä	<i>pizhe ve vihreä yö</i>	
venäjä	<i>utrennij tuman aamuinen usva</i>	
italia	<i>albo valkoinen</i> (latinaksi)	
ranska	<i>entre chien et loup</i> välissä koira ja susi koiran ja suden välissä	<i>entre chien et loup</i> välissä koira ja susi koiran ja suden välissä
turkki	<i>alaca karanlık kirjava pimeys</i>	<i>alaca karanlık kirjava pimeys</i>
korea	<i>pak-myeng</i> auki-valo	- <i>ttang-kemi</i> maa-hämähäkki - <i>hwanghon</i> keltainen
tiibet		<i>sa srob</i> maa hämärä (Sana <i>srob</i> viittaa hämärän hetkeen.)

	<i>Aamuhämärä</i>	<i>Iltahämärä</i>
kikuju	Valaistusta tarkoittava sana: - <i>makenga-a-rĩithi</i> valo-MON-paimen paimenten valo Hämärän hetkeä tarkoittavia sanoja: - <i>ngware-inĩ</i> ngware-hetki ngware-linnun hetki - <i>nyoni-inĩ</i> lintu-hetki linnunhetki - <i>ithukĩ ciatuĩka a-ndũ</i> seiväs kun.tulla.joksikin MON- ihminen kun seipäistä tulee ihmisiä	Valaistusta tarkoittava sana: - <i>mairia</i> pimentävät Hämärän hetkeä tarkoittava sana: - <i>ithukĩ ciatuĩka andũ</i> seiväs kun.tulla.joksikin MON- ihminen kun seipäistä tulee ihmisiä

Monissa aamuhämärään viittaavissa sanoissa mainitaan värejä, mutta eri kielet esittävät eri näkemyksen siitä, minkä värinen aamun hämärä valaistus on. Suomessa puhutaan 'sinisestä hetkestä', ersässä 'vihreästä yöstä'. Turkiksi hämärä on 'kirjava pimeys'. Italian aamuhämärään viittaava sana liittyy valkoiseen väriin, ja suomeksikin voidaan sanoa aamun valkenevan. Korea esittää vielä yhden ehdotuksen hämärän väriksi: iltahämärä on koreaksi 'keltainen'. Tämän värien variaation selityksenä saattaa olla se, että auringon noustessa ja laskeutessa valon taittumisen myötä spektrin värit seuraavat toisiaan. Eri kielissä on kiinnitetty huomiota hieman eri vaiheeseen valaistuksen värin muutoksessa, ja tämän lyhyemmän hetken perusteella on metonymisesti nimetty koko hämärän aika.

Hämärän hetki liitetään joissakin kielissä eläimiin. Ranskassa hämärän hetki on 'suden ja koiran välissä': villi susi rinnastuu yöhön, kesy koira päivään. Kikujussa aamuhämärä on 'linnun hetki': aamullahan linnut alkavat laulaa. Korean iltahämärää tarkoittava 'maahämähäkki'-sana vertaa maasta nousevaa pimeyttä maasta hiipivään hämähäkkiin (Shin-Eun Parkin suullinen tiedonanto).

Joissakin hämärää tarkoittavissa ilmauksissa kommentoidaan näkemistä. Kikujun ilmaus 'kun seipäistä tulee ihmisiä' perustuu siihen havaintoon, että pimeässä seipäätkin näyttävät ihmisiltä. Tiibetin ilmauksen 'maahämärä' motiivina on se kokemus, että illalla ennen täydellistä pimeyttä hämärän hetkenä maan voi vielä nähdä. Sitten pimeys peittää kaiken alleen. Venäjän 'aamu-usva' rinnastaa hämärän usvaan: molemmat haittaavat näkemistä.

Joissakin kielissä hämärää tarkoittava sana kommentoi valon määrän muutosta. Kikujun iltahämärää tarkoittava ilmaus 'pimentävät' liittyy valon vähenemiseen. Korean 'auki valo' rinnastaa aamuisen valaistumisen hetken avautumiseen, kun taas tongan 'valon murtuminen' liittyy sen murtumiseen.

Aamuhämärää tarkoittavissa sanoissa voidaan viitata ihmisiin, jotka työskentelevät yöllä, kuten kikujun ilmauksessa 'paimenten valo'.

5.2.5. Aurinko ajan mittarina

Monissa viimeisten kellottomien kulttuurien kielissä hupenevaa aineistoa ovat sellaiset vuorokauden hetkiin viittaavat sanat, jotka määritellään omiksi käsitteikseen sen perusteella, millä korkeudella aurinko on taivaalla. Tutkimieni kielten joukossa lähinnä Afrikan kielissä ilmeni tällaisia sanoja, joten en ole vertaillut niitä aamuhämärän ja iltahämärän hetkiä tarkoittavia sanoja lukuunottamatta. Nida (1964: 218) kuitenkin antaa esimerkkejä monissakin kielissä olevista tällaisista sanoista: udukissa aikaista aamua tarkoittava ilmaus on 'kun silmä ponnahtaa ulos'. Hetki noin kymmeneltä aamulla on udukiksi 'kun aurinko syö'. Auringonlaskuun viittaava ilmaus on 'aurinko menee reikään'. Keskiyön nimitys on 'silmän keskikohdan aika'. Neljän aikaan udukiksi 'aurinko venyttää käsivarttaan'. Vastaavaan ajankohtaan viittaava ilmaus on kabba-lakan kielellä 'kun aurinko on kuolemaisillaan', tzotzilin kielellä 'aurinko on hajareisin vuorella' ja ketsuaksi 'aika päästää härkä vapaaksi'. Tällaisten auringon kierron mukaan nimettyjen hetkien nimitysten kerääminen ja vertailu olisi kiireellinen tehtävä kielentutkijoille, sillä globalisaation myötä kellon määräämä päivärytmi korvaa aiemman, auringon mukaisen päivärytmin, ja täten tällaiset sanat ovat eri puolilla maailmaa katoavaa perinnettä.

5.3. Kuuhun liittyviä sanoja

Perustavalaatuaisin kuuhun liittyvä havainto lienee kuunkierron myötä tapahtuva kuun ulkonäön muutos, joka toistuu säännöllisenä. Tähän liittyviä sanoja on kaikissa tässä tutkituissa kielissä. Tyypillisesti eri kielissä on nimetty myös kuun halo sekä kuunpimennys.

5.3.1 Kuun vaiheet

Seuraavasta taulukosta näkyy, että tässä tutkituissa kielissä on muutamaa poikkeusta lukuunottamatta erityisen yhdenmukainen mielikuva täysikuusta: se näyttää olevan eri puolilla maailmaa 'täysi kuu'. Sirppikuun nimityksissä sen sijaan on enemmän variaatiota, ja monissa kielissä on erillisiä nimityksiä tarkoittamaan uutta kuuta ja vanhaa kuuta. Kindaichin (1978: 156-161) mukaan vanhassa japanissa on ollut lukuisia termejä kuun eri vaiheille. Esimerkiksi 17 päivää vanhan kuun nimitys on ollut *tachimachi-no-tsuki* eli 'seisoen odottava kuu', ja 18 päivää vanhan kuun nimitys on ollut *imachi-no-tsuki* eli 'istuen odottava kuu'. Nykyjapanissa näitä sanoja ei käytetä. Ei ole harvinaista, että oma sanansa on myös sille hetkelle, jona kuu ei näy, eli kuunkierrossa on täysikuun vastakohta. Suomesta tämä sana puuttuu. Taulukossa ei ole vertailtu perussanaa "kuu", koska yhdessäkään tässä vertailussa kielessä siihen ei sisällynyt metaforaa tai metonymiaa.

Taulukko 5: Kuun vaiheet

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
suomi	täysikuu	uusikuu sirppikuu kasvava kuu yläkuu	vähenevä kuu alakuu	

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
saame	pohjoissaame: <i>láđas-mánnu</i> täysi-kuu (Sana <i>láđas</i> käytettynä muusta kuin kuusta tarkoittaa pintaansa myöten täynnä nestettä olevaa astiaa.)	pohjoissaame: <i>máno-čalbmi</i> kuu.GEN-silmä kuunsilmä <i>šaddi mánnu</i> (Sana <i>šaddi</i> on johdos verbistä <i>šaddat</i> , 'syntyä, kasvaa') kasvava kuu	pohjoissaame: <i>nohkki mánnu</i> (Sana <i>nohkki</i> on johdos verbistä <i>nohkat</i> , 'loppua') loppuva kuu	inarinsaame: <i>čuolmâdum máánu</i> (Sana <i>čuolmâdum</i> on johdettu verbistä <i>čuolmâduđ</i> , 'solmiutua', joka on johdettu sanasta <i>čuolmâ</i> , 'solmu') solmiutunut kuu
ersä	<i>peshkse-kov</i> täysi-kuu	- <i>tarvaz-kov</i> sirppi-kuu - <i>od kov</i> uusi kuu - <i>chach-i kov</i> syntyä-PTP kuu syntyvä kuu	- <i>tarvaz-kov</i> sirppi-kuu - <i>tashto kov</i> vanha kuu	

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
komi	<i>tyr tölys'</i> täysi kuu	- <i>charla kod'</i> <i>tölys'</i> sirppi kuin kuu sirpinkaltainen kuu - <i>vyl' tölys'</i> uusi kuu - <i>bydmys' tölys'</i> kasvava kuu - <i>vyl tölys'</i> <i>chuzhöm</i> uusi kuu syntyminen uuden kuun syntyminen	- <i>vazh tölys'</i> vanha kuu - <i>chinys' tölys'</i> vähenevä kuu - <i>tölys' pydös</i> kuu pohja kuun pohja	
unkari	- <i>hold-tölt-e</i> kuu-täyttää-SG3 kuuntäysi - <i>tehi-hold</i> täysi-kuu	- <i>hold-sarló</i> kuu-sirppi - <i>új-hold</i> uusi-kuu	<i>hold-sarló</i> kuu-sirppi	
englanti	<i>full moon</i> täysi kuu	- <i>crescent</i> - <i>waxing moon</i>	- <i>crescent</i> - <i>waning moon</i>	

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
venäjä	<i>polnaja luna</i> täysi kuu	- <i>serp lun-y</i> sirppi kuu-GEN kuun sirppi - <i>molodoj mesjats</i> nuori kuu - <i>luna rastet</i> kuu kasvaa	- <i>serp lun-y</i> sirppi kuu-GEN kuun sirppi - <i>mesjats na usherb-e</i> kuu PREP heikkeneminen-PC kuu on heikkenemässä (Sanan <i>usherb</i> perusmerkitys on 'vahinko'. Jos sanaa käytetään ihmisestä, häneltä puuttuu jotakin, hän on invalidi tms.)	
turkki	- <i>mehtap</i> - <i>dolun-ay</i> täysi-kuu - <i>ay aydin-liğ-i</i> kuu valo-S.DER-SG3 kuun valoisuus - <i>ay dede</i> kuu ukko	- <i>yarım-ay</i> puoli-kuu - <i>hilâl</i> - <i>yeni ay</i> uusi kuu	- <i>yarım-ay</i> puoli-kuu - <i>hilâl</i>	<i>ay karanlık</i> kuu pimeys
korea	<i>polum-tal</i> 15.päivää-kuu 15:n päivän kuu	<i>chosung-tal</i> kuukauden.alku-kuu	<i>kumum-tal</i> kuukauden.loppu-kuu	

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
japani	<i>man-getsu</i> täysi-kuu täysikuu	- <i>shin-getsu</i> uusi-kuu - <i>mi-ka-zuki</i> kolme-päivä-kuu kolmen päivän kuu		<i>kin-kan-shoku</i> kulta-rengas-syöminen kultarenkaan syöminen
tiibet	<i>nya gang zlaba</i> ei.vielä.täydellinen (viittaa vain pyöreisiin asioihin) täysi kuu ei täydellinen täysi kuu	<i>tshes zla</i> päivämäärä kuu		- <i>zla nag</i> kuu musta musta kuu - <i>nyushu zla nag</i> kahdeskymmenes kuu musta kahdeskymmenes musta kuu
tamili	- <i>pouranami</i> (johdos sanasta <i>puuranam</i> täysinäisyys) - <i>nirai-mathi</i> täysi kuu - <i>puurana-santhiran</i> täysinäisyys kuu	- <i>pirai</i> - <i>ilam-pirai</i> nuori-pirai - <i>valar-pirai</i> kasvava-pirai	- <i>pirai</i> - <i>they-pirai</i> vähenevä-pirai	<i>amaavaasai</i>

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
kikuju	- <i>kĩmakia</i> pelottava.asia - <i>kĩmakia thinwa</i> pelottava.asia paviaani paviaanin pelottaja - <i>kĩmakia munyi</i> pelottava.asia sarvikuono sarvikuonon pelottaja - <i>mweri</i> <i>waiganana na</i> <i>riũa</i> kuu kokoinen olla aurinko kun kuu on auringon kokoinen	- <i>mweri</i> <i>wanĩgama</i> kuu kun.seisoa kun kuu seisoo (Sana <i>wanĩgama</i> on johdos verbistä <i>warũgama</i> 'seistä') - <i>mweri wĩ na</i> <i>rũhĩa rĩnini</i> kuu joka olla sarvi pieni kuu, jolla on pieni sarvi - <i>ka-mweri</i> CL-kuu pieni kuu	- <i>mweri wanĩgama</i> kun kuu seisoo - <i>mweri wĩ na</i> <i>rũhĩa rĩnini</i> kuu, jolla on pieni sarvi - <i>kamweri</i> pieni kuu	<i>mweri mũtukĩre</i> kuu laskenut kuu on laskenut (Sana <i>mũtukĩre</i> on johdettu verbistä <i>tuka</i> , joka tarkoittaa perusmerkitykses- sään pimentymistä, mutta viittaa tässä taivaankappaleen laskemiseen. Vertaa auringonlaskuun viittaavia sanoja vertailevaan taulukkaan 3.)
oshi- wambo	<i>omwedi uyadi</i> kuu täysi täysi kuu	- <i>omwedi owe ya</i> kuu on tullut - <i>oka-mwedhi</i> CL-kuu pieni kuu		- <i>om-i-laulu</i> PREF-MON-pimeä pimeät - <i>omwedhi gwa</i> <i>toka</i> kuu on laskenut

	<i>Täysikuu</i>	<i>Sirppikuu / kasvava kuu</i>	<i>Sirppikuu / vähenevä kuu</i>	<i>Se hetki, jona kuu ei näy</i>
tonga	<i>mahina kakato</i> kuu täysi täysi kuu	- <i>mahina kalipa</i> - <i>mahina fo'ou</i> kuu uusi uusi kuu	<i>mahina kalipa</i>	<i>mahina mate</i> kuu kuollut kuollut kuu

5.3.1.1. Täysikuu

Täysikuun nimitysten sarakkeessa silmiinpistävimmän poikkeuksen tekee kikuju, jossa täydenkuun nimityksissä mainitaan kenialaiseen luonnonympäristöön kuuluvia eläimiä. Näiden kielikuvien selityksenä on se kenialaisten ihmisten havainto, että eläimet pitävät meteliä täydenkuun aikaan yöllä (Wanjiku Ng'ang'an suullinen tiedonanto). Kikujun toinen, muista yhtäläillä poikkeava täydenkuun nimitys, joka vertaa täysikuun kokoa auringon kokoon, voisi esiintyä missä tahansa maailman kielessä: metaforan motiivina ei ole paikallinen luonnonympäristö paremmin kuin kikujujen kulttuurikaan, vaan silkkä visuaalinen havainto, joka on totta kaikkialla maailmassa: täysikuu näyttää yhtä isolta kuin aurinko. Turkin 'kuun valoisuus' on tässä suhteessa samantyyppinen toteamus kuusta: täysikuu valaisee paremmin kuin kuu muissa vaiheissaan. Korean täydenkuun nimitys liittyy ajan mittaamiseen kuun kierron avulla. Turkin nimitys 'kuu-ukko' on tuttu muidenkin kulttuurien lasten saduista: kuuta verrataan ihmiskasvoihin. Toinen tulkinta 'kuu-ukko'-kielikuvulle on kuussa näkyvä tummempi osa, jossa voi kuvitella näkevänsä ihmishahmon. *Ay dede* on turkissakin lasten kieltä, eikä ilmausta käytetä puhuttaessa kuusta vakavasti. Täydenkuun nimitysten sisältämien kielikuvien motiiveina ovat tässä aineistossa seuraavat aihepiirit: 1. täysinäisyys vajaan vastakohtana, 2. kasvot (turkin ilmaus *ay dede*), 3. valon tai koon kommentointi (turkin ilmaus 'kuun valoisuus', kikujun vertaus auringon kokoon), 4. eläinten käyttäytymiselle aiheutunut muutos (kikujun *kīmakia*-sanana sisältävät ilmaukset), 5. ajan mittaus (korean *polumtal*). Kolme ensimmäistä tarkastelee kuuta visuaalisena objektina taivaalla, kaksi viimeistä huomioi kuun merkityksen maan päällä tapahtuvaan elämään. Näkökulmilla on selvä ero.

5.3.1.2. Sirppikuu

Kuun koko on aiheena usean kielen sirppikuuhun viittaavissa nimityksissä, kuten kikujun ja oshiwambon ilmauksessa 'pieni kuu'. Molemmista bantukielissä tämä ilmaus on muodostettu pienuuteen viittaavalla prefiksillä ja kuuta tarkoittavalla sanavartalolla. Kuun koon muutoksen suunta – kasvava tai vähenevä – on huomioitu muunmuassa venäjässä ja tamilissa. Sirppikuu on vajaa täyden vastakohtana. Tämä on huomioitu turkin nimityksessä 'puolikuu', joka on ainoa turkin ilmaus sirppikuulle eikä siis näin ollen vastaa esimerkiksi suomen sanaa *puolikuu*, vaan kuvaa tarkoitteensa puolinaiseksi kokonaisen vastakohtana.

Sirppikuun muotoon kiinnitetään huomiota useankin kielen sirppikuuhun viittaavassa, metaforan sisältävässä sanassa. Monissa eurooppalaisissa kielissä, kuten suomessa ja venäjässä, kuuta verrataan esinekulttuurista tuttuun työvälineseen: sirppiin. Kikuju vertaa kuuta sarvelliseen eläimeen ilmauksessa 'kuu, jolla on pieni sarvi'. Saamen sanaan 'kuunsilmä' liittyy ajatus elollisen olennon ruumiinosasta, silmästä.

Saamen 'kuunsilmä' ja suomen 'sirppikuu' tulkitsevat eri tavoin sen, mikä osuus taivaasta sisältyy sirppikuun muodostamaan kuvioon ja mikä osuus taivaasta on tämän kuvion taustana. Saamen 'kuunsilmä' tulkitsee myös kuun mustan osuuden osaksi kuun muodostamaa kuviota. Silmään kuuluu pyöreä, musta osuus eli silmäterä – sillähän silmä näkee. Kuun valkoinen osuus muodostaa saamen kielikuvan mukaisessa ajattelutavassa silmämunan, joka on silmässä näkemisen kannalta silmäterää vähemmän tärkeä osa. Ajatukseen sirpistä kuun musta osuus ei kuulu: vain valkoinen osuus muodostaa sirpiltä näyttävän kuvion mustaa taivasta vasten. Kuvion suhdetta taustaan on pohdittu kognitiivisessa semantiikassa, ja sitä pidetään abstraktimmassa merkityksessä jopa yhtenä ihmisajattelun peruspilareista (Talmy 2000: 184, Leino 1993: 46-48, 51-52).

Kikujussa 'kuu seisoo': se on siis metaforan myötä elollistettu. Myös ersän ilmaus 'syntyvä kuu' ja komin 'uuden kuun syntyminen' samoin kuin venäjän ja tamilin 'nuori kuu' kuvaavat kuun elolliseksi olennoksi, joka syntyy ja kasvaa vanhaksi. Sirppikuun muoto ja etenkin sen muutos lienevät näissäkin nimityksissä taustalla inspiraation lähteenä.

Jotkut kielet eivät mainitse lainkaan sitä, miltä sirppikuu näyttää – eivät kuun kokoa eivätkä muotoa. Ajan mittaus on taustalla tiibetin, japanin ja korean sirppikuun nimityksessä. Nämä nimitykset huomioivat kuun merkityksen ihmisille ajan kulun mittarina.

5.3.1.3. Täydenkuun vastakohta

Japanin sanassa 'kultarensyöminen' ja inarinsaamen sanassa 'solmiutunut kuu' täydenkuun vastakohtien nimitysten motivaationa on kuun rengasmaisen muoto. Kuun muotoa ei mainita oshiwambon nimityksissä 'pimeät' ja 'kuu on laskenut', tiibetin nimityksissä 'musta kuu' ja 'kahdeskymmenes musta kuu' eikä turkin nimityksessä 'kuupimeys'. Sen sijaan niissä kiinnitetään huomiota yön pimeyteen ilman kuun valaisevaa vaikutusta. Tiibetin 'kahdeskymmenes musta kuu' huomioi lisäksi kuun merkityksen ajanmittauksen välineenä ihmisten arkielämässä. Tongan 'kuollut kuu' esittää neljännen tulkintamahdollisuuden täydenkuun vastakohtalle. Se ei mainitse kuun muotoa eikä valon puuttumista, eikä myöskään kuuta ajanmittauksen välineenä, vaan elollistaa kuun metaforan avulla.

Inarinsaamen 'solmiutunut kuu' tarkoittaa tarkimmassa perusmerkityksessään aivan vähän näkyvää uutta kuuta. Sen sijaan oshiwambon, tiibetin ja turkin ilmaukset viittanevat hieman aikaisempaan kuunkierron hetkeen. Tässä esiteltyjen ilmausten semanttinen kenttä on siis eri kielissä jossakin määrin erilainen. Käytännössä näitä sanoja käytettäneen kuitenkin täsmälleen samanlaisissa yhteyksissä, joten vähäinen referentiaalinen epätarkkuus ei estä metaforien ja metonymioiden vertailua.

5.3.1.4. Nimitysten symmetriasta

Oshiwambossa kuunkierron alun, eli uudenkuun, ja kuunkierron lopun, eli täydenkuun vastakohtien, nimitykset muodostavat vastakohtaparin: uudesta kuusta sanotaan, että 'kuu on tullut', kuunkierron lopuksi todetaan, että 'kuu on laskenut'. Turkissa sen sijaan täydenkuun ja sen vastakohtien nimitykset ovat samanlaisessa vastakohtasuhteessa: 'kuun kirkkauden' eli täyden kuun vastakohtana on 'kuupimeys'. Uuden kuun ja vanhan kuun nimitykset toistavat monissa kielissä samaa vastakohtien symmetriaa kuin suomessa: kasvavan vastakohta on vähenevä, uuden vastakohta on vanha. Kielissä on siis näkökulmaeroja siinä, mitkä kuun vaiheet muodostavat vastakohtapareja.

5.3.2. Halo

Kuun halolla on tyypillisesti oma nimityksensä. Halo eli kuun kehä näkyy kuun ympärillä valorenkaana tai sateenkaarimaisena muodostelmana silloin, kun taivaalla on hieman ohutta yläpilveä, eikä ilma ole aivan kirkas.

Taulukko 6: Halo

	<i>halo</i>
suomi	- <i>halo</i> - kuun kehä
pohjoissaame	- <i>geavli kaari / uloke</i> - riekkis rengas
ersä	<i>kov-gir'ks</i> kuu-kehä kuunkehä
komi	<i>tölys' jugyd</i> kuu valo kuun valo
unkari	<i>hold-udvar</i> kuu-piha
englanti	<i>halo</i>
ranska	- <i>halo</i> - <i>aréole</i> - couronne kehä
venäjä	<i>lunnyj svet</i> kuu- valo kuun valo
turkki	- <i>hale</i> - <i>ağil</i> lammastarha - <i>ışık halka-sı</i> valo rengas-SG3 valon rengas
korea	<i>tal-muli</i> kuu-joukko (<i>muli</i> viittaa joukkoon eläimiä, kaloja tai ihmisiä) kuun joukko
japani	- <i>ge-kkoo</i> kuu-valo kuun valo - <i>en-koo</i> sädekehä-valo sädekehän valo - <i>koo-wa</i> valo-rengas - <i>go-kkoo</i> takana-valo takaa tuleva valo - <i>kasa</i> sateenvarjo
tiibet	<i>zlaba-vi gur</i> kuu-GEN jurtta kuun jurtta

	<i>halo</i>
tamili	- <i>pariveedam</i> - <i>uur-kool</i> liikkuva-planeetta (käytetään vanhassa kirjallisuudessa) - <i>vattam</i> ympyrä
oshiwambo	- <i>oludiva</i> , johdos sanasta <i>ediva</i> , jonka merkitys on vesilaakso - <i>ediva lok-ohani</i> vesilaakso GEN-kuukausi kuukauden vesilaakso
tonga	<i>takaniko</i>

Japanissa, komissa ja venäjässä halo on nimetty yksinkertaisesti vain kuun valoksi. Monessa kielessä metafora perustuu halon muotoon eli siihen, että se ympäröi kuuta rengasmaisena kehänä. Halossa siis näyttää olevan salienttia joko valo tai muoto.

Joissakin halon nimityksissä heijastuu selvästi kielen ja kulttuurin vuorovaikutus. Oshiwambossa haloa verrataan vesilaaksoon. Namibiassa, oshiwambon puhuma-alueella, ilmasto on kuiva ja sadetta rakastetaan. Sadekautena Namibian kuiviin laaksoihin kertyy vettä lammikoiksi. Tällaisen vesilaakson nimitys on *ediva*. Halon nimitys sisältää siis erittäin positiivisen konnotaation. Tähän konnotaatioon liittyy lisäksi sellainen ambojen uskomus, että vain hyvät ihmiset voivat nähdä halon (Emma Noongon suullinen tiedonanto).

Tiibetin nimitys halolle on 'kuun jurtta'. Jurtta on Keski-Aasian paimentolaisten käyttämä pyöreä villahuopatelta. Tämä halon nimitys siis tuskin voisi esiintyä muualla kuin alueella, jossa jurttat ovat tavanomaisia asumuksia.

Japanin haloa tarkoittavat sanat sisältävät viittauksen valoon lukuunottamatta sanaa *kasa*, jonka peruserkitys on 'sateenvarjo'. Tätä nimitystä halosta käytetään, kun taivaalla on hieman pilveä ja kuu ei tästä syystä näy selvästi. Tällainen näkymä ennustaa sadetta viimeistään seuraavana päivänä. Siksi haloa nimitetään tässä tapauksessa kuun sateenvarjoksi. (Sachiko Toguchin suullinen tiedonanto.)

Korean metafora 'kuujoukko', unkarin 'kuupiha', ja turkin 'lammastarha' edustavat kukin muista poikkeavaa, yksilöllistä, mielikuvituksellista tapaansa verrata haloa johonkin inhimillisestä elämästä tuttuun asiaan. Tamilin 'liikkuva planeetta' kuuluu myös

tämäntyyppisten metaforien joukkoon: tamilien kulttuuriin kuuluu pitkä astrologian perinne.

Myös auringon halon nimitys sisältää joissakin kielissä kulttuurisidonnaisen metaforan. Oshiwamboksi auringon halo on *osiunda soketango* eli 'auringon karja-aitaus'. Inarinsaamessa auringon halo mielletään auringon kintaiksi. Jos halo on auringon menosuunnan puolella, se on nimeltään *ovdâkiistâ* eli 'etukinnas', jos se on tulosuunnan puolella, se on *monjâkiistâ* eli 'takakinnas'.

5.3.3. Kuunpimennys

Kuunpimennyksen nimityksissä toistuu jälleen muutama erilainen näkökulma, jotka analysoin esiteltyäni eri kielten nimitykset taulukon avulla.

Taulukko 7: Kuunpimennys

	<i>kuunpimennys</i>
suomi	kuunpimennys
pohjoissaame	<i>mánnu sevnno-deapmi</i> kuu pimentyä-S.DER kuun pimennys
ersä	<i>kov-on' jomamo</i> kuu-GEN katoaminen kuun katoaminen
unkari	<i>hold-fogyatkozás</i> kuu-puutteellisuus
englanti	<i>eclipse</i>
ranska	<i>éclipse</i>
venäjä	<i>lunnoje zatmenie</i> kuun- pimennys kuun pimennys
turkki	- <i>ay tutul-ma-sı</i> kuu jäädä kiinni-INF-SG3 kuun kiinni jääminen - <i>sön-me</i> sammuttaa-INF sammuttaminen - <i>karanlıĝ-a gömül-me</i> pimeys-DAT. upota-INF uppoaminen pimeyteen

	<i>kuunpimennys</i>
korea	<i>wel-sik</i> kuu (sino-korealainen sanavartalo, jota ei voi käyttää itsenäisesti)- kuun.syömä ~ kuun syöminen
japani	<i>ge-sshoku</i> kuu-syöminen kuun syöminen
tiibet	<i>zla vdzin</i> kuu ottaa.kiinni saaliiksi jäänyt kuu (Informantti Lhundrub Dorji käänsi sanan <i>vdzin</i> sanalla <i>to catch</i> . Sana viittaa kiinni ottamiseen saalistamisen yhteydessä.)
tamili	- <i>santhiragiraganam</i> - <i>oli-maraivu</i> valo-katoaminen valon katoaminen (vanhennut) - <i>kiraanam</i>
oshiwambo	<i>eludho-mwedhi</i> pimentyminen-kuu (Yhdyssanan alkuosa <i>eludho-</i> on johdos verbistä <i>okuludha</i> , 'pimentyä'.) kuunpimennys
tonga	- <i>mate e mahina</i> kuolema PREP kuu kuun kuolema - <i>lakasi ohittaa</i>

Eri puolilla maailmaa kielissä, joilla ei ole geneettistä paremmin kuin alueellistakaan tekemistä keskenään, kuunpimennys on nimetty vain pimennykseksi. Ilmiössä on siis kiinnitetty huomiota yön pimeyteen ilman kuuta. Unkarin 'kuu-puutteellisuus', ersän 'kuun katoaminen' ja vanhan tamilin 'valon katoaminen' tuovat esille samantyyppisen näkökulman tarkoitteseensa.

Toisentyyppinen nimeämisperuste esiintyy aineiston itäaasialaisissa kielissä: japanissa ja koreassa kuu joutuu syödyksi. Tiibetiläisessä kulttuurissa kuunpimennys on tulkittu vastaavalla tavalla, vaikkakaan tiibetinkielisessä kuunpimennystä tarkoittavassa sanassa itse syömistä ei mainita, vaan ainoastaan kuun saalistaminen. Tiibetiläisen uskomuksen mukaan kuunpimennys johtuu siitä, että kuu joutuu jonkin olennon saaliiksi ja tulee syödyksi (Lhundrub Dorjin suullinen tiedonanto). Turkin 'kuun kiinni jääminen'

sisältää hieman samantyyppiseltä vaikuttavan kielikuvan, mutta informantit eivät tienneet ilmaukseen liittyvän mitään uskomusta. Toinen turkin ilmaus 'sammuttaminen' vertaa kuuta tuleen tai muuhun sammutettavissa olevaan valoon, eli ilmauksen motivaationa on jälleen kuun valo ja sen katoaminen. Myös kolmas turkin ilmaus kuunpimennykselle, 'uppoaminen pimeyteen', kiinnittää huomion siihen, että valo muuttuu pimeydeksi. Ajatus uppoamisesta on ainutlaatuinen tässä aineistossa – uppoamisen käsitteeseen sisältyy oletus nesteestä, johon objekti, tässä tapauksessa kuu, uppoaa. Tongan 'kuun kuolema' edustaa taulukossa yksilöllistä metaforaa, joka elollistaa kuun. Tongan toinen kuunpimennystä tarkoittava sana, 'ohittaa', kiinnittää huomion siihen, että kuunpimennyksessä maan varjo näyttää ohittavan kuun, kulkevan sen editse.

5.4. Tähtiin liittyviä sanoja

Tähteä tarkoittavan perussanan on mahdollista sisältää metafora: tamiliksi tähti on 'taivaan kala':

vin-miin

taivas-kala

Nida (1964: 214) mainitsee, että mixtecon kielessä tähteä tarkoittava sana on kirjaimellisesti 'pää-kana'. Eri kielissä tähtikuvioille annettuja nimityksiä on paljon, kuten saattaa arvata, eivätkä ne vastaa metaforiansa osalta toisiaan. Esimerkiksi oshiwambossa on kaksi nimitystä etelänristille: *oshawo shongombe* eli 'naudan utare', ja *onyothi mushigakano* eli 'tähtiristi'. Orionin oshiwambonkielinen nimi on *okalimba nombwa nomukongo* eli 'kani koira metsästäjä'. Seulasilla on pohjoissaamen kielessä useampikin nimitys: *miessečoara* eli 'vasapartio' (parttio on pieni porolauma), *gievdneguoddi* eli 'sangonkantaja', *roavggut* eli 'lampaannahkavällyt' ja *sarvva galba* eli 'hirven kilpisarvi'. Taivaan tähtikuvioiden metaforinen nimeäminen eri tavalla eri kielissä selittyy luonnollisestikin erilaisilla kulttuureilla ja luonnonympäristöillä. Erityisesti mytologialla on tähtikuvioiden nimityksissä vahva osuus.

5.4.1. Aamutähti ja iltatähti

Seuraavaksi esitän taulukon, jossa vertailen eri kielten nimityksiä aamutähdelle ja iltatähdelle. En luettele lainkaan niiden kielten nimityksiä, joissa referentille ei ole sen erityisempiä nimiä kuin 'aamutähti' ja 'iltatähti'. Vertailen vain sellaisia kieliä, joissa tähti on nimetty jollakin tästä poikkeavalla tavalla. Taulukossa esiintyvissä kielissä aamu- tai iltatähdellä on monesti taulukossa esitellyn nimityksen lisäksi nimitys 'aamutähti' tai 'iltatähti', mutta nämä nimitykset on jätetty joka kielen kohdalla pois.

Taulukko 8: Aamutähti ja iltatähti

	<i>aamutähti</i>	<i>iltatähti</i>
pohjoissaame	<i>guovssu-násti sarastus-tähti</i>	
unkari	<i>hajnal-csillag</i> varhaisaamuhämärä-tähti	<i>est-hajnal-csillag</i> ilta-hämärä-tähti
ranska		<i>étoile du berger</i> tähti PREP paimen paimenen tähti
turkki	<i>çoban yıldız-ı</i> paimen tähti-SG3 paimenen tähti	<i>çoban yıldız-ı</i> paimen tähti-SG3 paimenen tähti
korea	<i>kum seng kulta tähti</i>	<i>kum seng kulta tähti</i>
tiibet	<i>nam.langs skar chen</i> aamunsarastuksen.hetki tähti iso aamunsarastuksen hetken iso tähti	

	<i>aamutähti</i>	<i>iltatähti</i>
tamili	- <i>uthaya-thaaragai</i> nouseva-tähti (<i>uthayam</i> -sanasta tarkemmin, katso auringonnousuun viittaavien sanojen taulukko) - <i>uthaya-natchaththiram</i> nouseva-tähti - <i>vidi-velli</i> aamunkoitto-tähti	
oshiwambo	- <i>ma-gwila</i> MON-sädehtiminen sädehtimiset - <i>onyofi yo-ma-wila</i> tähti GEN-MON-pudota putoamisten tähti	- <i>ma-uvalelo</i> MON-illallinen illalliset - <i>hungilila</i> (johdos verbistä <i>hungila</i> 'viettää iltaa') illanvietto
tonga	- <i>fetu'u 'aho</i> tähti päivä päivätähti - <i>tapu-kite-a</i> (vanhennut) pyhä-ilmestyä-SFX ilmestyvä pyhä	- <i>fetu'u efiafe</i> tähti aikainen.ilta aikaisen illan tähti - <i>tapu-kite-a</i> (vanhennut) pyhä-ilmestyä-SFX ilmestyvä pyhä

Viittaus hämärän hetkeen toistuu eri kielissä sekä aamutähden että iltatähden nimityksissä. Nämä nimitykset liittävät aamu- tai iltatähden ajankohtaan, jona se näkyy, samoin kuin nimitykset 'aamutähti' ja 'iltatähti' sekä tongan muita vuorokaudenaikoja mainitsevat nimitykset. Jotkut kielet kommentoivat erityisesti aamutähden kohdalla sitä, miltä tähti näyttää: tiibet mainitsee tähden ison koon, korea vertaa tähteä kultaan, tamili toteaa tähden nousevan, oshiwambo toteaa sen sädehtivän. Tongan vanha nimitys 'ilmestyvä pyhä' liittää tähden perinteiseen uskontoon. Turkin ja ranskan 'paimentähti' nimeää tähden yöllä

työskentelevän ammattikunnan mukaan. Ihmisten arkiseen elämänrytmiin liittyvät myös oshiwambon iltatähden nimitykset. Iltatähden myötä mennään illalliselle, siksi sen nimi on ’illalliset’. ’Illanvietto’-nimitys on johdos verbistä *hungila*, ’viettää iltaa’. Verbi tarkoittaa illan viettämistä yhdessä tarinoita kertoen perinteisessä ambotalossa nuotion äärellä. Ambot syövät illallista myöhään, jopa yhdeksän aikaan illalla. Monesti se on päivän ainoa ateria, jos ruokaa on vähän. Oshiwambon aamutähden nimitys ’putoamisten tähti’ poikkeaa edellämaituista aivan erikoisella metaforallaan, mutta tämän nimityksen selitystä en ole saanut selville, eivätkä informantitkaan osanneet tulkita sitä.

5.4.2. Liikkuvia tähtiä

Aina samassa paikassa näkyvien tähtien ja hitaasti liikkuvien planeettojen lisäksi jotkut tähdet liikkuvat silminnähden nopeasti. Nämä poikkeavat tähdet on nimetty usein vertaamalla liikettä johonkin muuhun, tutumman asian liikkeeseen. Seuraava taulukko vertailee tähdenlentoa eli meteoriitin visuaalista ilmenemistä ja pyrstötähteä eli komeettan visuaalista ilmenemistä tarkoittavia sanoja.

Taulukko 9. Liikkuvia tähtiä

	<i>tähdenlento</i>	<i>pyrstötähti</i>
suomi	tähdenlento	pyrstötähti
pohjoissaame	<i>náste-lužas</i> (Sana <i>lužas</i> on substantiivijohdos verbistä <i>luhččet</i> , ’ruikata ripulia’. Lause “näky tähdenlento” on saameksi <i>násti luhčče</i> , ’tähti ruikkaa ripulia’.) tähden ripulinruikkaus	<i>seaibe-násti häntä-tähti</i>
ersä	<i>teshte-n’ pramo</i> tähti-GEN lento tähdenlento	<i>kometa</i>

	<i>tähdenlento</i>	<i>pyrstötähti</i>
komi	- <i>kodzuv us'-öm</i> tähti pudota-DER tähden putoaminen - <i>jenezh-iz</i> taivas-kivi taivaan kivi	<i>bözha kodzuv</i> hännällinen tähti
unkari	- <i>csillag-hull-ás</i> tähti pudota-S.DER tähden putoaminen - <i>hull-ó-csillág</i> pudota-PTP.PRS-tähti putoava tähti - <i>csillag-eső</i> tähti-sade	<i>üstök-ös</i> hiustukko-A.DER hiustukkoinen
englanti	<i>shoot-ing star</i> ampua-PTP.PRS tähti ampuva tähti	<i>comet</i>
venäjä	- <i>padenie zvezd-y</i> putoaminen tähti-GEN tähden putoaminen - <i>zvjozdnyj dozhd'</i> tähtinen sade - <i>zvezd-opad</i> tähden variseminen	<i>kometa</i>
italia	<i>stella cad-ente</i> tähti pudota- PTP.PRS putoava tähti	<i>cometa</i>
ranska	<i>étoile fil-ante</i> tähti kiittää- PTP.PRS kiitävä tähti	<i>cométe</i>

	<i>tähdenlento</i>	<i>pyrstötähti</i>
turkki	- <i>kay-an yıldız</i> liukua-PTP.PRS tähti liukuva tähti - <i>ak-an yıldız</i> (vanhentunut sana) valua-PTP.PRS tähti valuva tähti - <i>gök-taş-ı</i> (meteoriitti) taivas-kivi-SG3 taivaankivi - <i>yıldız-yağmur-u</i> tähti-sade-SG3 tähtisade	<i>kuyruk-lu yıldız</i> häntä-A.DER tähti hännällinen tähti
korea	- <i>yu-seng</i> virtaava-tähti - <i>pyel-ddong-pyel</i> tähti-kakka-tähti tähden kakkatähti	<i>hye-seng</i> (informantit eivät tunteneet <i>hye</i>-sanana merkitystä)
japani	<i>nagare boshi</i> virtaus tähti (<i>nagare</i> on johdos verbistä <i>nagareru</i> 'virrata') tähden virtaus	- <i>suisei</i> - <i>hooki-boshi</i> harava-tähti
tiibet	<i>skar mdav</i> tähti nuoli	
tamili	<i>vin-viizh-kolli</i> taivas-putoava-tuli taivaalta putoava tuli	- <i>vaal-velli</i> pyrstö-tähti - <i>vaal-miin</i> pyrstö-kala - <i>kethuu</i> (yksi planeetta tamilien astrologiassa) - <i>vaal-natchaththiram</i> pyrstö-tähti
oshiwambo	<i>onyofi yawa</i> tähti pudonnut pudonnut tähti	

	<i>tähdenlento</i>	<i>pyrstötähti</i>
kikuju	<i>kĩ-wariĩ</i> (<i>Kĩ</i> -prefiksi viittaa isoon kokoon, <i>wariĩ</i> tarkoittaa jonkin pitkän asian kokoa.) ~iso pitkä	
tonga	<i>fetu'u to</i> tähti pudota putoava tähti	<i>fetu'u fuka</i> tähti lippu/viiri lipputähti

Eri kielten tähdenlentoa tarkoittavan sanan sisältämät metaforat voidaan tyypitellä sen mukaan, liikkuko tähti vai lähtekö tähdestä jotakin liikkeelle. Jälkimmäinen tulkinta esiintyy englannissa, jossa tähti ampuu, sekä saamessa ja koreassa, joissa tähdestä putoaa kakkaa. Muissa tämän vertailun kielissä sama havainto tulkitaan tähden liikkumiseksi. Joukko kieliä vertaa tähden liikkumista nesteen liikkeeseen: 'tähtisade' on tästä esimerkki, samoin japanin 'tähden virtaus' ja korean 'virtaava tähti', sekä turkin 'valuva tähti', joka tosin ei kuulu enää nykyturkin sanavarastoon, vaan esiintyy vanhassa kirjallisuudessa: runoilijat N. F. Kısakürek ja Y. K. Beyatlı ovat käyttäneet sitä. Suomessa ja ersässä tähden liikkeeseen ei liity neste vaan ilma: lentohan on jotakin ilmassa tapahtuvaa. Tonga, oshiwambo, komi, unkari, venäjä, italia ja tamili eivät kiinnitä huomiota liikkuvan tähden tai sitä ympäröivän aineen olomuotoon, vaan liikkeen suuntaan: tähti putoaa. Osassa kieliä taivaalta putoavan näköistä asiaa kutsutaan joksikin muuksi kuin pelkästään tähdeksi: saamessa ja koreassa taivaalta putoaa kakkaa, tiibetissä nuoli ja tamilissa tulta. Tähdenlennon liikkeeseen huomiota kiinnittävistä kielistä poikkeaa kikuju, jonka tähdenlentoa tarkoittavassa ilmauksessa klassifikaattori viittaa isoon kokoon ja sanavartalo pituuteen. Yhtä lailla poikkeava on joissakin kielissä meteoriittia tarkoittava ilmaus 'taivaankivi'. Tämän kohdalla on kuitenkin huomattava, että ihmiset tarkoittavat normaalisti eri asiaa puhuessaan tähdenlennosta, joka on visuaalinen näkymä, kuin puhuessaan meteoriitista, joka on kiinteä kappale. Vaikka tieteellinen tosiasia on se, että tähdenlento on meteoriitti, sanojen näkökulmat poikkeavat toisistaan ratkaisevasti, joten näkisin tässä kaksi eri referenttiä. Sivusin tätä problematiikkaa kohdassa 2.1.

Pyrstötähden nimityksissä toistuu kaksi teemaa: eläinmaailma ja esinekulttuuri. Eläinmaailma metaforan lähdedomeeninä näkyy siinä, että komeettaa kutsutaan monessa kielessä häntätähdeksi tai pyrstötähdeksi. Suomessa komeettaa tarkoittavan sanan metaforan lähdedomeeni ei ole nisäkäs: pyrstöhän on lintujen tai kalojen häntä. Myös tamilissa kyse on tähden pyrstöstä, sillä tähden nimitys *vinmiin* on 'taivaankala', kuten aiemmin totesin. Kaikki kielet eivät tee eroa pyrstön ja hännän välillä, joten tämän tutkimuksen puitteissa on mahdotonta käsitellä tarkemmin sitä, minkätyyppiseen eläimeen komeettaa missäkin häntä- tai pyrstöaihetta hyödyntävässä kielessä on verrattu. Samasta syystä on hyvä huomata, että tässä vertailussa suomen käyttö metakielenä aiheuttaa erityistä karkeutta.

Toinen komeetan nimityksissä toistuva aihepiiri on esinekulttuuri: tongassa tähdellä on lippu tai viiri, ja japanissa harava. Unkarissa komeettaa ei edes kutsuta tähdeksi: se on vain 'hiustukkoinen' tai 'tupsukas' – sana *üstök*, josta se on johdettu, tarkoittaa perusmerkityksessään hiustukkoa, otsatukkaa tai tupsua.

5.5. Pilviin liittyviä sanoja

Pilviin viittaavia sanoja vertailtaessa on se ongelma, että informantit ja sanakirjat ovat mahdollisesti epätarkkoja sen suhteen, minkälaista pilveä milläkin sanalla tarkoitetaan. Saman kielen puhujillakin voi olla erilaisia näkemyksiä pilvien sopivista nimityksistä – tässä tutkimuksessahan keskityn tavallisten kielenpuhujien käyttämiin ilmauksiin, en koulutettujen meteorologien tarkkaan ammattikieleen. On siis mahdollista, että jotkut pilvisanat ovat jonkun mielipiteen mukaan väärissä sarakkeissa tai jopa väärissä taulukoissa. Tämä ei kuitenkaan estä tarkastelemasta pilviin liitettyjä metaforia ja metonymioita.

5.5.1. Pilvisuus ja pilvettömyys

Pilvisyyteen tai pilvettömyyteen voidaan viitata sanoilla, jotka sisältävät metaforia tai metonymioita. Seuraava taulukko vertailee näitä. Taulukosta on jätetty pois sentyyppiset kaikissa kielissä toistuvat, yksinkertaiset, pilveä tarkoittavasta sanasta johdetut johdokset, kuten 'pilvinen' tai 'pilvetön', sekä sellaiset kielissä toistuvat sanat kuten 'kirkas' tai 'sees'.

Taulukkoon on otettu vain näistä poikkeavia kielikuvia sisältäviä ilmauksia.

Taulukko 10: Pilvisyys ja pilvettömyys

	<i>pilvinen taivas</i>	<i>pilvetön taivas</i>
suomi	- taivas on pilvessä - taivas on harmaa - pilvet roikkuvat alhaalla Isojen, taivaan peittävien pilvien nimityksiä: - pilvilautta - pilvipeite - pilvivaippa - verhopilvi	vanha taivas (esimerkiksi idiomissa “Näkyyhän sitä vanhaa taivastakin”)
pohjois-saame	- <i>oppas</i> umpinainen - <i>moskkus</i> tunkkainen - <i>obba-dálki</i> umpi-sää	- <i>čuovggádat</i> (Sana on johdos sanasta <i>čuovgga</i> eli valo, ja viittaa lyhyeen, pilvettömään hetkeen talvella.) - <i>Albmi lea gálljami-s.</i> taivas olla.SG3 iljanne-LOC (<i>Gálljin</i>, ’iljanne’ tarkoittaa perusmerkityksessään liukasta, sileää, jäistä kohtaa maassa.) Taivas on iljanteessa.
ersä	- <i>potmura menel’</i> synkkä taivas - <i>menele-s’ pel’ potso</i> taivas-DEF.SFX pilvi sisällä taivas on pilvien sisällä	- <i>van’ks menel’</i> puhdas taivas

	<i>pilvinen taivas</i>	<i>pilvetön taivas</i>
ersä	- meneles' vel'tjazy pel'se taivas peitetty pilvellä - matalalla riippuvat pilvet: <i>alga uitsja pel't'</i> alhaalla uivat pilvet	
komi	- <i>Kymörjas vevtt'isny jenezhsö.</i> Pilvet peittivät taivaan.	- <i>kymör chir abu jenezhas</i> pilvi muru ei ole taivas taivas ilman pilven murua - <i>löz jenezh sininen taivas</i> - <i>söstöm jenezh puhdas taivas</i> - <i>micha jenezh kaunis taivas</i>
unkari	- <i>borús idő synkkä sää</i>	- <i>tiszta siisti</i>
englanti	<i>dull tympeä</i>	
italia	- <i>il cielo è coperto</i> DEF.ART taivas on peittynyt taivas on peittynyt	
venäjä	- <i>pasmurnaja pogoda</i> synkkä sää - <i>nebo pokryto tuch-ami</i> taivas peitetty pilvi-MON.INSTR taivas peitetty pilvillä	- <i>chistoe nebo puhdas taivas</i>
turkki	- <i>bulut-lar-la ilgili</i> pilvi-MON-INSTR yhdistetty yhdistetty pilvien kanssa - <i>karanlık pimeä</i> - <i>açık ol-ma-yan</i> avoin olla-NEG-PTP.PRS ei avoin - <i>kapa-lı</i> sulkea-A.DER suljettu	- <i>açık avoin</i>

	<i>pilvinen taivas</i>	<i>pilvetön taivas</i>
turkki	- <i>duman-li</i> sumu-A.DER sumuinen	
korea	- <i>hulin hanul samea taivas</i> - <i>kwulum kki-n hanul</i> pilvi kerääntyä-MOD taivas taivas, johon on kerääntynyt pilviä	
japani		- <i>ao-zora sininen-taivas</i> - <i>kumo hitotsu nai sora</i> pilvi yksi kappale ei ole taivas taivas, jossa ei ole yhtäkään pilveä
tiibet		<i>Sbrin byivu mgo tsam yang med pa.</i> pilvi pikkulintu pää koko edes ei ole Ei ole edes pikkulinnun pään kokoista pilveä.
tamili	- <i>mappu sameus</i> - <i>kaar-megam musta-taivas</i>	<i>padiga-vaanam kristalli-taivas</i>
kikuju	<i>igürü nīgūthitīte</i> taivas haalistuu	- <i>enjūka</i> (johdos verbistä <i>enja</i> , jonka merkitys on ajella karvattomaksi)
tonga		- <i>tafi-tonga siivota-etelä</i> - <i>langi-ma'a</i> taivas-puhdas puhdas taivas

Pilviseen taivaaseen liittyy saamessa ja turkissa jotakin umpinaista, suljettua. Nämä kielet siis kommentoivat taivasta tilana, jota pilvet rajaavat. Ersässä, komissa, venäjässä ja italiassa taivaan todetaan olevan peittynyt. Pilvet siis ovat näissä kielissä näköeste. Unkarissa ja englannissa pilviseen taivaaseen viitataan sanalla, joka toisessa yhteydessä tarkoittaa ihmisen negatiivista mielialaa. Monessakin kielessä pilvisyyttä tarkoittava sana kommentoi taivaan fotogeenisiä ominaisuuksia ja nimenomaan väriä: suomessa taivas on

harmaa, turkissa pimeä, tamilissa musta, koreassa ja tamilissa samea. Kikujussa sanotaan, että taivas haalistuu, kun se pilvistyy. Samaa verbiä käytetään kikujussa esimerkiksi vaatteesta, jos se menettää värinsä pesussa. Turkin pilviseen viittaava sana *dumanlı*, jonka perusmerkitys on 'sumuinen', on tässä vertailussa ainoa esimerkki pilvien ja sumun yhdistämisestä yhdeksi käsitteeksi, vaikka pilven ja sumun referentti on fregeläisen ajattelutavan mukaan sama (katso kohta 2.1.1.). Helsingin yliopiston ilmatieteen laitoksen tutkija Jarmo Koistinen (1998: 48) toteaa, että "sumun ja pilven välillä ei ole fyysikaalista eroa, vaan sumu on maata koskettava pilvi". Turkiksi sanotaan, että taivas on yhdistetty pilvien kanssa, koreassa taivaalle on kerääntynyt pilviä. Näissä kielissä taivas ja pilvet ovat siis selvästi eri asiat. Sen sijaan kielissä, joissa taivaan värin todetaan muuttuvan pilvisellä säällä, pilvet ovat taivaan erottamaton osa: nehan muodostavat taivaan värin.

Taivaan peittävästä pilvistä voidaan suomessa sanoa, että ne 'roikkuvat alhaalla', kun ersässä ne 'uivat alhaalla'. Ersän kielikuvaan sisältyy siis oletus taivaasta vetenä. Suomessa pilvet muodostavat peitteen, vaipan tai verhon: metaforien lähdedomeeninä on siis kangas. Puhutaan myös pilvilautoista. Lautat kulkevat vedessä, joten suomikin käyttää tässä metaforan lähdedomeeninä vettä ja vedessä liikkumista.

Jos pilvinen sää on tyypillinen jollekin vuodenajalle, se saatetaan nimetä erityisellä tavalla. Japanissa kirsikankukinnan aikaan tyypillisesti esiintyvä pilvinen taivas on nimeltään *hana-gumori* eli 'kirsikankukka-pilvisyys', ja lisäksi japanissa on muitakin vastaavantyyppisiä ilmauksia. (Kindaichi 1978).

Pilvetöntä taivasta kuvaavat ilmaukset vastaavat osittain pilvistä säätä kuvaavia ilmauksia. Taivaan väriin on kiinnitetty huomiota komissa ja japanissa, saame kuvaa pilvettömän taivaan valoisaksi. Komissa pilvetöntä taivasta kuvataan kauniiksi.

Unkarissa, ersässä, komissa, venäjässä ja tongassa pilvetöntä taivasta sanotaan siistiksi tai puhtaaksi. Tongan pilvetöntä taivasta tarkoittava sana *tafitonga* eli 'siivota-etelä' saattaa johtua tuulista, jotka työntävät pilvet etelään (Samiuela Elonen arvio). Itse sana *tonga* tarkoittaa tongaksi etelää. Ensimmäiset tongalaiset lienevät tulleet saarelle pohjoisesta, Samoalta, ja nimittäneet uutta asuma-alueensa vain 'eteläksi'. Jotakin siisteyteen vivahtavaa lienee myös kikujun verbissä *enjūka*, joka on johdos karvojen ajelemista tarkoittavasta verbistä *enja*. Sana *enjūka* merkitsee taivaasta käytettynä pilvien häipymistä, taivaan kirkastumista. Eläimistä käytettynä se tarkoittaa sitä, että eläin menettää karvoja tukoittain. Ihmisistä puhuttaessa sitä käytetään tarkoittamaan sitä, että hiukset ja

mahdollisesti muutkin karvat ajellaan. Kun verrataan unkarin, ersän, komin, venäjän, tongan ja kikujun pilvetöntä tarkoittavia sanoja, voidaan havaita, että niiden taustalla on ajatus pilvistä jollakin tavalla epäsiisteinä tai peräti karvaisina.

Turkin pilvetöntä taivasta kuvaava adjektiivi 'avoin' muodostaa loogisen vastakohdan turkissa esiintyvälle ajatukselle pilvisestä taivaasta suljettuna. Se siis kiinnittää huomiota taivaaseen tilana.

Pohjoissaamessa esiintyy pilvetöntä taivasta tarkoittava idiomiksi 'taivas on iljanteessa', joka kuvaa taivaan sileänä jäänä. Informanttina toiminut Hans Morottaja ei tosin tunne tällaista sanontaa, ja myös Pekka Sammallahti, jonka laatimassa sanakirjassa (1993: 87) ilmaus mainitaan, toteaa (tiedonanto sähköpostitse 25.4.2003) sen olevan harvinainen. Taivaan kuvaamista kovana, läpinäkyvänä pintana edustaa myös tamin 'kristallitaivas'. Näissä kielissä kuvaannollisesti arvaillaan taivaan materiaalia.

Suomen 'vanha taivas' on edellä mainituista kielikuvista poikkeava. Se ei kiinnitä huomiota taivaan väriin eikä arvaile sen materiaalia, ei kommentoi taivaan siisteyttä eikä avoimuutta. Idiomiksi toteaa taivaan olevan ikivanha, ikuisesti olemassaoleva muuttuvien pilvienkin takana. Toisen mahdollisen tulkinnan mukaan (Urho Määttä henkilökohtaisessa keskustelussa syksyllä 2003) tämä idiomiksi luo mielikuvan pilvistä uutena maalina, joka on levitetty vanhan maalin päälle: kun pilvipeite rakoilee, vanha, sininen maali tulee näkyviin rapisevan, harmaan maalikerroksen alta. Ilmauksella 'vanha taivas' on toki jokin tosiasiallinen etymologiansa. Jompi kumpi ilmauksen tulkintavaihtoehdoista lienee siis tapa ymmärtää metafora sen alkuperäisen keksijän tarkoittamalla tavalla. Tämä ei kuitenkaan Nidan mukaan ole välttämättä ainoa oikea ilmauksen tulkinta. Nida toteaa, että on väärinkäsitys ajatella sanan oletetun historiallisen kehityksen heijastavan sanan "todellista merkitystä". Esimerkiksi monikaan englannin puhuja ei tiedä, että hyvästelysanana *goodbye* on kehittynyt fraasista *God be with you*. Olisi virheellistä kuvitella *goodbye*-hyvästelyn olevan jollakin tavalla uskonnollinen. (Nida 1975b: 262.) Näin nähtynä on siis yhtä oikein pitää ilmausta 'vanha taivas' taivaan iän kommentointina kuin maalatun pinnan metaforana⁷.

Komissa ja tiibetissä pilvettömyys ilmaistaan negatiivisella lauserakenteella muodostetulla idiomilla, jossa todetaan, mitä taivaalla ei ole. Näiden idiomien myötä

---

⁷ Katso myös *keppi ja porkkana*-metaforan kahdesta tulkinnasta Lyytikäinen 1992: 250-255. Sivusin joidenkin kielikuvien kahden mahdollisen tulkinnan aihepiiriä kohdissa 3.1. ja 4.4.

pieniin pilviin liitetään komissa ajatus murusesta ja tiibetissä ajatus pienen linnun päästä. Myös muissa kielissä pieniä pilviä kuvataan metaforisilla ilmauksilla. Tähän asiaan palaan luvussa 5.5.3.

5.5.2. Pilvipeite rakoilee

Kielissä on vakiintuneita tapoja ilmaista auringonpaisteen ja pilvisyyden vaihtelua. Tämä ei kuitenkaan ole universaalia: Sivalingam Ramalingam ei tuntenut äidinkielellään ainoatakaan vakiintunutta tapaa ilmaista sitä, kun pilvipeite rakoilee tai kun aurinko kurkistaa pilven takaa. Hänen mukaansa tamilien asuma-alueella eteläisessä Intiassa ja Sri Lankalla tällainen näkymä ei ole kovin tuttu. Taivas on suurimman osan aikaa pilvetön, ja vain sadekautena pilvessä. Muiden kielten ilmauksia esitellään seuraavassa taulukossa.

Taulukko 11: Pilvipeite rakoilee.

	<i>pilvipeite rakoilee</i>
suomi	- Näky vanhaa taivasta. - Aurinko kurkistaa pilvien takaa. - Pilvipeite rakoilee.
pohjoissaame	<i>Beaivva-š guovdala balvva-id čada.</i> Aurinko-DIM kurkistaa pilvi-MON.GEN läpi Aurinko kurkistaa pilvien läpi.
inarinsaame	- <i>Peivi kuovlâl tegu suolâ.</i> Aurinko kurkistaa kuin varas. - <i>Peivi čääsi káála.</i> Aurinko vesi-AKK kahlata.PRS.SG3 Aurinko vettä kahlaa. (Tämä idiomi tarkoittaa sellaista tapahtumaa, kun aurinko paistaa sadepilven läpi jotenkuten erottuen eikä näy kunnolla.) - <i>Kuávsui lii kâlde-st.</i> Koi (eli sarastus: aamurusko tai iltarusko) on avanto-LOC Koi on avannossa. (Tämä ilmaus esiintyy lähinnä eräässä enteessä.)

	<i>pilvipeite rakoilee</i>
ersä	<i>Pel'-potsto nejavi chi-s'</i> . Pilvi-sisältä näkyy aurinko-DEF.SFX Pilven sisältä näkyy aurinko.
komi	<i>Shondi petkōdchō kymōr sajys'</i> . Aurinko näyttäytyy pilven takaa.
venäjä	<i>Solntse vygljadyvaet izza-tuch.</i> Aurinko kurkistaa pilvestä.
englanti	<i>The sun is peek-ing out from behind the cloud-s.</i> DEF.ART aurinko on tirkistää-GER ulos PREP takaa DEF.ART pilvi-MON. Aurinko tirkistää ulos pilven takaa.
japani	- <i>hare-ma</i> auringonpaiste-rako auringonpaisteen rako - <i>kumo-ma</i> pilvi-rako pilven rako
tiibet	<i>Nyima sbrin las bud.</i> Aurinko pilvi ABL tulla ulos Aurinko tulee ulos pilvestä.
kikuju	- <i>kumīra tulla.ulos</i> - <i>makuūkuū avautuminen</i> (Sana on johdos verbistä <i>kuūka</i> , jonka merkitys on 'avautua'. Se viittaa kirkkaiseen kohtiin taivaalla pilvien välissä.)
oshiwambo	Etango otali xwike. Aurinko alkaa lämmittää.
tonga	<i>fotu e la'a</i> ilmestyä PREP aurinko auringon ilmestyminen

Taulukossa esiintyviä ilmauksia voidaan jaotella sen mukaan, puhutaanko pilvistä vai auringosta. Esimerkkinä pilvikeskeisestä ajattelutavasta on suomen ilmaus 'pilvipeite rakoilee', samoin japanin 'pilven rako'. Kikujun *makuūkuū* eli 'avautuminen' on kolmas esimerkki pilvilähtöisestä näkökulmasta, jossa ei mainita aurinkoa vaan pilvien käyttäytyminen. Japanin 'auringonpaisteen rako' noudattaa samaa, pilvilähtöistä teemaa: rako on pilvissä. Muissa taulukon idiomeissa aurinko on huomion keskipisteenä.

Aurinkolähtöisissä ilmauksissa on näkökulmaeroja sen suhteen, kuka on katsoja: ihminen vai aurinko. Saamassa katsojana on aurinko – se kurkistaa kuin varas. Samoin

suomessa, englannissa ja venäjässä aurinko kurkistaa pilvien takaa. Ersässä ja komissa sen sijaan aurinko näkyy tai näyttäytyy, joten katsojana on ihminen. Suurin ersän ja komin välinen näkökulmaero on siinä, onko aurinko pilven sisällä vai takana. Tongassa toistuu sama katsomisen teema kuin ersässä ja komissa. Ihminen voi nähdä auringon, kun se ilmestyy.

Tiibetissä ja kikujussa aurinko tulee ulos pilvestä. Näissä ilmauksissa ei kommentoida auringon näkymistä tai elollisteta sitä. Näkökulma on vain spatiaalinen: auringon liike tapahtuu sisältä ulos.

Poikkeava ilmaus löytyy oshiwambosta, jossa kommentoidaan auringon lämpöä, ei visuaalista ilmenemistä. Samoin poikkeava metafora esiintyy inarinsaamessa, jossa auringon ajatellaan olevan vedessä ilmauksissa 'aurinko kahlaa vettä' ja 'koi on avannossa'. Inarinsaame on oikeassa: pilvethän ovat vettä.

5.5.2. Pilvien muodot

Seuraavan taulukon sarakkeissa saattaa olla päällekkäisyyksiä. Yksi kielen puhuja saattaa sanoa kumpupilviksi samoja pilviä, joita toinen sanoo pilvenhattaroiksi. Niin kuin jo luvun 5.5. alussa totesin, tässä tutkimuksessa en ole ottanut käyttöön ilmatieteen käyttämiä eksakteja termejä, kuten *cirrus* tai *cumulus*, koska tutkimukseen osallistuneet informantit eivät ole säätiteen asiantuntijoita, ja näin ollen latinankielisistä termeistä olisi todennäköisesti ollut pelkkää haittaa. Taulukko paljastaa joka tapauksessa tämän tutkimuksen kannalta olennaisen asian: pilviin viittaavissa sanoissa esiintyvät kielikuvat. Vertailusta on jätetty yksinkertaiset deminutiivit pois.

Taulukko 12: Pilvien muodot

	<i>pienet pilvet</i>	<i>kumpupilvet</i>
suomi	- pilvenhattara - harsopilvi - untuvapilvi - palleropilvi - hahtuvapilvi - lammaspilvi	- pumpulipilvi - kumpupilvi - poutapilvi - pilvipatsas
pohjoissaame	- <i>ullo-balvva-t</i> - villa-pilvi-MON - villapilvet	
unkari	- <i>felhő-foszlány</i> - pilvi-repale - <i>bárány-felhő</i> - karitsa-pilvi	pilvipatsas: <i>felhő-oszlop</i> pilvi-pylväs
komi		- <i>jur-a-kymör-jas</i> - pää-A.DER-pilvi-MON - pääpilvet
englanti	- <i>wisp of cloud</i> - häivähdys PREP pilvi - häivähdys pilveä	- <i>fluff-y cloud</i> - höytyvä-A.DER pilvi - höytyväinen pilvi
italia	- <i>fiocchi di nuvole</i> (ei yleinen) - hiutale PREP pilvi - pilven hiutale - <i>pecor-elle</i> - lammas-DIM - pieni lammas	
venäjä	- <i>peristyje oblak-a</i> - höyheninen pilvi-MON - höyhenpilvet	- <i>kuchevye oblak-a</i> - kasainen pilvi-MON - kasapilvet

	<i>pienet pilvet</i>	<i>kumpupilvet</i>
turkki	<i>salkım salkım bulut</i> viinirypäleterttu viinirypäleterttu pilvi	
korea		<i>mwungkay kwulum savu pilvi</i>
japani	<i>hitsuji kumo</i> lammas pilvi	- <i>seki-ran-gumo</i> kasa-sekainen-pilvi (sana <i>ran</i> esiintyy osana toista sanaa ja viittaa epäjärjestykseen) sekainen kasapilvi - <i>seki-un</i> kasa-pilvi - <i>nyudou-gumo</i> muskelimies-pilvi
tiibet		<i>sprin glang chen vdra ba</i> pilvi elefantti iso kuin KLT iso elefanttipilvi
tamili		<i>panchu-mugil puuvilla-pilvi</i>
oshiwambo		<i>o-i-lemo omalundobo</i> PREF-MON-pilvi kasa (Sana <i>omalundobo</i> on johdettu sanasta <i>omalundo</i> , joka tarkoittaa kasaa, ja tyypillisesti nimenomaan lehtikasaa.) kasapilvet
tonga	<i>konga 'ao si 'isi 'i</i> pala pilvi pieni pieni pala pilveä	

5.5.2.1. Pienten pilvien nimityksiä

Sellaiset pienten pilvien nimitykset suomen 'harsopilvi', saamen 'villapilvi' ja unkarin 'pilvenrepale' vertaavat pilveä kankaaseen. Suomen 'hatuvapilvi' edustaa myös pilven vertaamista jonkinlaiseen kuituun. Metaforan lähdedomeenina on siis ihmisten materiaallinen kulttuuri. Eläinkunta on metaforan lähdedomeenina useissa kielissä esiintyvissä pilveä lampaaseen tai karitsaan vertaavissa ilmauksissa, samoin kuin suomen sanassa 'untuvapilvi' ja venäjän sanassa 'höyhenpilvi', joissa pilveä verrataan linnun

höyheniin. Kasvillisuus, ja nimenomaan tuttu viljelyskasvi, on metaforan lähdedomeeninä turkissa, jossa pieniä pilviä verrataan viinirypäleterttuihin selvästikin palleraisen muotonsa perusteella.

Osassa ilmauksia pilviä ei verrata elinympäristöstä tuttuihin luontokappaleisiin tai kankaaseen, vaan huomiota kiinnitetään pilven muotoon tai koostumukseen. Suomen 'palleropilvi' ja 'hattaropilvi' sekä italian 'pilven hiutale' kommentoivat pilven muotoa: pallero on jotakin pientä ja pyöreää, hiutale on jotakin kevyttä ja ohutta, hattara on jotakin ilmavaa ja muodotonta.

Tongan 'pieni pala pilveä' tulkitsee pienen pilven pilvikategorian pieneksi edustajaksi, palaksi isompaa kokonaisuutta. Tongan kielessä pilviä muutenkin tyypillisesti nimitetään pilven paloiksi. Esimerkiksi pitkulaisen muotoiseen pilveen voidaan viitata ilmauksella

konga 'ao loloa
pala pilvi pitkä
'pitkä pala pilveä'

Englannin 'häivähdys pilveä' vähättelee pienen pilven havaittavuutta. Häivähdys on lähellä näkymätöntä oleva näköhavainto.

5.5.2.2. Kumpupilven nimityksiä

Kumpupilvien nimityksissä esiintyvien metaforien välillä esiintyy erityisen paljon variaatiota ja kielikuvat ovat rikkaita.

Esimerkkejä materiaalista metaforan lähdedomeeninä edustavat suomen ilmaus 'pumpulipilvi', taminin 'puuvillapilvi' ja korean 'savupilvi'. Myös englannin *fluffy cloud*-ilmauksessa esiintyvä sana *fluff* viittaa materiaaliin: höytyvään, nukkaan, nöyhtään – jonkinlaiseen vanumaiseen aineeseen. Savu on tietenkin hyvin erilaista materiaalia kuin esimerkiksi puuvilla, joten tässä materiaalia lähdedomeeninä hyödyntävässä ryhmässä on huomattavaa sisäistä variointia.

Jotkut kielet vertaavat kumpupilveä johonkin elinympäristöstä tuttuun muotoon.

Suomen 'kumpupilvi' vertaa pilveä maan muotoon. Venäjä, japani ja oshiwambo vertaavat pilveä kasaan. Suomen 'pilvipatsas' ja unkarin 'pilvipylväs' vertaavat pilveä ihmisen rakentamasta elinympäristöstä tuttuun, korkeaan muotoon.

Japani vertaa ylöspäin pullistuvaa kumpupilveä lihaksiaan pullistelemaan muskelimieheen. Myös komin sana 'pääpilvi' hyödyntää ihmistä metaforan lähdedomeeninä. Tiibetissä esiintyy kolmas pilveä elolliseen olentoon vertaava metafora: kumpupilveä verrataan isoon elefanttiin. Nämä lähdedomeeneiltaan hieman samantyyppiset metaforat kiinnittävät kuitenkin huomion kumpupilven eri ominaisuuksiin. Japani huomioi pilven pullistumisen, komi pilven yläosan pyöreän muodon, tiibet pilven koon.

Suomen sana 'poutapilvi' ei kommentoi pilven ulkonäköä millään tavalla vaan toteaa sen esiintyvän aurinkoisella säällä.

5.5.2.3. Taivas, jossa on paljon pieniä pilviä

Joissakin kielissä on erityinen ilmaus, jolla viitataan sellaiseen taivaaseen, joka on pienten pilvien täplittämä. Seuraava taulukko vertailee näitä ilmauksia.

Taulukko 13: Taivas, jossa on paljon pieniä pilviä

	<i>taivas, jossa on paljon pieniä pilviä</i>
englanti	<i>mackerel sky</i> makrilli taivas
italia	<i>cielo a pecor-elle</i> taivas PREP lammas-DIM. lampainen taivas
turkki	- <i>pamuk küme-ler-i gibi bulut-lar</i> puuvilla kasa-MON-SG3 kuin pilvi-MON puuvillakasojen kaltaiset pilvet - <i>küme küme bulut-lar</i> rykelmä rykelmä pilvi-MON rykelmittäin pilviä (Sana <i>küme</i> voi viitata joko kasaan tai rykelmään. Ilmauksessa <i>küme küme bulutlar</i> informanttien mukaan sana viittaa rykelmään: pilvet kerääntyvät taivaalle rykelmiksi.)

	<i>taivas, jossa on paljon pieniä pilviä</i>
korea	<i>yang-ttay kwulum</i> lammas-lauma pilvi
japani	<i>kumo-no mine</i> pilvi-GEN vuoristo pilvien vuoristo
tiibet	<i>sbrin-pa thar thor</i> pilvi-KLT pieniä paloja yksittäin pieniä pilvenpaloja yksittäin
tamili	- <i>koththu-vaanam</i> tungos-taivas - <i>thiral-meegam</i> ~ kokoontumis-taivas (Sivalingam Ramalingam käänsi sanan <i>thiral</i> ilmauksilla <i>to get crowded</i> , <i>to come together</i> ja sanan <i>koththu</i> sanalla <i>crowded</i> . Sana <i>meegam</i> on polyseeminen tarkoittaen sekä taivasta että pilveä.)

Eläinaihe metaforan motiivina toistuu tässäkin vertailussa. Englannissa esiintyy ilmaus, joka vertaa pilviä makrilleihin. Italiassa ja koreassa pilviä verrataan jälleen lampaisiin. Lisäksi pilviä on näissäkin ilmauksissa verrattu johonkin arkielämästä tuttuun muotoon, kuten kumpupilvienkin nimityksissä: japanissa pilviä verrataan vuoristoon, turkissa puuvillakasoihin.

Pilvien täplittämän taivaan nimityksissä on tamilissa, tiibetissä ja turkissa kiinnitetty huomiota saman asian toistumiseen. Näiden kielten välillä on kuitenkin vivahde-eroja. Tiibetissä pilvet ovat paloja, joiden erillisyyttä korostetaan. Turkissa mainitaan rykelmä – korostetaan siis joukoittaisuutta. Tamilissa huomiota kiinnitetään pilvien keskinäiseen läheisyyteen: pienten pilvien täyttämää taivasta verrataan väentungokseen.

5.5.2.4. Tummi pilvien nimityksiä

Seuraavassa taulukossa vertaillaan tummi pilvien nimityksiä niiden kielten osalta, joissa tummille pilville on erillinen ilmauksensa. Näissä ilmauksissa lienee variaatiota referentin suhteen: sadepilvi on eri asia kuin ukkospilvi. Taulukko vertailee sanoja, joita informanteille tuli mieleen kysyttäessä ilmauksia, joilla viitataan mustiin pilviin. Esittelen kuitenkin tämän pienen taulukon, koska se sisältää mielenkiintoisia kielikuvia.

Taulukko 14: Tumma pilvi

	<i>tumma, uhkaava pilvi</i>
italia	<i>nuvola carica di pioggia</i> pilvi lastattu PREP sade sateella lastattu pilvi
korea	ukkospilvi: <i>mek kwulum</i> muste pilvi
tamili	<i>kaar mustuus</i>
oshiwambo	ukkospilvi: <i>oshikogo shomindundumo</i> pilvi jyristys jyristysten pilvi
tonga	<i>konga 'ao vai</i> pala pilvi vesi pala vesipilveä

Korea ja tamili kiinnittävät huomiota pilven väriin. Korean ukkospilveä tarkoittavassa ilmauksessa esiintyvä sana *mek* tarkoittaa aasialaisessa kirjoituksessa käytettyä erittäin mustaa mustetta, joka vaatteelle kaatuessaan tahraa sen lopullisesti. Metaforassa heijastuu selvästi korealainen kulttuuri.

Tongassa ja italiassa mustan pilven nimityksessä mainitaan vesi: italiassa pilvi on sateella lastattu, tongassa puhutaan vesipilvestä. Näissä kielissä on kiinnitetty huomiota siihen, että musta pilvi ennustaa sadetta. Oshiwambo liittyy mustan pilven yhtä lailla säähän, mutta ei sateeseen, vaan ukkoseen. Näkökulmaeron selityksenä lienevät ilmastojen erot. Oshiwambon nimitys mustalle pilvelle mainitsee ukkosen äänen: musta pilvi jyrisee.

5.5.2.5. Muita pilvien nimityksiä

Saamessa ja koreassa esiintyy erillinen nimitys pitkille, vaakasuorille pilville. Saamessa tämä nimitys on *bieggagaccat* eli 'tuulenkynnet'. Kun taivaalle ilmestyy tällaisia rinnakkain olevia, nauhamaisia pilviä, niiden ajatellaan ennustavan tuulta. Tuuli on tulossa, kun tuulen kynnet jo näkyvät. Koreassa pitkän, vaakasuoran pilven nimitys on *chung un* eli 'lattiapilvi'. Suomessa on aiemmin nimitetty pitkiä pilviviiruja *reen jalaksiksi* (Vilkuna 1995: 182). Turkissa on ilmaus erikoisen valkoiselle pilvelle: *kar gibi bulut* eli 'lumen kaltainen pilvi'. Venäjässä on ilmaus sumupilville: *sloitsye oblaka* eli 'kerrospilvet'.

Pilvien nimityksiin sisältyy rikasta erilaisten metaforien ja metonymioiden

variaatiota. Jokainen esitetty taulukko paljastaa merkittäviä näkökulmaeroja: eri kielten samaan referenttiin viittaavat nimitykset kiinnittävät referentissä huomion selvästi eri asioihin. Näitä näkökulmia voidaan ryhmitellä, mutta ryhmien sisälläkin on vaihtelua ja yksilöllisiä, kauniita, mielikuvituksellisiakin kielikuvia.

5.6. Sateeseen liittyviä sanoja

Seuraavaksi vertailen sateeseen liittyviä sanoja: sateen tapoja ja kieliin sisältyviä ajatuksia siitä, mitä taivaalta sataa. Sivuan myös huonon sään käsitteen ja kaatosateen käsitteen kielellistä yhdistämistä, joka on tässä vertailuissa kielissä toistuvaa, mutta ei universaalialia. Lopuksi luon katsauksen sateenkaaren nimityksiin.

Monessa tässä tutkimuksessa vertailussa kielessä satamiselle on oma, metaforaton verbinsä, kuten suomessa *sataa*-verbi. Tämäkin on metaforaton vain nykykielen kannalta. Joissakin kielissä sen sijaan satamiseen viitataan hyödyntämällä johonkin muuhun perusmerkityksessään viittaavan verbin metaforista tai metonymista ekstensiota. Seuraava taulukko esittelee kolme erilaista esimerkkiä tästä.

Taulukko 15: Sataa.

	<i>Sataa.</i>
venäjä	<i>Idjot dozhd'.</i> kävellä.3SG PRS sade Sade kävelee.
korea	<i>Pi-ka o-n-ta.</i> sade-SC tulla-PRS-KLT Sade tulee.
tiibet	<i>Char ba vbab bzhin vdug.</i> sade KLT pudota ASP Sade putoaa.

Jokainen taulukossa esitelty verbi kuvaa sateen liikkeen eri tavalla: venäjässä sade elollistetaan, tiibetissä huomioidaan sateen liikkeen suunta alaspäin, korean verbi tulkitsee

sateen liikkeen suuntautuvaksi puhujaan⁸ päin.

Tässä tutkimuksessa vertailluissa kielissä sadetta tarkoittava sana on yleensä metaforaton ja tarkoittaa ainoastaan sadetta. Vain kokoelman bantukielissä esiintyy sateen eufemismeja. Benson (1964) mainitsee sateen nimityksen *maguna-ng'ombe* eli 'lehmää hyödyttävä asia', jossa *ng'ombe* tarkoittaa lehmää ja *maguna* on johdos hyödyttämistä tarkoittavasta verbistä. Oshiwambossa sateeseen voidaan viitata ilmauksella

omewa a Kalunga

vesi PREP Jumala

'Jumalan vesi'.

Kielissä on kulttuurispesifejä ilmauksia viittaamaan erilaisiin sateisiin. Esimerkiksi vuosittain toistuvilla sadekausilla on mielenkiintoisia, metaforisia nimityksiä. Niihin en kuitenkaan paneudu tässä.

5.6.1. Tihkusade

Tihkusadetta tarkoittavien sanojen taulukosta on jätetty pois sadetta tarkoittavan sanan deminutiivit ja sellaiset sanat, kuten suomen *vihmoa*-verbi, jotka eivät informanttien mukaan sisällä metaforaa eivätkä metonymiaa. Tästä syystä joidenkin kielten, kuten saamen, kikujun ja tamilin, tihkusadetta tarkoittavat sanat puuttuvat taulukosta kokonaan: näissä kielissä tihkusateelle on useampiakin nimityksiä, mutta ne ovat kielikuvattomia.

Taulukko 16: Tihkusade

	<i>tihkusade</i>
suomi	- tihkusade / tihkuu - pisaroi - ripeksii - ripottelee

8 Tulla-verbin deiktinen keskus (*deictic centre*, esim. Verschueren 1999: 18, Yule 2000: 9) on ensimmäinen persoona.

	<i>tihkusade</i>
ersä	- <i>chova-pizeme</i> ohut-sade - <i>suv-odems / suv-tnems</i> sumu-sataa
komi	- <i>vojt-as'öm</i> pisara-V.DER pisaroi - <i>bus-itöm</i> pöly-V.DER (johdin viittaa sateeseen) pölysataa
unkari	- <i>permetez-ő eső</i> pirskottaa-PTP.PRS sade pirskottava sade - <i>szítal-ó eső</i> seuloa-PTP.PRS sade seulova sade
ranska	<i>tomber goutte à goutte</i> pudota pisara PREP pisara pudota pisara pisaralta
venäjä	<i>melkij dozhd'</i> pieni sade (<i>Melkij</i> tarkoittaa pientä. Se yhdistetään sellaisiin pieniin kappaleisiin, jota on monta, kuten helmet, pisarat tai marjat.) pienten kappaleiden sade
turkki	- <i>çise-le-mek</i> pöly-V.DER-INF (Verbi on johdettu sanasta <i>çise</i> , joka tarkoittaa pölyn kaltaisia asioita.) ~ pöly-sataa - <i>ahmak islat-an</i> tyhmä kastella-PTP.PRS tyhmän kastelija
korea	<i>isul-pi</i> kaste-sade
japani	- <i>ko-same</i> pieni-sade - <i>haru-same</i> kevät-sade
tiibet	<i>sbrang char</i> mehiläinen sade mehiläissade

	<i>tihkusade</i>
tonga	' <i>uha loi</i> sade teko-/vale-/keinotekoinen tekosade

Tihkusateen nimityksiin liittyy joissakin kielissä kysymys siitä, mitä tihkusateen pisarat ovat. Venäjän kielessä ne tulkitaan pieniksi kappaleiksi, ersässä sumuksi. Komissa ja turkissa ne kuvataan pölyksi, koreassa kasteeksi.

Toisenlainen näkökulma tihkusateeseen ilmenee sellaisissa kielissä, joissa tihkusateen nimitys mainitsee sen, mitä sade tekee. Tihkusateen nimitys voi ottaa kantaa siihen, mitä tekemällä tihkusade sataa. Suomessa tihkusade ripottelee. Samantapaisen näkemyksen tihkusateesta sisältää unkarin 'pirskottava sade'. Suomessa ja komissa sade pisaroi – kumpikin verbi on johdettu pisaraa tarkoittavasta sanasta. Ranskakin ottaa kantaa pisaroiden ilmestymiseen ilmauksessa 'putoaa pisara pisaralta'. Myös suomen *tihkua*-verbissä on kyse tietynlaisesta pisaroitumisesta: muissa yhteyksissähän *tihkua*-verbi tarkoittaa sentyyppistä pisaroitumista, kuten hien tihkumista iholle tai esimerkiksi teltan katon alkavaa vuotamista. Tällaisessa tihkumisessa jotakin nestemäistä pisaroituu kiinteän aineen läpi sen pinnalle. Unkari jatkaa tällaista tihkumisen teemaa 'seuloa'-verbillä.

Joissakin kielissä tihkusateen nimitys ottaa kantaa siihen, mitä sade aiheuttaa jokapäiväiselle arkielämälle. Turkin ilmauksen 'tyhmän kastelija' taustalla on se ajatus, että sade kastelee sen, joka ei varaudu säähän sopivilla varusteilla. Tiibetin 'mehiläissade' kuvaa tihkusateen niin vähäiseksi sateeksi, että se ei estä mehiläistä lentämästä. Edellämainittujen tihkusateeseen viittaavien ilmausten sisältämät metaforat tulkitsevat eri tavalla sen, mitä tihkusade tekee: se ripottelee, tuottaa pisaroita, seuloa, ruiskuttaa, kastelee tyhmän, mutta ei estä mehiläistä lentämästä.

Joidenkin kielten tihkusadetta tarkoittavat ilmaukset ottavat kantaa siihen, millainen sade tihkusade on. Ersässä se on 'ohut sade'. Tongassa se on 'tekosade' eli ei ihan oikea, vakavasti otettava sade. Japanissa se on 'pieni sade'. Japanin toinen tihkusateen nimitys 'kevätsade' ei kerro sitä, mitä tihkusateen pisarat ovat, eikä ota kantaa siihen, millainen tihkusade on tai mitä se tekee, vaan mainitsee tihkusateen vuodenajan.

5.6.2. Kaatosade

Kuten tihkusateen kohdalla, myös kaatosadetta tarkoittavien ilmausten taulukosta on jätetty pois ne sanat, jotka eivät sisällä havaittavaa metaforaa eivätkä metonymiaa. Joidenkin kielten, kuten komin ja ranskan, kaatosadetta tarkoittavien sanojen paljoudelle tämä taulukko ei näin ollen tee oikeutta.

Taulukko 17: Kaatosade

	<i>kaatosade</i>
suomi	- kaatosade - rankkasade - sataa kaatamalla - sataa saavista kaatamalla - sataa kuin Esterin perseestä - koiranilma
pohjoissaame	<i>arvi leaiku sade kaataa</i>
ersä	- <i>viev pizeme voimakas sade</i> - <i>pizeme valy sade valaa</i> - <i>pizemes' loster'se pizi sade meluisasti sataa</i> - <i>pizemes' lost'se moli sade kaatamalla menee</i> - <i>kiskan' usholks koiran sää</i> - <i>kiskan' pogoda koiran sää</i>
komi	- <i>zer kis'tö sade kaataa</i> - <i>vedrays' kis'tö ämpäristä sataa</i> - <i>stenön zerö seinän sataa</i>
unkari	- <i>felhő-szakadás pilvi-repeytyminen pilven repeytyminen</i> - <i>szakad-ó eső revetä-PTP.PRS sade repeävä sade</i> - <i>ember-t próbál-ó idő ihminen-AKK koetella-PTP.PRS sää</i> ihmistä koetteleva sää - <i>kutya-idő koira-sää</i>

	<i>kaatosade</i>
unkari	- <i>zuhog-ó eső</i> kohista- PTP.PRS sade kohiseva sade (<i>Zuhog</i> on onomatopoeettinen verbi, joka viittaa virtaavan veden ääneen.)
englanti	- <i>heavy rain</i> painava sade - <i>down-pour</i> alas-kaato (Tässä <i>pour</i> -sana on nollajohdos verbistä substaniiviksi) - <i>cloud-burst</i> pilvi-repeytyä (Tässä <i>burst</i> -sana on nollajohdos verbistä substaniiviksi.) pilven repeytyminen - <i>It-'s rain-ing cat-s and dog-s</i> . Se-on sataa-GER kissa-MON ja koira-MON. Sataa kissoja ja koiria. - <i>It-'s pour-ing</i> . Se-on kaataa-GER Kaataa. - <i>It-'s com-ing down in bucket-s</i> . Se-on tulla-GER alas PREP ämpäri-MON Se tulee alas ämpäreissä.
italia	- <i>rovescio</i> kumoaminen (johdos verbistä <i>rovesciare</i> 'kaataa kumoon, pudottaa maahan, kääntää ylösalaisin') - <i>tempo da cani</i> sää PREP koira koiran sää - <i>temp-accio</i> sää-PEJ (Pejoratiivinen suffiksi <i>-accio</i> ilmaisee halventamista, esim. <i>libraccio</i> on 'huono kirja') ~ mokoma sää - <i>piove a bigonce</i> sataa PREP <i>bigoncia</i> (Sanan <i>bigoncia</i> merkitys selitetään taulukkoa seuraavassa tekstissä.) sataa bigonciasta - <i>piove a catinelle</i> sataa pesuvadista - <i>piove a rovesci</i> sataa kaatamalla - <i>piove a diretto</i> sataa syöksymällä päälle - <i>piove a orci</i> sataa saviruukusta (ei kovin tunnettu ilmaus) - <i>piove a secchi</i> sataa ämpäristä - <i>piove fitto fitto</i> sataa sakeasti sakeasti
ranska	- <i>pluie diluvienne</i> sade vedenpaisumuksellinen vedenpaisumuksellinen sade - <i>il pleut à verse</i> hän.MASK sataa PREP kaataa sataa kaatamalla

	<i>kaatosade</i>
ranska	- <i>il tombe de-s hallebarde-s</i> hän.MASK putoaa PREP-MON tapparakeihäs-MON putoaa tapparakeihäitä - <i>temps du chien</i> sää PREP. koira koiranilma
venäjä	- <i>liven'</i> kaataminen (johdos 'kaataa'-verbistä <i>lit'</i>) - <i>prolivnoj dozhd'</i> kaatava sade (<i>prolivnoj</i> on johdos 'kaataa'-verbistä <i>lit'</i>) - <i>dozhd' l'jot kak iz vedra</i> sade valuu kuin PREP ämpäri-GEN sade valuu kuin ämpäristä - <i>Horoshij hozjain v takuj-u pogod-u dazhe sobak-u na ulits-u ne vypustit.</i> 'hyvä isäntä PREP tällainen-AKK sää-AKK edes koira-AKK PREP katu- PC ei päästää. Hyvä isäntä ei päästä koiraakaan ulos tällä säällä.
turkki	- <i>pek şiddet-li yağ-mak</i> kovin ankaruus-A.DER sataa-INF sataa kovin ankarasti - <i>bardak-tan boş-an-ır-lar-ın-a yağmur yağ-ıyor</i> lasi-ABL tyhjä-V.DER-PTP-MON-REFL-DAT sade sataa-PRS ~ sataa kuin tyhjentäisi lasin - <i>gök delin-di</i> 'taivas olla.reikä-TEMP ~ taivaassa on reikä
korea	- <i>phok-wu</i> vahva-sade (kiinalainen laina) - <i>cangtay-pi</i> seiväs-sade - <i>Pi-ka eok-su-kachi o-n-ta.</i> Sade-SC sata miljoonaa-luku-kuin tulla-PRS-KLT Sade tulee sadan miljoonan lailla. - <i>Holangi-ka cangkaka-n-ta.</i> tiikeri-SC mennä.naimisiin.MASK-PRS-KLT Tiikeri menee naimisiin. - <i>Yeu-ka sicipka-n-ta.</i> kettu-SC mennä.naimisiin.FEM-PRS-KLT Kettu menee naimisiin.

	<i>kaatosade</i>
japani	- <i>oo-ame iso-sade</i> - <i>do sya buri</i> multa hiekka sataminen (johdos verbistä <i>buru</i> 'sataa') mullan ja hiekan sataminen - <i>goo-u vahva-sade</i> - <i>Baketsu o hikkuri kaeshita yoona.</i> Ämpäri FT kääntää ylösalaisin kuin. Sataa kuin kääntäisi ämpäriin ylösalaisin.
tamili	- <i>peru-mazhai iso-sade</i> - <i>gana-mazhai painava-sade</i>
kikuju	- <i>thand-ana</i> pudota-RES pudota itsensä päälle - <i>mbura ndungu</i> sade lihava lihava sade - <i>mbura ya kibogoto</i> sade PREP painava painava sade
oshiwambo	- <i>Namhongo a dimbulukwa vaye.</i> Jumala on muistanut oma Jumala on muistanut omiaan. - <i>odula oja-temuna</i> sade TEMP-avautua sade on avautunut
tonga	- <i>lo-vai</i> muurahainen-vesi muurahaisvesi - <i>'uha lahi</i> sade iso iso sade - <i>lolo e 'uha</i> öljy PREP sade öljysade

Kaatosateeseen viittaavissa ilmauksissa toistuu arvio siitä, millainen kaatosade on ominaisuudeltaan. Suomessa sitä kuvataan adjektiivilla *rankka*, joka muissa yhteyksissä tarkoittaa uuvuttavaa, voimia koettelevaa. Ersässä, koreassa ja japanissa kaatosade on 'voimakas' tai 'vahva', englannissa, kikujussa ja tamilissa 'painava', italiassa 'sakea', turkissa 'äärimmäisen ankara', japanissa, tamilissa ja tongassa 'iso' ja kikujussa 'lihava'.

Osa ilmauksista kuvaa sitä, mitä kaatosade tekee. Saamessa, suomessa, komissa, englannissa, italiassa, ranskassa ja venäjässä 'sade kaataa'. Ersässä 'sade valaa'. Myös italian 'kumoaminen' ja englannin 'alaskaato' ovat versioita kaatamisen teemasta. Ersässä on kaatosadetta tarkoittava ilmaus, joka mainitsee sateen meluamisen. Myös unkarin 'kohiseva sade' kommentoi sateen ääntä: kaatosade kohisee. Komissa kaatosade muodostaa seinän. Ranskassa sade tuottaa vedenpaisumuksen. Italiassa kaatosateesta todetaan, että se sataa 'syöksymällä päälle'. Kikujussa esiintyy samantyyppinen ajatus refleksiivisessä muodossa: sade 'putoaa itsensä päälle'. Oshiwambossa voidaan sateesta käyttää samaa verbiä kuin aukeavasta kukasta ilmauksessa 'sade on avautunut'. Eri puolilla maailmaa sade voi kaataa, pitää ääntä, muodostaa seinän, pudota, syöksyä päälle tai avautua. Nämä kaikki ovat hyvin erityyppisiä aktiviteetteja, joita tuskin yhdistää muu kuin eri kielten tulkinnat kaatosateesta.

Joidenkin kielten kaatosadetta kuvaavissa ilmauksissa esiintyy metaforinen ajatus siitä, mistä sade tulee. Suomessa sade tulee saavista tai 'Esterin perseestä'. Komissa, italiassa, venäjässä ja japanissa sade tulee ämpäristä. Englannin ajatus sateesta, joka tulee alas ämpäreissä, on variantti samasta ämpäriteemasta. Turkissa sade tulee lasista. Italiassa esiintyy ilmauksia, joissa sateen lähteenä mainitaan paikalliseen kulttuuriin liittyviä astioita: *bigoncia* on puuastia viinirypäleiden kuljettamiseen, *orci* on kapeasuinen, kaksikorvainen saviruukku. Yhden italiankielisen ilmauksen mukaan sade tulee pesuvadista. Kaikissa muissa ilmauksissa sateen lähde on jonkinlainen astia, paitsi suomen ilmauksessa, jossa puhutaan Esterin ruumiinosasta. Eroja on myös siinä, kuinka sade tulee astiasta: japanissa ämpäri kaadetaan ylösalaisin, venäjässä sade valuu ämpäristä, turkissa lasi tyhjennetään tyhjäksi.

Jotkut kaatosateeseen viittaavat ilmaukset sisältävät metaforan siitä, mitä sataa. Englannissa sataa kissoja ja koiria. Ranskassa taivaalta putoaa tapparakeihäitä. Samantyyppinen ranskan tapparakeihäiden kanssa on korean 'seivässade', jonka taustalla on informanttina toimineen Shin-Eun Parkin mukaan se näköhavainto, että taivaalta putoavat pisarat näyttävät pitkiltä kuin seipäät. Toinen korean ilmaus, 'sade tulee näyttäen sadalta miljoonalta', huomioi pisaroiden valtavan määrän kovalla sateella. Japanin 'multahiekkasade' ja tongan 'öljysade' vertaavat sadevettä raskaaseen aineeseen, josta kaatosade näissä metaforissa koostuu.

Muutamassa ilmauksessa mainitaan jotakin, mitä kaatosateen yhteydessä tapahtuu.

Korealaisten ilmausten mukaan 'urostiikeri menee naimisiin' tai 'naaraskettu menee naimisiin'. Nämä ilmaukset ovat katoamassa nykykoreasta. Tongan ilmaus 'muurahaisvesi' liittyy sellaiseen tongalaiseen säänteeseen, jonka mukaan tiettyjen muurahaisten näkyminen maastossa ennustaa sadetta. Sade on nimetty niiden perusteella. (Samiuela Elonen suullinen tiedonanto.)

Joissakin kaatosateen nimityksissä ei kommentoida sadetta vaan taivasta: unkarissa ja englannissa puhutaan pilven repeytymisestä, turkiksi sanotaan, että 'taivaassa on reikä'. Nämä ilmaukset sisältävät kuvaannollisen oletuksen, jonka mukaan taivaalla on vettä, joka sataa alas, mikäli veden patoava este rikkoutuu.

Monen kielen puhuma-alueella kaatosateeseen voidaan viitata ilmauksella, joka on samalla huonon sään nimitys. Italian *tempaccio*, joka koostuu säätä tarkoittavasta sanasta ja siihen liitetystä halventavasta suffiksista, on esimerkki tästä. Ersässä, unkarissa, italiassa, ranskassa ja suomessa esiintyy ilmaus 'koiranilma'. Unkarissa puhutaan 'ihmistä koettelevasta säästä'. Venäjäksi kaatosateesta voidaan sanoa: 'Hyvä isäntä ei päästä koiraakaan ulos tällä säällä'. Sen sijaan oshiwambossa kaatosadetta ei nimitetä huonoon säähän liittyvillä ilmauksilla. Kaatosateesta voidaan sen sijaan sanoa: 'Jumala on muistanut omiaan'. Oshiwambon puhuma-alueella Namibiassa ilmasto on kuuma ja kuiva, joten sade on erittäin toivottu asia. Namibiassa kolmisenkymmentä vuotta lähetystyössä työskennelleen Lahja Lehtosen mukaan namibialaiset koululaiset laulavat, kun sataa. Huonoa säätä tarkoittavat pikemminkin sellaiset kuumuuteen viittaavat ilmaukset, kuten

omutenya w-oshi-pwataula

kuuma / keskipäivän.kuumuus GEN-CL-jyskyttävä.päänsärky

'jyskyttävän päänsärryn kuumuus'

oupyu wa meme meme

kuumuu GEN äitini äitini

'äitini-äitini kuumuus'

Meme-sanaa käytetään myös lievänä voimasanana. Kenties oikeampi suomennos viimeksi mainitulle esimerkille olisi 'voi äiti, mikä kuumuus!' Joka tapauksessa muille tämän vertailun kielille näyttää olevan tyypillistä viitata kaatosateeseen ilmauksilla, jotka

sisältävät negatiivisesti säätä arvottavan konnotaation, mutta oshiwambo tarjoaa täysin vastakkaisen esimerkin.

5.6.3. Sataa ja aurinko paistaa yhtä aikaa

Joissakin kielissä on oma nimityksensä sellaiselle säälle, jolloin sataa ja aurinko paistaa yhtä aikaa. Seuraava taulukko esittelee näitä ilmauksia.

Taulukko 18: Sadekuuro auringonpaisteen aikana

	<i>sadekuuro auringonpaisteella</i>
unkari	<i>Ver-i az ördög a feleségé-t.</i> lyödä-3SG.PRS.DEF.K DEF.ART piru puoliso-AKK Piru lyö puolisoaan.
venäjä	<i>grib-noj dozhd'</i> sieni-A.DER sade sieninen sade
korea	<i>yeu-pi</i> kettu-sade
japani	<i>kitsune no yomeiri</i> kettu GEN naimisiinmeno (johdos sanasta <i>yome</i> 'morsian') ketun naimisiinmeno
tonga	<i>'uha tea</i> sade valkoinen valkoinen sade

Yllä olevan taulukon aineisto paljastaa monia asioita kielen ja kulttuurin vuorovaikutuksesta. Venäjän ilmauksen 'sieninen sade' taustalla on ajatus, jonka mukaan sienet kasvavat hyvin silloin, jos sataa ja aurinko paistaa yhtä aikaa.

Japanin ilmauksessa 'ketun naimisiinmeno' heijastuu japanilainen tarinaperinne. Sen mukaan kettu on valehteleva eläin, joka tekee temppuja. Kun se menee naimisiin, se tekee vaikka mitä. On erikoista, jos aurinko paistaa ja sataa kuitenkin vettä: se on siis melkoinen "temppu". Siksi aurinkoisella säällä esiintyvää sadekuuroa kutsutaan kettuun liittyvällä ilmauksella. Korean 'kettusade' mukailee samaa teemaa. Myös unkarin 'piru lyö puolisoaan' selittää sääilmiön mytologisen tarinamaailman avulla.

Tongan 'valkoinen sade' kommentoi sitä, miltä aurinkoisella säällä satava

sadekuuro näyttää.

5.6.4. Pitkäaikainen sade

Joissakin kielissä esiintyy nimitys erityisen pitkälle sateelle. Pohjoissaameksi voidaan pitkäaikaista sadetta kutsua nimityksillä *oppa arvi* eli 'koko sade' tai *oppa albmi* eli 'koko taivas'. Turkiksi pitkään jatkuvasta sateesta voidaan käyttää ilmausta

bit-mek bil-me-yen yağmur

lopettaa-INF tietää-NEG-PTP.PRS sade

'sade, joka ei tiedä, milloin lopettaa'.

Keniassa kikujujen alueella sateet tulevat säännöllisinä sadekausina. Näille on omat nimityksensä. Iso sadekausi on nimeltään *mbura ya njahĩ* eli 'lablab-papujen sade', pieni sadekausi on *mbura ya mwere* eli 'hirssin sade'. Nimitysten aiheina ovat viljelyskasvit, joiden kasvukausille sateet ajoittuvat. Oshiwambon nimitys pitkään jatkuvalle sateelle on *omudimbi*. Se on johdos verbistä *dimbi*, jonka merkitys on 'lakata tekemästä'. Pitkän sateen alkaessa peltotyöt keskeytetään Namibiassa ambojen alueella.

5.6.5. Mitä taivaalta sataa?

Seuraavaksi luon katsauksen siihen, millaisilla nimityksillä eri kielissä viitataan sadepisaroihin, lumihiutaleisiin ja rakeisiin.

5.6.5.1. Sadepisarat

Seuraavassa taulukossa ei ole sellaisten kielten sadepisaraan viittaavia sanoja, joissa sateen pisaraa sanotaan kielikuvattomasti vain 'pisaraksi', kuten suomessa. Niissä kielissä, joissa sadepisaroihin viitataan jollakin metaforan tai metonymian sisältävällä sanalla, näkökulma pisaran olemukseen vaihtelee.

Taulukko 19: Sadepisara

	<i>sadepisarat</i>
pohjoissaame	<i>arve-čalbmi</i> sade-silmä
ersä	<i>ved'-baige</i> vesi-kupla
unkari	<i>eső-szem</i> sade-silmä
englanti	<i>rain drop</i> sadetippa (<i>drop</i> 'tippa' on nollajohdos verbistä <i>drop</i> 'tippua')
tonga	- <i>tuluta 'uha</i> tippuminen sade sateen tippuminen - <i>mata'i 'uha</i> silmä sade sateen silmä

Saamessa, unkarissa ja tongassa pisaraa verrataan silmään. Huomiota on siis kiinnitetty pisaran pyöreään muotoon. Ersän vesikupla mainitsee pisaran aineen, veden, ja vertaa pisaran muotoa elinympäristöstä tuttuun asiaan, kuplaan. Englannissa ja tongassa esiintyvä tippumisen metonymia huomioi pisaran liikkeen alaspäin.

5.6.5.2. Lumihiutaleet

Lumihutaleiden nimityksissä on kielikuvien variaatiota kielten välillä, kuten seuraavasta taulukosta näkyy.

Taulukko 20: Lumihutale

	<i>lumihutaleet</i>
suomi	lumihutale
pohjoissaame	<i>muohta-čalbmi</i> lumi-silmä
ersä	<i>lov-on' petnjaks</i> lumi-GEN pisara lumenpisara
komi	<i>lym-chir</i> lumi-murunen
unkari	<i>hó-pehely</i> lumi-untuva
englanti	<i>snow flake</i> lumi hutale
ranska	<i>flocon de neige</i> hutale PREP lumi lumen hutale
venäjä	<i>hlop'ja sneg-a</i> hutale lumi-GEN lumen hutale

	<i>lumihiihtaleet</i>
turkki	- <i>kar tane-si</i> lumi kappale-SG3 lumen kappale - suurten lumihiihtaleiden lumisateesta voidaan sanoa: <i>bulgur-u yağ-ıyör</i> bulgur-AKK sataa-PRS sataa bulguria (Ajatuksena on, että lumihiihtaleet ovat suuria kuin bulgurhiihtaleet.)
korea	<i>nwun-songi</i> lumi-kaunis.muoto kauniinmuotoinen lumi
japani	<i>se-ppen</i> lumi-terälehti
tiibet	<i>vdab ma</i> (Tällä sanalla viitataan ohutta materiaalia oleviin pieniin kappaleisiin, esimerkiksi paperinpaloihin. Myös kukan lehtien nimitys on <i>vdab ma</i> .)

Suomessa, englannissa ja venäjässä lumihiihtalettä sanotaan 'hiihtaleeksi': sen litteä, kevytrakenteinen muoto mainitaan. Myös korean ilmaus 'kauniinmuotoinen lumi' kiinnittää huomion lumihiihtaleen muotoon. Turkin 'lumen kappale' kiinnittää huomion siihen, että lumi on massaa, jonka erillisiä kappaleita lumihiihtaleet ovat.

Ersänkielisessä lumihiihtaleen nimityksessä kiinnitetään huomiota sen aineeseen: 'lumipisara' vertaa lumihiihtalettä sadepisaraan, lumihan on vettä. Komissa lumen materiaaliin esitetään toisenlainen näkökulma: 'murunen' on jotakin kiinteää. Näissä kielissä esiintyy kaksi erilaista näkökulmaa lumihiihtaleen muodostavaan aineeseen.

Osa kielistä vertaa lumihiihtalettä johonkin elinympäristöstä tuttuun asiaan. Saame nimittää lumihiihtalettä silmäksi. Unkari nimittää samaa referenttiä untuvaksi. Japanin lumihiihtaleen nimitys vertaa sitä kukan terälehteen. Turkissa voidaan isoja lumihiihtaleitä nimittää turkkilaisten ruoanvalmistuksessa käyttämäksi, hiihtaleemaiseksi bulguriksi.

5.6.5.3. Rakeet

Raesateeseen ja rakeisiin viittaavissa nimityksissä on metaforien ja metonymioiden variaatiota, kuten seuraava taulukko paljastaa. Taulukosta on jätetty pois niiden kielten raetta tarkoittavat ilmaukset, joissa rakeisiin viitataan kielikuvattomalla sanalla, kuten

suomessa.

Taulukko 21: Raesade

	<i>raesade</i>
komi	<i>jia zer</i> jäinen sade
unkari	<i>jég esik</i> jää sataa
italia	rae: <i>chicco di grandine</i> papu PREP rae rakeen papu
kikuju	<i>mbura mbebe</i> sataa maissi sataa maissia
tonga	<i>'uha-maka</i> sade-kivi kivisade

Jokainen taulukon kieli esittää metaforisen tai metonymisen tulkinnan siitä, mitä ainetta rakeet ovat. Komissa ja unkarissa rakeiden todetaan olevan jäätä. Italiassa rakeita voidaan verrata papuihin. Tongan kielessä on raesadetta tarkoittava sana, joka vertaa rakeita kiviin, vaikka raesade on Tongalla erittäin harvinainen luonnonilmiö. Jopa Keniassa puhutussa kikujussa on raesateelle nimitys, joka vertaa rakeita maissiin.

5.6.6. Sade alkaa

Seuraava taulukko esittelee sateen alkamiseen liittyvien ilmausten sisältämiä metaforia. Tässäkin taulukossa on referentin suhteen pientä epätarkkuutta: pohjoissaamen ilmaus tarkoittaa hetkeä juuri ennen sadetta, bantukielten ilmaukset viittaavat hetkeen, jolloin pisaroita jo tippuu.

Taulukko 22: Sade alkaa.

	<i>Alkaa sataa.</i>
pohjoissaame	<i>arvestuvvat</i> tekisi mieli alkaa sataa (Tämän ilmauksen tarkempi analyysi on taulukon alla olevassa kappaleessa.)

	<i>Alkaa sataa.</i>
unkari	<i>eső kerekedik</i> sade pyöristyy (<i>Kerekedik</i> -verbi on johdettu pyöreää tarkoittavasta sanasta <i>kerek.</i>)
kikuju	- <i>mūratho wa mbura</i> ampuminen GEN sade sateen ampuminen - <i>mūringo wa mbura</i> lyöminen GEN sade sateen lyöminen
oshiwambo	<i>temuna</i> puhjeta.kukoistukseen

Pohjoissaameksi voidaan ilmaista arvelua siitä, että pian alkaa sataa, verbillä *arvestuvvat*, jonka voisi kääntää sanoilla 'tekisi mieli alkaa sataa'. Verbi on johdettu sadetta tarkoittavasta *arvi*-sanasta *-stuvvat*-johtimella, joka ilmaisee halua alkaa tehdä jotakin. Samalla tavalla voidaan arvella, että pian sataa lunta, käyttämällä verbiä *muohtastuvvat* eli 'tekisi mieli alkaa sataa lunta'. Tämä verbi on johdettu lunta tarkoittavasta *muohta*-sanasta samalla *-stuvvat*-johtimella. Pohjoissaamessa on myös metaforan sisältävä ilmaus sille, kun sade kovenee. Verbi *almmáskit*, joka tarkoittaa sateen kovenemistä, on johdettu taivasta ja säästä tarkoittavasta *albmi*-sanasta johtimella, joka ilmaisee jonkinlaista voimistumista. Kirjaimellinen kääntäminen suomeksi yhdellä sanalla on tässä tapauksessa mahdotonta, mutta käänös voisi olla jotakin tällaista: '(sää)-muuttuu-enemmän-sääksi'.

Unkariksi voidaan sateen alkamisesta käyttää idiomia *eső kerekedik*, 'sade pyöristyy'. Éva Gerevich-Kopteffin tulkinnan mukaan ilmaus liittyy pilvien pyöristymiseen eli pilvien syntymiseen, joka tietää sadetta.

Tätä työtä varten tutkittujen bantukielten sateen alkamista tarkoittavissa ilmauksissa esiintyy metaforia. Kikujussa on kaksi ilmausta, jotka kuvaavat sateen alkamista verbeillä, jotka muissa yhteyksissä viittaavat jonkinlaiseen väkivaltaan: 'ampuminen' ja 'lyöminen'. Oshiwambossa sateen alkamisesta käytetään samaa verbiä *temuna* kuin kukan avautumisesta. Näillä käsitteillä on yhteys myös kielenulkoisessa todellisuudessa oshiwambon puhuma-alueella: sadekausi saa aikaan dramaattisen muutoksen luonnossa, kun kuivunut ruoho puhkeaa kukoistukseen.

Sateen alkamiseen viittaavien ilmausten sisältämät metaforat juontuvat eri lähdedomeeneista. Pohjoissaamessa säästä elollistetaan, kikujussa sateeseen liitetään

inhimillisen väkivallan piirteitä. Unkarissa sade yhdistetään loogisesti pilviin, joiden olemassaolo on sateen edellytys, oshiwambossa sade yhdistetään sen seuraukseen eli kukkien puhkeamiseen.

5.6.7. Sade tuulisella säällä

Seuraava taulukko esittelee ilmauksia, joilla viitataan sateeseen, joka tuulisella säällä osuu kasvoihin aiheuttaen fyysisen tuntemuksen.

Taulukko 23: Sade piiskaa.

	<i>Alkaa piiskaa.</i>
suomi	sade piiskaa
pohjoissaame	<i>arvi časká</i> sade piiskaa
italia	<i>pioggia batt-ente</i> sade hakata-PTP.PRS hakkaava sade
turkki	- <i>iğne gibi bat-ıyor</i> neula kuin pistää-PRS pistää kuin neula - <i>kamçı gibi çarp-ıyor</i> ruoska kuin lyö-PRS lyö kuin ruoska
kikuju	- <i>tathĩkania</i> tapella - <i>tathĩkanĩria</i> lyödä toisia
oshiwambo	<i>odula oi na omupe-paulila</i> sade CL olla myrskytuuli-läpsiä ~ myrskytuulella läpsivä sade

Kaikissa tässä esiintyvissä ilmauksissa kasvoihin tuulisella säällä kuvataan verbeillä, jotka muissa yhteyksissä viittaavat väkivaltaiseen, inhimilliseen toimintaan. Suomessa ja pohjoissaamessa kyseisenlaista sadetta kuvataan piiskaavaksi. Pohjoissaameksi voidaan myös sanoa *muohta časká* eli 'lumi piiskaa'. Italian ilmauksen mukaan sade hakkaa. Turkiksi voidaan vastaavassa yhteydessä käyttää ilmauksia 'pistää kuin neula' ja 'lyö kuin ruoska'. Oshiwamboksi piiskaavaa sadetta voidaan kutsua nimityksellä 'myrskytuulella läpsivä sade'. Kikujussa vastaavanlaisen sateen sanotaan tappelevan tai lyövän toisia.

Kaikissa tässä vertailluissa ilmauksissa siis piiskaava sade tekee jonkinlaista väkivaltaa, mutta väkivallan yksityiskohtaiset keinot vaihtelevat kielittäin.

5.6.8. Sateenkaari

Seuraavassa taulukossa vertaillaan sateenkaaren nimityksiä, joissa on luonnollisestikin metaforien ja metonymioiden eroja.

Taulukko 24: Sateenkaari

	<i>sateenkaari</i>
suomi	sateenkaari
pohjoissaame	<i>arve-dávki</i> sade-jousi
inarinsaame	<i>äijih-távki</i> ukko-jousi ukonjousi
ersä	- <i>pizeme chir'ke</i> sade-kaari - <i>pyr'gine chir'ke</i> ukkos-kaari
komi	<i>öshkamöshka</i>
unkari	<i>szivárvány</i> (johdos verbistä <i>szív</i> , 'imeä')
englanti	<i>rain-bow</i> sade-kaari / sade-jousi
italia	<i>arco-baleno</i> kaari-salama
ranska	<i>arc-en-ciel</i> kaari-PREP-taivas kaari taivaalla
venäjä	<i>raduga</i>
turkki	- <i>gök-kuşağ-ı</i> taivas-vyö-SG3 taivaanvyö - <i>yağmur-kuşağ-ı</i> sade-vyö-SG3 sateenvyö - <i>ebem-kuşağ-ı</i> kättilö-vyö-SG3 kättilönvyö - <i>ebe-kuşağ-ı</i> kättilö-vyö-SG3 kättilönvyö - <i>alkım</i>
japani	- <i>niji</i> - <i>niji-basi</i> niji-silta - <i>ten-kyuu</i> taivas-jousi taivaan jousi
tiibet	<i>ca</i>

	<i>sateenkaari</i>
tamili	- <i>vaana-vil</i> taivas-jousi taivaan jousi - <i>inthira-vil</i> Indra-jousi Indran jousi - <i>inthira-thanasu</i> Indra-jousi Indran jousi
kikuju	<i>mükünga-mbura</i> ankerias-sade sadeankerias
oshiwambo	<i>outa u-odula</i> jousi GEN-sade sateen jousi
tonga	<i>'u-mata</i> MON-kasvot monet kasvot

Suomessa, ersässä ja ranskassa sateenkaarta nimitetään vain kaareksi. Suomi ja ersä mainitsevat säätilan, johon kaari liittyy, ranska mainitsee kaaren sijainnin.

Vertailun saamelaiskielet, englanti, japani, tamili ja oshiwambo nimittävät sateenkaarta jouseksi. Näillä kielillä ei ole geneettistä enempää kuin alueellistakaan yhteyttä toisiinsa, mistä voi päätellä jousen merkityksen olleen inhimilliselle kulttuurille huomattava kaikkialla maailmassa. Eroja kielten välillä on siinä, kenelle jousi kuuluu. Inarinsaamassa se kuuluu ukolle, tamilissa Indralle, joka on tamilien uskonnollisessa mytologiassa taivaallisten olentojen herra. Näissä kielissä metaforan lähdedomeenina on uskomusmaailma. Muissa jousiteemaa hyödyntävissä kielissä mainitaan kaariteemaa hyödyntävien kielten lailla joko jousen sijainti eli taivas, tai ilmiöön liittyvä säätila eli sade. Kaikki sateenkaaren kaarevuuteen huomiota kiinnittävät metaforiset ilmaukset eivät vertaa sateenkaarta jouseen. Japanissa sateenkaarta voidaan nimittää sillaksi.

Edellämainitut sateenkaaren nimitykset perustuvat siihen, että sateenkaaren muotoa on verrattu johonkin muuhun kaarevaan muotoon, tai ylipäänsä todettu sateenkaaren olevan jonkinlainen kaari. Turkki poikkeaa tästä vertaamalla sateenkaarta vyöhön, joka ei itsessään ole kaareva, vaan mukautuu muodoltaan alustaansa. Turkin ilmauksissa mainitaan jälleen taivas ja sade, mutta kolmas turkin ilmaus, 'kätälönvyö', yhdistää sateenkaaren omalaatuisella tavalla kätälöön (vrt. luku 4.4).

Inarinsaamen ja tamilin lisäksi unkarissa sateenkaarta tarkoittavan sanan taustalla on mytologia. Sateenkaarta tarkoittava *szivárvány* on johdos imemiseen viittaavasta verbistä

szív. Tämä metafora johtuu sellaisesta muinaisaikojen unkarilaisten uskomuksesta, jonka mukaan mytologinen eläin, taivaanvuohi, juo nestettä sateenkaarta pitkin (Magdolna Kovácsin tiedonanto sähköpostitse). Nykyunkarilainen ei tätä asiaa kuitenkaan tiedä pelkästään *szivárvány*-sanan perusteella, vaan se on etymologista tutkimustietoa. Unkarin kieltä taitava voi korkeintaan havaita jonkinlaisen kielellisen yhteyden imemisen ja sateenkaaren välillä.

Italian ilmaus 'kaarisalama' mainitsee sateenkaaren kaarevan muodon, mutta vertaa sitä salamaan. Vertauksen syynä lienee sateenkaaren ja salaman yhteinen piirre: erikoinen valoilmio taivaalla. Kikujun 'sadeankerias' mainitsee sateenkaaren näkymisen vaatiman sateisen säätilan, ja liittyy siihen liukkaan kalan. Tongassa sateenkaaren nimitys on 'monet kasvot'. Kahta viimeksimainittua kielikuvaa informantit eivät pystyneet selittämään millään tavalla. Metafora on olemassa, mutta siihen liittyvä oivallus eli sen syy on ainakin joidenkin puhujien kohdalla kadonnut.

5.7. Ukkoseen liittyviä sanoja

Seuraavaksi esittelen ilmauksia, joiden referentteinä ovat ukonilma, ukkosen jyrinä ja salammat. Näihin sisältyy kielikuvia, jotka poikkeavat toisistaan ja tarkastelevat referenttiään eri näkökulmista. Tämän luvun 5.7. taulukoissa olen tilan säästämiseksi jättänyt säännönmukaisesti pois sellaiset sanat, joihin ei sisälly kielikuvaa – ei metonymiaa eikä metaforaa. Esimerkiksi suomessa on tietenkin nimitys salamalle: *salama*. Koska tämä sana ei sisällä metaforaa, salamaa tarkoittavien sanojen taulukossa suomen kohdalla on tyhjä ruutu: suomen sana *salama* ei ole tämän tutkimuksen analysoitavissa.

5.7.1. Ukkosen äänen ja ukonilman nimityksiä

Seuraava taulukko vertailee sitä, minkälaisilla nimityksillä kutsutaan ukkosta ja ukon jyrinää. Ensimmäinen sarake esittelee säätilan nimityksiä, toinen ukkosen äänen nimityksiä. Tässä yhteydessä suomen käyttö semanttisena metakielenä uhkaa vääristää käsitystä muiden kielten metaforista. Missään muussa tämän vertailun kielessä kuin suomessa ja inarinsaamassa ei puhuta ukosta eli vanhasta miehestä kyseisen säätilan yhteydessä. Olen pyrkinyt ratkaisemaan ongelmaa sillä, että niissä ilmauksissa, joissa esiintyy ukkosta

tarhoittava kielikuvaton sana ja lisäksi jokin kielikuva, vain kyseinen kielikuva on lihavoitu, kun taas ukkosta tarhoittava kielikuvaton sana jätetty lihavoimatta. Se on kuitenkin käännetty sanalla 'ukkonen'. Taulukosta puuttuu kokonaan sellaiset nimitykset, joissa ei ole äidinkielen informantin havaittavissa olevaa metaforaa eikä metonymiaa.

Taulukko 25: Ukkosen ääni ja ukonilma

	<i>Ukonilma</i>	<i>Ukonjyrinä</i>
suomi	- ukonilma - ukkonen	- ukon jyrinä
pohjoissaame		<i>čeargut karjua</i>
inarinsaame	<i>äijih-šonjâ ukonsää</i>	
ersä		- <i>ts'aradems läimäyttää</i> - <i>pur'ginen' sejerema ukkosen huuto</i>
unkari	<i>ég-i-háború</i> taivas-A.DER-sota taivaan sota	<i>menny-dörgés taivas-jyrinä</i>
englanti	<i>thunder-storm</i> jyrinä-myrsky	
ranska	<i>orage</i>	<i>coup de tonnerre</i> lyönti PREP jyrinä jyrinän lyönti
turkki	<i>gök gürl-me-si</i> taivas karjua-INF-SG3 taivaan karjunta	<i>gök gürl-me-si</i> taivas karjua-INF-SG3 taivaan karjunta
japani	- <i>kami-nari</i> jumala-sointi (<i>nari</i> on johdos verbistä <i>naru</i> 'soida') jumalan sointi - <i>rai-u</i> ukkonen- sade	<i>rai-mei</i> ukkonen- maine
japani	- <i>ten-rai</i> taivas-ukkonen	

	<i>Ukonilma</i>	<i>Ukonjyrinä</i>
tiibet		<i>vbrug sgra</i> lohikäärme ääni lohikäärmeen ääni
tamili	<i>muzhakkam-um-puyal-um</i> jyrinä-KOLL-myrsky-KOLL jyrinä ja myrsky	<i>idi-muzhakkam</i> jyrinä-jyrinä jjyly jyrinä
kikuju		idiomi: <i>Ngai nĩ kwĩ-nogora are-nogora</i> Jumala FOC PREF-venytellä.itseään EMF-venytellä.itseään Jumala venyttelee (jäseniään)
tonga	- <i>mana sisu</i> - <i>mana mana</i>	- <i>'u'ulu e mana</i> jyrinä PREP mana manan jyrinä - <i>pa e mana</i> räjähdys PREP mana manan räjähdys

5.7.1.1. Ukonilma

Englannissa ja tamilissa ukonilman nimityksissä metonymian lähteenä on sään muutos ja ääni: myrsky ja jyrinä. Monissa muissa kielissä kyseiseen säähän liitetään metaforia inhimillisestä elämästä tai uskomusmaailmasta. Unkarissa ukkosen metafora on etsitty ihmisten tapakulttuurin dramaattisimmista piirteistä: ukkonen on rinnastettu sotaan. Turkissa ukonilmaa kutsutaan samalla nimityksellä kuin ukkosen ääntä. Tämä nimitys inhimillistää taivaan: ukkosella taivas karjuu. Tongassa ukkosen nimitys liittyy ukkosen johonkin elolliseen ja kokevaan, inhimilliseen: sana *mana* vastaa merkitykseltään suomen sanaa *sisu*.

Ukonilman nimityksissä esiintyy jumalolentojen nimiä suomessa, inarinsaamassa ja japanissa. Suomen sana *ukko*, joka esiintyy ukonilman nimityksessä, on alunperin tässä

viitannut muinaiseen ukko ylijumalaan, mutta nykysuomessa sana on muuttumassa yhä selvemmin 'vanhan miehen sääksi'. (Sivusin tätä kehitystä kohdassa 4.4.) Inarinsaamen sanan *äijihšonjâ* polysemia on vastaavanlainen. Inarinsaamessa esiintyy myös ukonilmaan liittyviä idiomeja, jotka ovat vaarassa kadota inarinsaamen myötä:

Äijih moonâi vuánâmis kuásán.

'Ukko meni anoppinsa luokse kylään.'

Ilmauksen merkitys: ukonilma meni pohjoiseen päin.

Vyene lii čăcikuoššiin tiškâlâm.

'Anoppi on viskimellä vettä viskannut.'

Ilmauksen merkitys: ukkosen jälkeen tulee pitkä sade.

Näistä idiomeista heijastuu selvästi ukkosen elollistaminen, joka näkyy myös itse nimityksessä 'ukonsää'. Tällaisten idiomien muodostuminen olisi mahdotonta kielessä, jossa ukkosen nimityksen sisältämä metafora tai metonymia on toisentyyppinen.

5.7.1.2. Ukkosen ääni

Kielet esittävät erilaisia näkökulmia siitä, mikä aiheuttaa ukkosen äänen. Suomen versio on 'ukon jyrinä', unkarin versio on 'taivaan jyrinä', tongan versio on 'sisun jyrinä'. Tiibetissä ääntä pitää lohikäärme. Tamili ei mainitse jyrinän lähdettä vaan sen laadun metonymian 'jyly jyrinä' myötä. Saame, ersä ja turkki vertaavat metaforan keinoin ukonjyrinää jonkinlaiseen huutoon tai karjuntaan. Ersässä ja ranskassa ukkosen ääntä verrataan lyöntiin. Tongassa ääntä verrataan räjähdykseen. Kikujunkielinen idiomi selittää ukkosen äänen Jumalan venyttelynä. Japanin sana 'ukkosen maine' poikkeaa näistä: se ei esitä näkemystä siitä, kuka tai mikä äänen aiheuttaa, eikä myöskään kommentoi sen laatua vertaamalla sitä muuhun ääneen. Japani rinnastaa ukkosen äänen maineeseen: kumpikin kiirii kauas.

5.7.2. Salamointi

Ensimmäisessä sarakkeessa olevat sanat viittaavat salamaan itseensä visuaalisena havaintona, toisen sarakkeen sanat viittaavat salamoinnin tapahtumaan.

Taulukko 26: Salama

	<i>Salama</i>	<i>Salamoida / salamanisku</i>
suomi		- salama iski - salama välähti
ersä	<i>jon-dol</i> hyvä tuli	- <i>jon-dol ver'gedi</i> hyvä-tuli sytyttää sytyttää hyvä tuli - <i>jon-dolo-n' kiks</i> hyvä-tuli-GEN viiva hyväntulen viiva - <i>jondolon' vachkod'ks</i> hyväntulen lyönti
komi	<i>chard-bi</i> salama- tuli	<i>chard-bi</i> salama- tuli
unkari	<i>menny-kő</i> taivas-kivi taivaankivi (vanhahtava)	- <i>menny-kő-csap-ás</i> taivas-kivi-iskeä-S.DER taivaankivenisku - <i>villám-fény</i> salama- valo
englanti	<i>lightning</i> (johdos sanasta valo)	- <i>bolt of lightning</i> nuoli PREP salama salaman nuoli - <i>stroke of lightning</i> lyönti PREP salama salaman lyönti

	<i>Salama</i>	<i>Salamoida / salamanisku</i>
ranska		- <i>la foudre tombe</i> DEF.ART salama putoaa salama putoaa - <i>des éclair-s sillonn-ent de ciel</i> DEF.ART salama-MON halkoa- MON.3.PRS PREP taivas salamat halkovat taivasta - <i>coup de foudre</i> lyönti PREP salama salaman lyönti
venäjä		- <i>sverkat' välähtää</i> - <i>molnija udarjaet</i> salama lyö
turkki	<i>yıldırım</i> kipinöinti	- <i>şimşek çak-ıyor</i> salama välähtää-PRS salama välähtää - <i>gök yarıl-dı</i> taivas haljeta-TEMP taivas halkesi - <i>yıldırım yarıl-dı</i> salama haljeta-TEMP salama halkesi
korea	- <i>penkay-ka-pul</i> salama (tässä kontekstissa sanalla on salaman merkitys, mutta se ei esiinny yksin)-SC-tuli salaman tuli	<i>penkay-ka chi-n-ta</i> salama-SC lyö-PRS-KLT salama lyö

	<i>Salama</i>	<i>Salamoida / salamanisku</i>
korea	- <i>pye-lak</i> salama putoaminen salaman putoaminen (toinen merkitys: rangaistus taivaalta) - <i>sem kwang</i> välähdys valo valon välähdys	
japani	- <i>ina-bikari</i> riisikasvi-valo (<i>bikari</i> on johdos verbistä <i>hikaru</i> 'loistaa') riisin valo - <i>ina-zuma</i> riisikasvi-vaimo riisin vaimo	- <i>inabikari-ga-suru</i> salama-FT-tehdä tekee salamaa - <i>pika-pika-to-hikaru</i> välähdys-välähdys-FT-loistaa valon välähdykset - <i>kaminari ga ochiru</i> ukkonen-FT putoaa
tiibet	<i>glog-dmar</i> valo-punainen punainen valo	<i>thog törmätä</i>
tamili	- <i>minnal loiste</i> - <i>min sähköinen</i> (Ylläolevat sanat ovat johdoksia verbistä <i>minnu</i> 'loistaa'.) - <i>oli valo</i> Maahan osuva salama: - <i>idi-yeeru jyrinä-leijona</i>	- <i>idi-yeeru jyrinä-leijona</i> - <i>idi jyrinä</i> - <i>vachchir-aayutham vahva-jousi</i> (vanhennut)
kikuju		<i>Ngai aratema njira yake</i> Jumala leikata/tehdä tie hänen Jumala lakaisee tietään
oshiwambo	<i>omundilo wee-ngwengu</i> tuli PREF-hulluus hulluuden tuli	<i>vadima säkenöidä</i>

5.7.2.1. Salaman nimityksiä

Englannissa, koreassa, japanissa, tamilissa ja tiibetissä salaman nimitys liittyy valoon. Nimityksissä on sävyeroja. Koreassa valo välähtää, tamilissa puhutaan loisteesta. Tiibetissä valon väri on punainen. Valoon on kiinnitetty huomiota myös ersässä, komissa, koreassa ja oshiwambossa: nämä kielet nimittävät salamaa tuleksi. Ersän ja oshiwambon nimitysten näkökulmat poikkeavat toisistaan kuitenkin ratkaisevasti: ersässä salama on 'hyvä tuli', oshiwambossa 'hulluuden tuli'. Jos Whorfin ja Sapirin hypoteesi pitää paikkansa, voiko tällaiset kielelliset erot olla vaikuttamatta ersän ja oshiwambon puhujien suhtautumiseen salamointiin? Ersän erikoinen kielikuva 'hyvä tuli' selittyy etymologialla samaan tapaan kuin suomen 'ukonilma': sana on alun perin ollut 'jumalan tuli' (Itkonen et al. 1992: 247). Tuleen liittyy myös turkin salamaa tarkoittava sana 'kipinöinti'. Salaman nimityksissä huomion kiinnittäminen valoon ei ole kuitenkaan välttämätöntä. Korean 'salaman putoaminen' ja unkarin puhekielessä vanhennut 'taivaankivi' eivät kiinnitä huomiota salaman valoon vaan salamalle tyypilliseen, alaspäin suuntautuvaan liikkeeseen.

Tamilin sana 'sähköinen' vastaa tieteellisiä tosiasioita ukkosen luonteesta. Monessa kielessä salamaa tarkoittavat sanat heijastavat vanhoja, paikallisia uskomuksia. Japanin ilmaukset 'riisin valo' ja 'riisin vaimo' liittyvät uskomukseen, jonka mukaan salammat saavat riisin kasvamaan paremmin. Ukonilmoja esiintyy Japanissa usein riisin kasvuaikana. (Kindaichi 1978.) Unkarin 'taivaankivi' heijastaa mielikuvitusmaailmaa: salamaan liitetään ajatus kivistä. Tamilin 'jyrinäleijona' liittyy vastaavasti salamaan ajatuksen leijonasta.

5.7.2.2. Salamanisku

Tässä vertailluissa kielissä toistuu kaksi teemaa: salama lyö tai iskee, tai salama välähtää. Välähtämisen mainitseminen nostaa visuaalisen havainnon salamaniskun nimityksen näkökulmaksi. Lyönti tai isku vertaa salamoinnin tapahtumaa inhimillisestä elämästä tuttuun väkivaltaan.

Ersän ilmaus 'sytyttää hyvän tulen' kiinnittää huomion salaman valaisevuuteen, ja lisäksi kommentoi valoa vertaamalla sitä tulen sytyttämiseen. Ajatus sytyttämisestä on luontevaa jatkoa salaman nimitykselle 'hyvä tuli', joka vertaa siis salamaa tuleen. Ersän 'hyvän tulen viiva' kommentoi salaman visuaalista ilmiä, mutta ei valoa, vaan muotoa.

Joissakin kielissä huomiota kiinnitetään salaman valon sijasta salaman liikkeeseen. Ranskaksi voidaan todeta, että 'salama putoaa'. Toisen ranskan ilmauksen mukaan 'salamat halkovat taivasta'. Myös turkissa 'salama halkeaa', tai salaman myötä 'taivas halkeaa'. Tiibetissä salama törmää. Vaikka kaikissa näissä kolmessa kielessä huomio kiinnittyy salaman liikkeeseen, liike on tulkittu eri tavalla. Metaforan lähdedomeenit poikkeavat toisistaan melkoisesti.

Jotkut kielet kommentoivat sitä, mikä taivaalta tippuu maahan. Englannissa salamaa kutsutaan nuoleksi, vanhassa tamilissa salamaniskua on kutsuttu vahvaksi jouseksi.

Kikuju poikkeaa muista tämän vertailun kielistä. Salaman valoon tai liikkeeseen ei kiinnitetä salaman nimityksessä huomiota, eikä salaman olemusta verrata mihinkään. Salamoinnin syy selitetään mytologian avulla. Idiomi 'Jumala lakaisee tietään' ilmaisee uskomuksen, jonka mukaan Jumala lakaisee tietään edellään kulkiessaan pyhästä paikasta toiseen, mikä näkyy maan päällä salamointina.

6. Mitä taulukot paljastavat taivaaseen liittyvien kielikuvien taustoista?

Seuraavaksi esitän yhteenvedon säännönmukaisuuksista, joita tutkimusaineistossa esiintyy. Ensin käsittelen lähdedomeeneissa esiintyvät säännönmukaisuudet, sitten luon katsauksen siihen, millä perusteilla lähde- ja kohdedomeeneja verrataan toisiinsa. Kuten kohdassa 2.2.2. totesin, metaforan semanttinen kaava on

X on kuin Y , suhteessa Z .

Kohdassa 6.1. käsittelen sitä, mitkä ovat kaavan muuttujia Y eli lähdedomeeni silloin, kun X eli kohdedomeeni on jokin taivaaseen liittyvä asia. Kohdassa 6.2. käsittelen sitä, mikä on kaavan muuttuja Z tässä kontekstissa eli se ominaisuus, jonka perusteella lähde- ja kohdedomeenia verrataan keskenään.

6.1. Mitä taulukoissa esitetty materiaali kertoo kielikuvien lähdedomeeneista?

Lähdedomeeneina niille metaforille ja metonymioille, joiden kohdedomeeninä on taivas tai jokin taivaan elementti, ovat seuraavat asiat:

1. Ruumiillinen olento (ihminen, elolliset olennot, ruumiinosat)
2. Mytologia (uskomukset, tarinat)
3. Tapakulttuuri (esinekulttuuri, arkielämän toimet)
4. Luonnonympäristö
5. Nimettävästä kohteesta aiheutuva seuraus kieliyhteisön näkökulmasta.

Tässä aineistossa tätä nimeämisperustetta edustaa esimerkiksi ajan mittaukseen liittyvät kuun nimitykset. Kuu ja aurinko ovat vanhimpia ja laajimmalle levinneitä ajan mittareita (Vilkuna 1995: 373), ja kellottomissa kulttuureissa ne ovat tässä käytössä edelleen.

6. Mielikuvaskaemat⁹

Seuraavassa taulukossa jaottelen karkeasti edellisissä taulukoissa esittelemiä ilmausten sisältämät kielikuvat yllämainittuihin luokkiin. Luokat ovat monesti päällekkäisiä, joten tämä kategorisointi on vain yksi mahdollinen tulkinta. Saman teeman ilmeisiä variaatioita on jätetty pois yhden esimerkin jäädessä edustamaan kaikkia.

Taulukko 27: Esiintyneiden kielikuvien jaottelu lähdedomeeneittain

<i>lähdedomeeni</i>	<i>esimerkkejä lähdedomeenin esiintymisestä</i>
1. Olento 1a. Ruumiinosat	taivaannapa, taivaan kasvot, taivaan otsan keskikohta, talvenselkä, yhdeksän niveltä, kuunsilmä, kuu jolla on pieni sarvi, kuollut kuu, pyrstötähti, häntätähti, hiustukkoinen, pyrstökala, ei ole edes pikkulinnun pään kokoista pilveä, untuvapilvi, pääpilvet, höyhenpilvet, sataa kuin Esterin perseestä, lihava sade, sadesilmä, lumisilmä, lumiuntuva, monet kasvot, karvattomaksi ajeltu taivas

⁹ Tarkoitan käsitettä *image schema* (esim. Saeed 2002: 308).

<i>lähdedomeeni</i>	<i>esimerkkejä lähdedomeenin esiintymisestä</i>
1b. Ruumiillisen olennon fyysinen toiminta	auringon syntymä, auringon istuminen, aurinko nousee seisomaan, auringon maatameno, aurinko levähtää, aurinko piiloutuu, aurinko menehtyy, aurinko on hukumassa, auringon hyppy, auringon putoaminen, nuori kuu, kuu kasvaa, syntyvä kuu, kun kuu seisoo, kuun syöminen, kuun kuolema, tähden ripulinruikkaus, sataa syöksymällä päälle, pudota itsensä päälle
1c. Ihminen, älyllinen toiminta	kuu-ukko, muskelimiespilvi, tekisi mieli alkaa satamaan, sataa kovin ankarasti, sisu, taivaan karjunta, riisin vaimo, maine
2. Mytologia, tarinat	Jumalan peitto, Jumalan katto, Jumalan nahka, Jumalan mäki, aaveiden polku, valtava yang, hän joka nousee punaisena, hän joka nousee, päiväsaajan hän, suuri ensimmäinen, liikkuva planeetta, ilmestyyvä pyhä, ihmistä koetteleva sää, vedenpaisumuksellinen sade, tiikeri menee naimisiin, kettu menee naimisiin, Jumala on muistanut omiaan, piru lyö puolisoaan, Indran jousi, ukonjousi, ukonilma, Jumalan sointi, lohikäärmeen ääni, Jumala venyttelee, sähköinen, Jumala lakaisee tietään
3. Tapa- ja esinekulttuuri 3a. Asuminen: kotitalous, tavarat, kangas, ruoka	taivaankansi, taivaan vanne, linnun tikapuut, taivaanpohja, taivaallinen viitta, paksu valo, kun seipäistä tulee ihmisiä, sirppikuu, kuun pohja, täysi kuu, vanha kuu, uusi kuu, kultarenkaan syöminen, rengas, sateenvarjo, taivaalta putoava tuli, lipputähti, vanha taivas, pilvet roikkuvat alhaalla, pilvilautta, pilvipeite, pilvivaippa, verhopilvi, puhdas taivas, taivas peitetty pilvellä, kristallitaivas, taivas haalistuu, pilven rako, villapilvet, pilvipatsas, harsopilvi, pumpulipilvi, pilvirepale, pilvipylväs, höytyväinen pilvi, pilven hiutale, kasapilvet, savupilvi, puuvillapilvi, sateella lastattu pilvi

<i>lähdedomeeni</i>	<i>esimerkkejä lähdedomeenin esiintymisestä</i>
3. Tapa- ja esinekulttuuri	mustepilvi, sataa saavista kaatamalla, pilven repeytyminen, painava sade, putoaa tapparakeihäitä, hyvä isäntä ei päästä koiraakaan ulos tällä säällä, taivaassa on reikä, sataa kuin tyhjentäisi lasin, sataa pesuvadista, sataa saviruukusta, sataa ämpäristä, seivässade, öljysade, lumimurunen, sataa bulguria, rakeen papu, sadejousi, ukon jousi, taivaan vyö, sateen vyö, tavarat, ruoka kättilön vyö, sytyttää hyvä tuli, salaman nuoli, tekosade, rankkasade
3a. Asuminen: kotitalous, tavarat, ruoka	
3b. Rakennettu ympäristö	taivaankatos, taivaan holvi, taivaan kupoli, taivaan poikkipuu, kuun jurtta, kuupiha, lammastarha, avoin, suljettu, seinän sataa, silta, lumipolku, maitotie, olkitie, umpinainen, tunkkainen
3c. Toiminta arjessa	taivaan koskettaminen, taivaan putoaminen, auringon vieriminen alle, ohittaa, kuun kiinni jääminen, sammuttaminen, tähden putoaminen, tähdenlento, tähden variseminen, kiitävä tähti, liukuva tähti, valuva tähti, törmätä, räjähdys, salammat halkovat taivasta, taivas halkesi, salaman putoaminen, siivota etelä
3d. Ammatit, ihmisryhmät	olkivaras, pyhiinvaeltajien tie, paimenten valo, paimenen tähti, kättilön vyö, aurinko kurkistaa kuin varas
3e. Kanssakäyminen, tavat, väkivalta	taivaan ja maan kohtaamispaikka, illalliset, illanvietto, tungostaivas, kuun joukko, sade meluisasti sataa, ampuva tähti, sateen ampuminen, sateen lyöminen, sade piiskaa, hakkaava sade, pistää kuin neula, lyö kuin ruoska, tapella, lyödä toisia, läimäyttää, taivaan sota
4. Luonnonympäristö	taivaanlaki, taivaan huippu, taivaan reuna, jumalan mäki, taivaan rinne, taivaan saari, taivaan kivi, kumpupilvi, pilvien vuoristo, pölysataa, mullan ja hiekan sataminen, kivisade
4a. Maa	
4b. Vesi	taivaanranta, lumipolku, taivaan joki, hopeinen vesivirta, auringon uppoaminen, aamuinen usva, vesilaakso, uppoaminen pimeyteen, tähtisade, taivas on iljanteessa, sumuinen taivas, koi on avannossa, sumusataa, vesikupla, kastesade, jää sataa, alhaalla uivat pilvet, monta-kelluu
4c. Kasvit	viinirypäletertupilvi, sieninen sade, lumiterälehti, sataa maissia, riisin valo

<i>lähdedomeeni</i>	<i>esimerkkejä lähdedomeenin esiintymisestä</i>
4d. Eläimet	linnunrata, linnun tikapuut, kurkitie, käärmeiden tie, koiran ja suden välissä, maahämähäkki, linnunhetki, ngware-linnun hetki, paviaanin pelottaja, sarvikuonon pelottaja, saaliiksi jäänyt kuu, lammaspilvi, karitsapilvi, iso elefanttipilvi, makrillitaivas, koiranilma, sataa kissoja ja koiria, sadeankerias, mehiläissade, muurahaisvesi, jyrinäleijona
4e. Taivas	kun kuu on auringon kokoinen, kaarisalama
5. Seuraus 5a. Hyöty, haitta, rajoitus	näkevän raja, silmän kantama (horisontti aiheuttaa seurauksen näkemiselle), 15:n päivän kuu, kuukauden alkukuu, kuukauden loppu kuu, kolmen päivän kuu, päivämäärä kuu, kahdeskymmenes musta kuu (kuun hyöty ihmiselle on ajan mittaus), paviaanin pelottaja, sarvikuonon pelottaja (pelko on kuun aiheuttama reaktio eläimille), tyhmän kastelija (sateen seuraus ihmiselle)
5b. Yhtäaikaisuus	sarastuksen tähti, aamutähti, kevätsade
6. Skeema 6a. Tila, spatiaaliset suhteet, koko	keskitaivas, taivaan suunta, taivaan alaosa, ylhäällä, avaruus, taivaanulko, tyhjiö, kaukaisuus, tila, tyhjä väli, auringon nousu, auringon lasku, kasvava kuu, yläkuu, vähenevä kuu, alakuu, pieni kuu, nouseva tähti, aurinko tulee ulos pilvestä, pilven sisältä näkyy aurinko
6b. Foto- geenisuus, väri, havaittavuus	kuun katoaminen, hämärä, vähenevä, sininen hetki, vihreä yö, valkoinen, kirjava pimeys, keltainen, maahämärä, kuu pimeys, kuun valoisuus, musta kuu, kuun valo, kuunpimennys, häivähdys pilveä, valkoinen sade
6c. Matemaattiset suhteet, kuviot	taivaslinja, korkein piste, pään kärki, maan tason viiva, viiva, päivän piste, kaari, kuun kehä, ympyrä, sade tulee sadan miljoonan lailla, kaari taivaalla

6.1.1. Mikä kielikuvissa toistuu?

Luokittelun kohdille 1–5 yhteistä on se, että ihminen ja ihmisen ympärillä oleva maailma on se lähdedomeeni, jonka perusteella taivaalla näkyviä kohteita nimitetään. Ihmisajattelun keskipisteenä on siis ihminen, vaikka ikuisen ja mittamattomaan taivaaseen verrattuna

ihminen on marginaalinen olento.

Kohdissa 1–4 olevat ilmaukset tyypillisesti vertaavat taivaalla näkyviä asioita johonkin, mikä on tuttua ihmisten maanpäällisestä elämästä: kielissä taivas heijastaa ihmiselämää. Kohta 5 poikkeaa edellisistä siinä, että taivasta ei verrata mihinkään. Sen sijaan taivaalla näkyviä asioita kutsutaan nimityksillä, jotka kertovat, miten niiden referentti vaikuttaa ihmisten elämään – tyypillisesti nimenomaan sen, mitä hyötyä tai haittaa kyseisestä referentistä on ihmisille.

Luokittelun kohta 6 poikkeaa muista siinä, että nimeämisen perusteena näyttäisi olevan pyrkimys kuvata tarkoite sen omista lähtökohdista käsin, nimeämällä asia selkeimmin siinä aistein havaittavan piirteen mukaan, ei kommentoimalla sen todellista tai kuviteltua suhdetta ihmiselämään. Tämäntyyppistä ajattelumallia noudattelee myös sarakkeen 5b. tapa nimetä kohteita sillä perusteella, mihin vuorokauden- tai vuodenaikaan ne ovat havaittavissa. Sellaiset nimitykset kuten 'aamutähti' tai 'sarastuksen hetken iso tähti' ovat esimerkkejä tästä. Tämänkin kohdan ilmaukset ovat kaikesta huolimatta ihmiskeskeisiä: aistihavainnot, jotka ovat nimeämisen perusteena, samoin kuin niiden pelkistäminen skeemoiksi, ovat seurausta ihmisruumiin aisteista ja aivojen tavasta tulkita aistihavaintoja. Ihmiskeskeinen on myös tapa nimetä referenttejä sillä perusteella, mihin vuorokauden- tai vuodenaikaan ne ovat havaittavissa, sillä havainnoija on aina ihminen. Kuten Markku Envall (1991: 35) toteaa:

“Saat joka vuorokausi kaksi kertaa väärän kuvan maailmasta.

Aurinkokunnassa ei ole yötä, tähtiavaruudessa ei päivää.”

6.1.2. Mikä kielikuvissa ei toistu?

Kielikuvat voidaan jakaa yllä oleviin luokkiin, mutta luokkien sisällä on luovien metaforien ja metonymioiden loputonta kirjoa, ainutlaatuisia kielikuvia. Kenties merkittävin selitys tälle on se, että metaforien lähdedomeeneina esiintyvien kulttuurien samoin kuin luonnonympäristöjen välillä on eroja. Saamelaiset tuskin nimittäisivät linnunrataa 'lumipoluksi', jos heidän elinalueellaan ei olisi lunta. Ersäläisten vastaava nimitys 'kurkitie' kertoo kurkien esiintymisestä ersän puhuma-alueella.

Toisaalta jotkut erot eivät selity mitenkään kulttuurien tai luonnonympäristöjen

eroilla. Miksipä kikujussa horisontti on 'viiva' ja turkissa 'silmänkantama'? Onhan turkissakin käsite viivalle eivätkä kikujutkaan näe horisontin taakse. Kielikuvien erot kielten välillä ja niiden ennustamisen mahdottomuus johtuu viime kädessä siitä, että kielten yksilöllisyys perustuu ihmisten yksilöllisyyteen. Jokaista sanaa on joskus käytetty ensimmäisen kerran. Jokainen metafora ja metonymia on siis jonkun keksimä, minkä ikinä syyn vuoksi jotakin onkaan päätetty nimetä jollakin tavalla. Ihmisen luovuus on ennalta arvaamaton. Elinympäristö samoin kuin kielessä jo entuudestaan olevat ainekset antavat resurssit nimeämiselle, mutta ilmauksen syntymiseen tarvitaan oivallus – älynväläys, jonka ennustaminen on mahdotonta.

6.1.3. Kulttuurisidonnaiset ja kognitiiviset tulkinnat kielikuvien taustalla

Kielikuvien olemassaolon taustalla on toisaalta ympäröivä kulttuuri, toisaalta ihmisen kognitiiviset ominaisuudet eli kyky havaita ja verrata asioita toisiinsa. Taulukosta 27 näkyy selvästi, että ympäröivä kulttuuri ja luonnonympäristö ovat merkittävämpiä lähdedomeeneja kielikuville kuin mahdollisimman puhtaasti ihmisen kognitiivisiin ominaisuuksiin perustuvat skeemat. Taulukon kohdat 1–5 edustavat kulttuurisidonnaisia kielikuvia, kohta 6 kulttuurista riippumattomia, yleisinhimillisiä skeemoja: kulttuurisidonnaisia kielikuvia on selvästi enemmän.

6.2. Millä perusteella kielikuvat vertaavat lähde- ja kohdedomeeneja toisiinsa?

Taivaaseen liittyvien sanojen kohdalla se kohdedomeenin ominaisuus, jonka perusteella metaforan lähde- ja kohdedomeeneja verrataan toisiinsa, on tyypillisesti jokin seuraavista:

1. Muoto tai spatiaalinen ulottuvuus
2. Liike
3. Fotogeenisyys eli valoon liittyvät ominaisuudet: valo pimeään vastakohtana tai väri, tai edelliseen liittyen todellisen tai kuvitellun pinnan arveltu koostumus

Pyöreää kuun haloa on tiibetissä verrattu ympäristöstä tuttuun pyöreään jurttaan, japanissa pyöreään sateenvarjoon. Komeetan pitkulaista muotoa on verrattu saamessa pitkään

hääntään, tongassa lippuun. Auringon päivittäistä liikettä on verrattu ersässä istumiseen ja seisomiseen, turkissa syntymiseen ja uppoamiseen. Taivas on komissa jumalan peitto, italiassa viitta. Kaikissa näissä ilmauksissa vertauskohteet löytyvät tutun kulttuuri- ja luonnonympäristön samantyyppisistä muodoista, liikkeestä ja pinnoista. Myös metonymioihin perustuvissa nimityksissä näihin samoihin ominaisuuksiin on kiinnitetty huomiota – nehan ovat ihmisen visuaalisia perushavaintoja. Metonymioissa näitä piirteitä ei kuitenkaan verrata mihinkään muuhun sellaiseen asiaan, jolla on sama ominaisuus, vaan referenttiä nimitetään sellaisenaan tämän ominaisuuden perusteella. Sateeseen viittaavissa ilmauksissa ilmenee myös tuntoaistiin perustuvia kielikuvia, ukkoseen viittaavissa sanoissa vastaavasti kuulohavainnon motivoimia kielikuvia. Kielikuvissa toistuvien piirteiden yhtenä selityksenä on siis kaikkialla samanlainen inhimillinen havainnointikyky.

6.3. Kuinka Lakoffin luokittelemat syyt käsitteiden eroihin kielten välillä näyttävät vertailussa?

Kohdassa 3.2. esittelin Lakoffin näkemyksen siitä, millaiset syyt aiheuttavat eroja käsitteellisissä systeemeissä, vaikka maailman ihmisillä on samanlainen käsitteellistämiskyky. Tutkimissani kielissä esiintyy esimerkkejä jokaisesta Lakoffin luokittelussa eritellystä syystä siihen, miksi käsitteellisiä eroja on.

Eri kielten puhuma-alueilla taivas on joissakin suhteissa erilainen: revontuliin viittaavia sanoja ei ole alueilla, joilla revontulia ei näy. Kikujussa on vakiintunut nimitys sellaiselle päivittäin toistuvalla, säännöllisellä tuulella, joka puhaltaa iltopäivisin kikujujen alueella Keniassa, ja katoaa sitten. Muista kielistä tällainen sana luonnollisestikin puuttuu vastaavan tuulen puuttumisen vuoksi. Lumisateeseen viittaavia sanoja ei ole kielissä, joiden puhuma-alueilla lumisade on tuntematon ilmiö.

Taulukoissa esittelemässäni aineistossa esiintyvät erot kielten välillä edustavat samaa tyyppiä kuin esimerkit Lakoffin tyypittelyn kohdassa 2: kulttuurisidonnaisia tulkintoja referentin nimeämisperusteena.

Kolmannestakin Lakoffin luokittelun tyypistä esiintyy esimerkkejä tutkimissani kielissä. Kaikkialla maailmassa täydenkuun vastakohtana on kuun kierron toinen ääripää eli se hetki, jona kuu ei näy. Nimitys tälle täydenkuun vastakohtalle kuitenkin puuttuu nyky Suomesta. Samoin Suomesta puuttuu sellaisen sateen nimitys, joka sataa yhtä aikaa

auringonpaisteen kanssa, vaikka tällainen ilmiö on tuttu kokemus Suomen sääoloissa. Vanhan japanin tarkat nimitykset kuun eri vaiheille, saamen ja muidenkin kielten sateen alkuun viittaavat erityiset ilmaukset sekä esimerkiksi saamen pitkulaisiin pilviin viittaava ilmaus 'tuulenkyynet' ovat myös esimerkkejä siitä, että sama asia on havaittavissa eri puolilla maailmaa, mutta vain joissakin kielissä sille on keksitty erillinen nimitys. Wierzbicka (1992) on tutkinut perusteellisesti toisiaan lähinnä vastaavien eri kielisten käsitteiden semanttisia kenttiä. Hänen tutkimuksensa osoittavat, että monet tavalliset sanat ovat sellaisia, jolle ei ole vastinetta muissa kielissä, vaan usein toisen kielen lähin vastine sanalle viittaa hieman eri asiaan. Näin ollen sellaiset suomesta kokonaan puuttuvat käsitteet, kuten pitkulaisiin pilviin tai täydenkuun vastakohtaan viittaavat ilmaukset, ovat vain silmiinpistävimpiä esimerkkejä tästä Lakoffin luokittelun tyypistä.

7. Lopuksi

Tässä tutkimuksessa on ilmennyt seuraavat asiat:

1. Kielissä on massoittain kognitiivisesti todellisia metaforia ja metonymioita, jotka poikkeavat selvästi toisistaan.
2. Näiden kielikuvien erot selittyvät osittain kieltä sen muodostumisvaiheessa ympäröivän kulttuurin ja luonnonympäristön eroavaisuuksilla.
3. Osa eroista ei selity millään muulla kuin ihmisen yksilöllisyydellä.
4. Tietyt asiat myös toistuvat kielikuvissa. Tämän selityksenä ovat yhteinen havainnointikyky eli kaikkialla samanlaiset ihmisruumiin ominaisuudet sekä ihmisen universaali itsekeskeisyys.
5. Kielikuvien taustalla on sekä kulttuurisidonnaisia ajattelutapoja että kognitiivisia skeemoja. Kulttuurisidonnaiset ajattelutavat muodostavat määrällisesti suuremman osan kielikuvista kuin puhtaasti kognitioon perustuvat skeemat.

Olemassaoleva kieli ja sen kontekstina oleva kulttuuri- ja luonnonympäristö antavat virikkeitä kielikuville, mutta se, mikä olemassaolevassa ympäristössä muodostuu kielikuvan lähdedomeeniksi, riippuu inhimillisestä oivalluksesta. Kulttuuri tarjoaa resurssit, yksilö tekee innovaation. Sen päättämiseen, mikä metafora tai metonymia katsotaan niin osuvaksi oivallukseksi, että sitä halutaan käyttää referentin nimityksenä ja se vakiintuu osaksi kieltä, tarvitaan joukko ihmisiä: kieliyhteisö.

7.1. Kuinka kielikuvien lähdedomeenit eroavat toisistaan tapauksissa, joissa kohdedomeeni on sama?

Tutkimukseni alussa kysyin, kuinka kieliin sisältyvien kielikuvien lähdedomeenit eroavat toisistaan tapauksissa, joissa ilmausten kohdedomeeni on mahdollisimman yksiselitteisesti sama, ja kuinka nämä erot selittyvät. Tutkimus on tarjonnut vastauksia. Metonymiat eroavat siinä, mihin piirteeseen nimettävänä olevassa kohteessa on kiinnitetty huomiota. Esimerkiksi kuun haloa voidaan nimittää joko kuun valoksi, jolloin lähdedomeenina ovat referentin fotogeeniset ominaisuudet, tai kuun kehäksi, jolloin lähdedomeenina on referentin muoto. Myös metaforien kohdalla on kiinnitetty huomiota referentin eri piirteisiin eri kielissä, mutta metonymioista poiketen metaforat eroavat kielittäin myös siinä, mihin nimettävää kohdetta on tämän salientin ominaisuuden perusteella verrattu. Tällöin metaforan lähdedomeenina ovat kulttuuri- ja luonnonympäristöstä tutut asiat. Kielikuvien taustoissa on siis läsnä ihminen sekä kognitiivisena että kulttuurisena olentona.

7.2. Kielen, ajattelun ja kulttuurin vuorovaikutuksesta

Tutkimuksessa ei ole tullut missään vaiheessa ilmi mitään siihen viittaavaa, että eri kielten puhujille muodostuisi kielistä johtuen erilainen kokonaiskäsitys konkreettisesta, fyysisestä taivaasta. Sen sijaan eri kulttuureissa taivaaseen ja taivaan osiin liittyy toisistaan poikkeavia uskonnollisia tai mytologisia konnotaatioita tai uskomuksia, jotka heijastuvat kielissä. Oshiwambon kuun halon nimitys 'kuukauden vesilaakso' on esimerkki tästä, samoin vaikkapa 'taivas'-sanon polysemia suomessa, tai korean auringon nimitys 'valtava yang'. Yksittäisiin referentteihin viittaavat, kielikuviansa osalta toisistaan poikkeavat ilmaukset kuitenkin johdattavat eri kielten puhujat kiinnittämään huomiota referenttien eri piirteisiin.

Tähän viittaavat Lucyn (1992) ja Gentnereiden (1983) tutkimukset, jotka mainitsin kohdassa 3.3, mutta myös sanoista rakentuvat idiomit. Inarinsaamen idiomiksi ’ukko meni anoppinsa luokse kylään’ (katso kohta 5.7.1.1.) ei olisi mahdollinen tai ainakaan todennäköinen sellaisessa kielessä, jossa ukonilmaan viittaavat ilmaukset eivät mainitse ukkoa.

Se, että idiomeja muodostetaan olemassaolevia kielen konventionaalisia metaforia hyödyntäen, tukee kohdissa 2.2.2.1. ja 2.2.2.2. esiteltyjä Lakoffin ja Johnsonin ajatuksia metaforan olemuksesta. Konventionaaliset metaforat, kuten myös metonymiat, ovat kognitiivisesti todellisia ja tiedostettavissa. Jos ne eivät olisi kognitiivisesti todellisia, idiomiksi ’sataa kuin Esterin perseestä’ ei olisi alatyylinen: sehän viittaa sateeseen, jossa ei ole mitään häveliästä. Siihen, että tässä tutkimuksessa esiteltyt kielikuvat ovat kognitiivisesti todellisia, viittaa myös se, että jokainen informantti tunnisti oman kielensä ilmauksiin sisältyvät kielikuvat välittömästi asiaa kysyttäessä. Tutkimusaineisto käsittää suuren määrän kielikuvia, joiden käyttö on aivan tavanomaista ellei peräti pakollista: suomen kielellä on vaikeaa puhua ukonilmasta mainitsematta ukkoa, unkariksi on samassa yhteydessä miltei pakko mainita sota. Tämän tutkimuksen perusteella Lakoffin ja Johnsonin käsitys siitä, että metafora on elimellinen osa tavanomaista kielenkäyttöä ja myös ajattelua kielen taustalla, on näin ollen oikea.

Kielikuvat ovat kognitiivisesti todellisia riippumatta niiden alkuperästä. Kuten kohdassa 3.1. totesin, syy kielikuvan olemassaoloon saattaa olla uuden käsitteen nimeäminen kielikuvan keinoin, vanhan käsitteen nimeäminen uudella tavalla, tai vanhan käsitteen vanhan nimityksen ymmärtäminen uudella tavalla, kuten ’maakuntasade’-sanalla kohdalla. Myös ’ukonilma’-sanaa voi pitää esimerkkinä vanhan käsitteen vanhan nimityksen uudesta tulkinnasta silloin, jos *ukonilma* tulkitaan ’vanhan miehen sääksi’.

Kielikuvat ovat tämän tutkimuksen perusteella kieliyhteisön yhteistä kulttuuriomaisuutta, eivät vain yksilöiden henkilökohtaisia tulkintoja. Yleensä ihmisillä näyttää olevan yhteneväinen ja selkeä käsitys kielikuvan tulkinnasta. Tapaukset, joissa samalla kielikuvalla on kaksi erilaista tulkintaa, kuten kohdassa 5.5.1. esitelty ’vanha taivas’-ilmauksen vaihtoehtoiset tulkinnat, ovat mahdollisia, mutta poikkeuksellisia.

7.3. Kielikuolemien myötä ihmiskunnan kulttuuriperintö köyhtyy

Monissa tilanteissa kulttuuri muuttuu nopeammin kuin kieli. Kielen konservatiivisuus säilyttää kieltä, sillä kielen täytyy olla konservatiivista täyttääkseen tehtävänsä kommunikaation välineenä: ihmisillä ei saa olla epäilyksiä siitä, mitä lauseet tarkoittavat. (Nida 2001: 27.) Kieliin siis varastoituu informaatiota, sukupolvien ajan käytössä hyväksi koettujen kielikuvien kautta ilmeneviä näkemyksiä. Kielten kadotessa katoaa informaatiota, jonka olemassaoloa ei edes tajuta. Katoavatko meiltä siis vaihtoehtoiset ajattelutavat, katoaako mahdollisuuksia kyseenalaistaa kielen muokkaama käsitys todellisuudesta (Whorf 1956: 221, Sapir 1921:218-219)? Kuten tässä tutkimuksessa ilmenee, taivaaseen liittyvissä konkreettisissa ja referenttinsä suhteen yksiselitteisissä ilmauksissa on paljon kielikuvien eroja ja näistä aiheutuvia näkökulmaeroja. Olisi siis syytä tutkia jatkossa sitä, miten erilaisia kielikuviansa suhteen ovat moraalisiin ja sosiaalisiin asioihin viittaavat ilmaukset. Muodostavatko eri kielten erilaiset kielikuvat erilaisen ihmiskäsityksen? Mühlhäusler (1995: 282) otaksuu, että tutkimalla ei-länsimaalaisten kielten metaforisia systeemejä ja peilaamalla niitä kulttuuriimme, voisimme saada uusia näkökulmia sosiaalisten, teknologisten ja filosofisten kysymysten sekä ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. Ottamatta tähän toistaiseksi kantaa totean, että joka tapauksessa kielten kadotessa katoaa valtavan kaunis, mittaamattoman laaja ihmiskunnan runouden aarteisto, josta tutkimusaineistoni on vain yksi, suppea esimerkki. Edward Sapirin (1921: 220) sanoin:

Language is the most massive and inclusive art we know, a mountaineous and anonymous work of unconscious generations.

Kielillä pitäisi nähdä itseisarvo myös sellaisissa tapauksissa, joissa jonkin kansan perinteinen kulttuuri on katoamassa, mutta kielellä on vielä mahdollisuus säilyä. Tämähän on tilanne monen alkuperäiskansan kohdalla: elinympäristön tuho tai yhteiskunnallinen murros on tehnyt mahdottomaksi harjoittaa perinteisiä elinkeinoja, jotka ylläpitävät etnistä kulttuuria (Tammilehto 2001: 166). Monissa tapauksissa vähemmistöt itse haluaisivat säilyttää kieltä, mutta tällaisten tavoitteiden saavuttamiseksi tarvitaan myös valtaväestön poliittista ja taloudellista tukea. Jos sivistyneet yhteiskunnat suojelevat museoissaan ja kirjastoissaan ihmisällyn tuottamia tavaroita, minkä arvoisia ovatkaan elävät kielet?

Lähteet:

AVDEEVA, LARISSA 2000: Kuolan saamelaisen puheenvuoro. Seurujärvi-Kari, Irja (toim.): *Beaivvi mánat, saamelaisten juuret ja nykyaika*. Tietolipas 164. Helsinki: SKS. s. 275-276.

BAKRÓ-NAGY, MARIANNE 1979: *Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen*. Budapest: Akadémiai kiadó.*

BARCELONA, ANTONIO (toim.) 2000: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.

BASSO, KEITH 1990[1967]: *Western Apache Language and Culture: Essays in Linguistic Anthropology*. Tucson: University of Arizona Press.

BUGENHAGEN, ROBERT 1994: The exponents of Semantic Primitives in Mangap-Mbula. Goddard, Cliff & Anna Wierzbicka (toim.): *Semantic and Lexical Universals*. Studies in language companion series 25. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

BYBEE, JOAN 1985: *Morphology, a study of the relation between meaning and form*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

COOPER, DAVID 1986: *Metaphor*. Oxford: Basil Blackwell.

CRYSTAL, DAVID 2000: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.

DIRVEN, RENÉ 1985: Metaphor as a basic means for extending the lexicon. Paprotté, Wolf & René Dirven (toim.): *The ubiquity of metaphor*. 85-119. Amsterdam: John Benjamins publishing company.

DOWKER, ANN 2003: Young children's and adult's use of figurative language: how

important are cultural and linguistic influences? Nerlich, Brigitte, Zazie Todd, Vimala Herman & David D. Clarke (toim.): *Polysemy, Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter.

ENVALL, MARKKU 1991: *Uni palaa rikospaikalle*. Helsinki: WSOY.

FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

FAIRCLOUGH, NORMAN 2000: *New Labour, New Language?* London: Routledge.

FAIRCLOUGH, NORMAN 2001: *Language and power*. Harlow: Longman.

FOLEY, WILLIAM 2001: *Anthropological linguistics, an introduction*. Oxford: Blackwell publishers.

FREGE, GOTTLLOB 1952: *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* (toim. Geach, Peter & Max Black.) Oxford: Basil Blackwell.

GASKI, HARALD 1985: Björnen forstår ikke metaforer. *Ottar 5 / 85*. Tromsø.

GENTNER, DEDRE & DONALD GENTNER 1983: Flowing waters or teeming crowds: mental models of electricity. Gentner, Dedre & Stevens, Albert (toim.): *Mental Models*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum. s. 99-129.

GODDARD, CLIFF & ANNA WIERZBICKA 1994: Introducing lexical primitives. Goddard, Cliff & Anna Wierzbicka (toim.) 1994: *Semantic and Lexical Universals*. Studies in language companion series 25. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

GODDARD, CLIFF 1996: Cross-linguistic research on metaphor. *Language & Communication*, Vol. 16, No.2, s. 145-151.

GOLOVNEV, ANDREI & GAIL OSHERENKO 1999: *Siberian Survival – The Nenets and*

their story. Ithaca, New York: Cornell University Press.

GOOSSENS, LOUIS 1995: Metaphonymy. The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action. Goossens, Louis, Paul Pauwels, Brygida Rudzka-Ostyn, Anne-Marie Simon-Vandenberghe, Johan Vanparrys (toim.): *By Word of Mouth. Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. s. 159 - 174.

GRÜNTAL, RIHO 2004: Finno-Ugric 'dog' and 'wolf'. *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen*. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Irma Hyvärinen, Petri Kallio und Jarmo Korhonen unter Mitarbeit von Leena Kolehmainen. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsinki. s. 83-96.

HALE, KEN, MICHAEL KRAUSS, LUCILLE WATAHOMIGIE, AKIRA YAMAMOTO, COLETTE CRAIG, LAVERNE MASAYESVA JEANNE & NORA ENGLAND 1992: Endangered languages. *Language* 68:1-42.

HALLOWELL, A. IRVING 1926: *Bear Ceremonialism in the Northern Hemisphere*. Philadelphia.

ITKONEN, ERKKI, ULLA-MAIJA KULONEN, AULIS JOKI, REINO PELTOLA, MARITA CRONSTEDT, EINO KOPONEN, MERI PUROMIES, KLAAS RUPPEL & SATU TANNER 1992: *Suomen sanojen alkuperä, etymologinen sanakirja I, A-K*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 & Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

ITKONEN, TOIVO IMMANUEL 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, toinen osa. Porvoo: WSOY.

KINDAICHI, HARUHIKO 1978: *The Japanese Language*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.

KOISTINEN, JARMO 1998: Miten sää toimii. Rinne, Juhani, Jarmo Koistinen ja Elena Saltikoff (toim.): *Suomalainen sääkirja – etanasta El Niñoon*. Helsinki: Yhtyneet kuvalehdet.

KOSKI, MAUNO 1992: Erilaisia metaforia. Harvilahti, Lauri, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.): *Metafora, ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

KULONEN, ULLA-MAIJA 1998: Erään vanhan seuralaisen nimestä. *Oekeeta asijoo: Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. (toim. Grünthal, Riho & Johanna Laakso). Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 228. s. 252-256. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

KÖVECSES, ZOLTÁN 1986: *Metaphors of anger, pride and love, a lexical approach to the structure of concepts*. Pragmatics & Beyond, An Interdisciplinary Series of Language Studies. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

KÖVECSES, ZOLTÁN 1995: Anger: Its language, conceptualization, and physiology in the light of cross-cultural evidence. Taylor, John & Robert MacLaury (toim.) *Language and Cognitive Construal of the World*. Trends in Linguistics 82. Berlin: Mouton de Gruyter. 181-196.

KÖVECSES, ZOLTÁN 2000: *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

LAESTADIUS, LARS LEVI 2000: *Lappalaisten mytologian katkelmia* (toim. Juha Pentikäinen.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LAKOFF, GEORGE & MARK JOHNSON 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, GEORGE 1986: *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, GEORGE & MARK JOHNSON 1999: *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.

LEECH, GEOFFREY 1969: *A linguistic guide to English poetry*. London: Longman.

LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

LIPKA, LEONHARD 1988: A rose is a rose is a rose: on simple and dual categorization in natural languages. Hüllen, Werner & Schulze, Rainer (toim.): *Understanding the lexicon. Meaning, sense and the word knowledge in lexical semantics*. Linguistische Arbeiten 210. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

LUCY, JOHN 1992: *Grammatical categories and cognition. A case study of the linguistic relativity hypothesis*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language. Cambridge: Cambridge University Press.

LYONS, JOHN 1978: *Semantics, vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

LYYTIKÄINEN, ERKKI 1992: Keppi ja porkkana. Erään metaforan jäljillä. Harvilahti, Lauri, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.): *Metafora, ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

MATSUKI, KEIKO 1995: Metaphors of anger in Japanese. Taylor, John & Robert MacLaury (toim.) *Language and Cognitive Construal of the World*. Trends in Linguistics 82. Berlin: Mouton de Gruyter. 137-151.

McCawley, James 1993: *Everything that linguists have always wanted to know about logic, but were ashamed to ask*. Chicago: The University of Chicago Press.

MIESTAMO, MATTI 2003: *Clausal Negation, a typological study*. Helsinki: University of Helsinki.

MIESTAMO, MATTI 2004: Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa. *Virittäjä* 108. s. 364-388.

MÜHLHÄUSLER, PETER 1995: Metaphors others live by. *Language & Communication*, Vol. 15, No.3, s. 281-288.

NETTLE, DANIEL & SUZANNE ROMAINE 2000: *Vanishing voices: the extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press 2000.

NEWMARK, PETER 1985: The translation of metaphor. Paprotté, Wolf & René Dirven toim. *The ubiquity of metaphor*. 295-326. Amsterdam: John Benjamins publishing company.

NIDA, EUGENE 1964: *Toward a science of translating*. Leiden: E. J. Brill.

NIDA, EUGENE 1969: Science of translation. *Language* 3.

NIDA, EUGENE & CHARLES TABER 1974: *The theory and practice of translation. Helps for translators*. Leiden: E. J. Brill.

NIDA, EUGENE 1975a: *Exploring semantic structures*. München: Wilhelm Fink Verlag.

NIDA, EUGENE 1975b: *Language structure and translation*. Essays by Eugene A. Nida. Selected and Introduced by Anwar S. Dil. Stanford: Stanford University Press.

NIDA, EUGENE 1979: *Componential analysis of meaning*. The Hague: Mouton Publishers.

NIDA, EUGENE 2001: *Contexts in translating*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

NIRVI, RUBEN ERIK 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. Harvilahti, Lauri, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.): *Metafora, ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

PALMER, GARY 1996: *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: University of Texas Press.

PELTONEN, TAPANI 1998: Sää ja perimätieto. Rinne, Juhani, Jarmo Koistinen & Elena Saltikoff (toim.): *Suomalainen sääkirja – etanasta El Niñoon*. Helsinki: Yhtyneet kuvalehdet.

RADDEN, GÜNTER 2000: How metonymic are metaphors? Barcelona, Antonio (toim.): *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.

SAEED, JOHN 2002: *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishers.

SAPIR, EDWARD 1921: *Language, an introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace and company.

SAUSSURE, FERDINAND 1960: *Course in general linguistics*. London: Peter Owen.

SEURUJÄRVI-KARI, IRJA 2000: Globalisaation kulttuuriset haasteet pohjoisille alueille ja alkuperäiskansoille. Seurujärvi-Kari, Irja (toim.): *Beaivvi mänát, saamelaisten juuret ja nykyaika*. Tietolipas 164. Helsinki: SKS. s. 197-203.

SHOJI, HIROSHI & JUHA JANHUNEN (toim.) 1997: *Northern Minority Languages, Problems of Survival*. Senri Ethnological Studies no. 44. Osaka: National museum of ethnology.

SIKALA, ANNA-LEENA 1992: Myyttiset metaforat ja šamanistinen tieto. Harvilahti, Lauri, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.): *Metafora, ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

SJÖBERG, FREDRIK 1999: *Me ja ne, rotuopeista sukulaisuuteen*. Helsinki: Art house.

TALMY, LEONARD 2000: *Toward a Cognitive Semantics, Volume I: Concept Structuring Systems*. Language, speech, and communication. Cambridge: MIT Press

TAMMILEHTO, OLLI 2001: *Maailman tilan kootut selitykset*. Pystykorvakirja. Helsinki: LIKE.

TRAUGOTT, ELISABETH 1985: 'Conventional' and 'dead' metaphors revisited. Paprotté, Wolf & René Dirven (toim.): *The ubiquity of metaphor*. 17-53. Amsterdam: John Benjamins publishing company.

UKONSAKUL, MARGARET 2003: Conceptual metaphors motivating the use of Thai 'face'. Casad, Eugene & Gary Palmer (toim.): *Cognitive Linguistics and Non-Indo-European Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.

VERSCHUEREN, JEF 1999: *Understanding pragmatics*. Understanding language series. London: Arnold.

VILKUNA, KUSTAA 1995 [1950]: *Vuotuinen ajantieto*. Helsinki: Otava.

VUORELA, TOIVO 1981: *Kansanperinteen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

WHORF, BENJAMIN LEE 1956: *Language, thought and reality, selected writings of*

Benjamin Lee Whorf. New York: John Wiley & Sons.

WIERZBICKA, ANNA 1991: *Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

WIERZBICKA, ANNA 1992: *Semantics, culture, and cognition. Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford: Oxford University Press.

WIERZBICKA, ANNA 1996: *Semantics: primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.

YU, NING 2003: The bodily dimension of meaning in Chinese: what do we do and mean with “hands”? Casad, Eugene & Gary Palmer (toim.): *Cognitive Linguistics and Non-Indo-European Languages*. Cognitive Linguistics Research. Berlin: Mouton de Gruyter.

YULE, GEORGE 2000: *Pragmatics*. Oxford Introductions to Language Study. Oxford: Oxford University Press.

Kielimateriaalin keräämisessä ja tarkastuksessa käytetty lähdekirjallisuus:

Abithaana Sinthamany (Tamilin kirjallisuuden ensyklopedia) 1991 (reprint). Madras.**

ATILLA, JORMA 2002: *Suomi-turkki-suomi taskusanakirja*. Helsinki: WSOY.

AVERY, ROBERT, SERAP BEZMEZ, ANNA G. EDMONDE, MEHLIKA YAYLALI (ed.) 1978: *İngilizce – Türkçe Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

ALKIM U. BAHADIR, NAZIME ANTEL, ROBERT AVERY, JANOS ECKMANN, SOFI HURI, FAHIR IZ, MECDUD MANSUROĞLU, ANDREAS TIETZE (toim.) 1983: *Türkçe – İngilizce Redhouse Sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

BAREZZANI, CRISTINA & AIJA KALMBACH 2000: *Gummeruksen suomi-italia-suomisanakirja*. Helsinki: Gummerus.

BENSON T.G. (toim.) 1964: *Kikaju-English Dictionary*. Oxford: Oxford university press.

BERGGREN, OLA, SILJA KINNUNEN & KRISTIINA LOUNASVUORI-RIIKONEN 2003: *Italia-suomi-suursanakirja*. Helsinki: Otava.

BEZHOSIKOVA, L.M, E. A. AJBABINA & R. I. KOSNYREVA 2000: *Komi-Roch Kyvchukör*. Syktyvkar: Komi Knizhnoe Izdatel'stvo.

BEZHOSIKOVA, L. M, N. K. ZABOEVA & R. I. KOSNYREVA 2003: *Russko-Komi Slovar'*. Syktyvkar: Komi Knizhnoe Izdatel'stvo.

CHURCHWARD, CLERK MAXWELL 1959: *Tongan dictionary, Tongan-English and English-Tongan*. London: Oxford University Press.

DOKE, C. M. (toim.) 1965: *English-Kwanyama dictionary*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

GHENO, DANILO, LEENA LAAKSONEN, LAURI LINDGREN & PIRKKO SALOVAARA 1993: *Espressioni idiomatiche italiano-finniche, italialais-suomalaisia idiomaattisia ilmaisuja*. Turku: Turun yliopisto.

GOLDSTEIN, MELVYN C. (toim.) & NGAWANGTHONDUP NARKYID: *English-Tibetan Dictionary of Modern Tibetan*. Dharamsala: Library of Tibetan works & archives.

HAWKINS, JOYCE (toim.) 1990: *Oxford current English dictionary*. Oxford university press.

HURME, RAIJA, MARTTA PESONEN & OLLI SYVÄOJA 1990: *Englanti-suomi*

suursanakirja. Helsinki: WSOY.

IGARASHI, JUN & HARI KAUPPILA (toim.) 2002: *Suomi-japani-suomi 5000 sanaa ja sanontaa*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

IMAOKA, JUICHIRO 1965: *Suomalais-japanilainen sanakirja*. Tokyo: Nippon Finn-Ugor kyokai.

JÄSCHKE, H. A. 1972: *A Tibetan-English Dictionary with special reference to the prevailing dialects to which is added an English-Tibetan vocabulary*. London: Routledge & Kegan Paul.

Kriyavin Thatkaala tamil agaraathi (Tamil-Tamil-Englanti-sanakirja) 2000 (reprint). Chennai.**

KUUSINEN M. & V. OLLIKAINEN 1997: *Venäläis-suomalainen sanakirja*. Pietari: Izdatel'stvo Alfavit.

LEHTONEN, LAHJA (toim.) 1996: *English-Ndonga dictionary*. Ondangwa: ELCIN Printing Press.

LOVE, CATHERINE (toim.) 1998: *Collins Gem Italian Dictionary*. Harper Collins Publishers.

MARTIN, SAMUEL, YANG HA LEE & SUNG-UN CHANG 1975: *A Korean-English Dictionary*. New Haven and London: Yale University Press.

Mathurai Tamil Peeragaraathi (Tamil-Tamil sanakirja, kaksi osaa, joissa 1230 + 1058 sivua) 1956. Mathurai.**

NIEMI, JAANA & MIHAIL MOSIN 1995: *Suomalais-ersäläinen sanakirja*. Turku.

NIEMI, JAANA & MIHAIL MOSIN 1996: *Ersäläis-suomalainen sanakirja*. Saransk: Mordovskoj knizhnoj izdatel'stvas'.

NYIRKOS, ISTVÁN 1996: *Suomi-unkari-suomi: taskusanakirja*. Helsinki: WSOY.

PAASONEN, H. 1990: *Mordwinisches Wörterbuch I*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

PAASONEN, H. 1992: *Mordwinisches Wörterbuch II*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

PAASONEN, H. 1994: *Mordwinisches Wörterbuch III*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

PAASONEN, H. 1996: *Mordwinisches Wörterbuch VI*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

PAPP, ISTVÁN & LASZLÓ JAKAB 1985: *Magyar-finn szótár – Unkarilais-suomalainen sanakirja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PAPP, ISTVÁN 1962: *Finn-magyar szótár – Suomalais-unkarilainen sanakirja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

RINNE, JUHANI, JARMO KOISTINEN JA ELENA SALTIKOFF (toim.) 1998: *Suomalainen sääkirja – etanasta El Niñoon*. Helsinki: Yhtyneet kuvalehdet.

SALOMAA, TERO 2000: *Japani-suomi-sanakirja*. Helsinki: Suomen Yrityslehdet Oy.

SAMMALLAHTI, PEKKA 1993: *Sámi-suoma-sámi sátnegirji – saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.

SAMMALLAHTI, PEKKA 1989: *Sámi-suoma sátnegirji – saamelais-suomalainen*

sanakirja. Ohcejohka: Jorgaleaddji.

SEREBRENNIKOV B.A, R.N. BUZAKOVA & M.V. MOSIN (toim.) 1993: *Erzyansko-russkij slovar*. Moskova.

SONG, M.E. 1974: *New English-Korean conversation dictionary*. Seoul: Songmoon-kak publishing co.

Suudamani Nikandu (Tamilin synonyymisanakirja) 1935 (15. painos). Chennai.**

Tamil Classical Dictionary 1902. Jaffna.**

TIRRONEN, TOIVO 1977: *Ndongan kielen oppikirja*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

TIRRONEN, TOIVO 1980: *Ndongan kielen sanakirja*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

TIRRONEN, TOIVO 1986: *Ndonga-English dictionary*. Oniipa: ELCIN.

WINSLOW, M, S. HUTCHINGS, J. KNIGHT & L. SPAULDING 1984: *Winslow's English-Tamil Dictionary*. New Delhi: Asian Educational Services.

YALÇIN, CEVDET 1991: *Deyimler Sözlüğü*. Ankara: İlayda Yayın, Dağıtım, Eğitim ve Ticaret.

* Tässä esseessä on lähteenä käytetty Suvi Aholan vuonna 1981 Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitokselle HuK tutkintoa varten tekemää suomenkielistä referaattia Bakró-Nagyn teoksesta.

** Tamilinkielisistä lähteistä peräisin oleva materiaali on tamilin kielen informanttina toimineen Sivalingam Ramalingamin ystävällisesti keräämää.